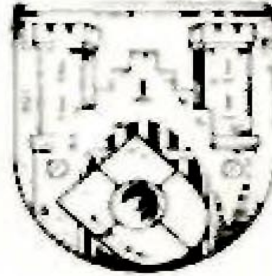
Batı Klasikleri

KONUŞMALAR

(Entretiens)

Diderot

DIDEROT

KONUŞMALAR

(Entreti ens)

Çeviren:

Adnan CEMGİL

DENİS DİDEROT

1713—1784

XVIII. yüzyıl Fransız filozoflarının en ileri fikirlisi, en inkılâpçısı olan Diderot 1 ekim 1713 te Langres'de doğdu. Babası bu şehirde bir bıçakçı dükkânı işletiyordu. Yani ınateıyalist mektebinin şefi bir küçük buıjuva muhiti içinde doğmuş ve büyümüştür. Gerek temayülleri, gerek şahsi alışkanlıklarında bu muhitin izlerini taşımıştır. Aile hayatı dolayısıyle, ansiklopedistlerin içinde halka en yakın olanı odur. Bununla beraber Diderot'nun babası hali vakti yerinde bir insandı. Ölümünden sonra çotuklanna bıraktığı mirastan Denis'nin payına iki yüz bin frank kadar bir şey düşmüştür.

Diderot'nun babası, çocuklannı yüksek hayata karıştırmak için büyük bir arzu duymaktaydı Halbuki o zamanlar, bu çeşit arzulara kendini kaptıran küçük buıjuvalar için cemiyette mevki sahibi olmanın tek bir yolu vardı: oğlan çocukları papaz olarak yetiştirmek, ev-lemniyen kızlan da zengin bir manastıra yerleştirmek. İhtiyar Diderot bu yoldan yürüyerek büyük oğlu Deniş ile küçüğü Didier'yi Lang-res'deki cizvit kolejine verdi ve kızlarından birini de bir manasüra soktu. Daha sonralan Diderot. *La Religieuse* adlı romanında bu kız-kardeşinin başına gelenleri anlatmıştır. Küçük kardeşine gelince, o da Langres Katedralinin sayılı bir papazı olmuştu. Fransız papaz sınıfı onu daima hem bir model hem de tariz vesilesi olarak dinsiz ağabeyinin karşısına çıkarmıştır. Gerçekten de ne garip tecellidir ki babasının imanı bütün bir papaz olarak yetiştinnek istediği Deniş hem de materiyalist olmuştur.

Diderot'nun çocukluğuna ait çok şey bilmiyoruz. Lâkin iyi öğretmen olan Cizvitler bu çocuğun meziyetlerini ve istidadını keşfetmişlerdi, onun uzun gezmelere olan meylini bildikleri için, bir gün babaocağmdan kaçarak, hocalarından biriyle uzaklara gitmeğe onu teşvik etmişlerdi. Hareket edecekleri akşam kendisini yakalıyan babasına, Paris'e gidip orada

cizvitlere gireceğini söyledi. Babası bunu fena karşılamadı ve bir müddet sonra bu arzusunun gerçekleşebileceğini vadetti. On beş yaşma girince Paris'e gönderdi.

Paris'e geldikten sonra. Denir, d'Hardouıtı kolejine girdi. Burada eski dillerle, matematiğe çalıştı. Bu çalışmalar onu teolojiden soğutuyor. nefret ettiriyordu. Böyle de olsa bu kolej onun zekâsına ileride kendi kendine keşfedeceği ufukları açmaya elverişli değildi. Di-derot bu kolejde tahsilini bitirerek 2 eylül 1732'de *maitre es arts* «nvanını kazandı. Babasının hoşnutsuzluğuna aldırış bile etmeden katiyen papaz olmıyacağını söylüyordu. Babası çaresiz boyun eğip oğluna bir iş aramak zorunda kaldı ve hemşerilerindenbir noterin yanma koydu. Fakat delikanlı işinden çok o saralarda kibar âleminde ve âlim muhitlerinde pek moda olan İngilizceye çalışıyordu. İşte bu sıralarda kendini tamamiyle Hobbes'ura Lock'un ve Nevvton'un eserlerine vardı.

Bir taraftan da ihtiyar Diderot oğlunu sıkıştırıyor, papazlığa değilse bile, belli ve şerefli bir işe girmeye zorluyordu. Kızı Mine de Vendeul'un yazdığına göre, Diderot babasına «adam öldürmeğe niyeti olmadığı için hekim olmak istemediğini, noterliğin de çok incelikleri olan güç bir meslek olduğunu, avukatlığı gönül hoşluğuyla kabul edebileceğini, fakat bütün ömrü boyunca hep başkalarımn işleriyle uğraşmaktan fena halde tiksindiğini söylemişti.»[1]

Bunun üzerine babası meseleyi kökünden halletmek üzere Denis'ye bir ültimatom gönderdi. Oğluna ya Langres'a dönmesini, yahut da artık kendisine para gönderemeyeceğini bildiriyordu. Oğlu bu ikinci şıkkı tercih etti ve Paris'de kaldı. Bu hâdise 1733 — 1734 sıralarında olmuştur. O andan itibaren Diderot için başı boş hayat, avare bir artist hayatı başlamış oluyordu.

Bir tavan arasında oturuyordu. Bu tavan arasının kapısı belirli bir işi olmıyan evsiz barksız ahbaplara daima açıktı. Sırtında eski püskü bir elbiseyle dolaşır dururdu.

Baba kararında inadetti ve hiç para göndermedi. Annesi, on yıl zarfında üç defa biıkaç para göndermişti. Diderot önce matematik, daha sonralan İngilizce dersleri vererek kıt kanaat yaşıyor; şuna buna bir mektup, bir yazı yazıyor, bazılarına nutuk bazılarına da vaaz sureti kaleme alıyordu. Meselâ, Allah kelâmım Amerika yerlilerine duyurmak isteyen bir misyonere vaaz

örnekleri yaznuştı. Daha düzenli bir hayata ancak 1731 den itibaren kavuşabildi. Bu sırada sonradan karısı olan Antoinette Champion adlı fakir ve kendi halinde genç bir kızla tanışmıştı. O zaman Antoinette küçük çamaşırcı dükkânı işleten anasiyle beraber oturuyordu. Kısa bir zaman sonra genç adam kıza talip oldu. İkisi de bir yandan kızın anasının, bir yandan da oğlanın babasımn mukavemeti ile karşılaştılar. Nihayat 6 kasım 1743 de gizlice evlendiler.

Bu yıllarda yazılarından daha muntazam bir şekilde para gelmeğe başlamıştı. İngilizceden üç ciltlik bir *Yunan tarihi* tercüme etti. Önsözü yazan Buffon'un idaresinde, diğer iki arkadaşiyle birlikte altı ciltlik bir tıp lügati tercüme etmeye başladı. Herhalde onun kafasında büyük bir ansiklopedik lügat çıkarmak fikri bu işi yaparken tomurcuklanmış olmalıdır. Bir müddet sonra yazı hayatındaki başarısına inanarak, tercümeyi bıraktı ve şahsiyetinin damgasını taşıyan eserler vermeğe başladı. Geleneklerle çok az münasebeti olan felsefi doktrini de o günlerde şekillenmeğe başlamıştı. Bununla beraber Diderot'yu dalıa başlangıcından itibaren inkılâpçı bir fikir adamı olarak göstermek gerçeğe aykırıdır. Onun fikirleri, ideolojik önderliğini yaptığı burjuvazinin gelişmesine uygun olarak olgunlaşmıştır. Gerçekten de XVIII. yüzyılın ilk ve ikinci yanlanmn sınırında siyasi hayatın nabzı şiddetle vurmaya başlamıştı. Bu, kendini bilhassa katolik kilisesinin dünya görüşüne yöneltilen yıkıcı tenkitlerle açığa vuruyordu. Modem büyük bir fikir ve siyaset adamının dediği gibi:

Allah'ın tenkidi, dünyanın tenkidi; dinin tenkidi, hukukun tenkidi; katolik teolojisinin tenkidi de siyasetin tenkidi oluyordu.

Bilhassa bu sonuncu tenkidin Fransa'da pek büyük tesirieri olmuştur. İşte Diderot inkılâpçı fikir hayatına bu noktadan başlamış bulunuyordu.

Diderot 1741 de, İngiliz ahlâkçısı Shafesbuıy'nın *Characteristics of men, mamers, o pinions* adlı eserini *Essai sur le merite et la vertu* adiyle Fransızca'ya çevirdi. Diderot bu kitabı, Langers şehrinin ruhani muhitlerinde önemli bir şahsiyet haline gelmiş olan papaz kardeşine armağan etmişti. Armağan için yazdığı satırlarda, taassupla dinin bir araya gelemiyeceğini ve faziletli olmak için dindar olmanın yetmediğini ifade eünişti. İşte Diderot'nun fikir gelişmesinin böyle sessiz başladığını görüyoruz. Fakat yalniz bu fikir, kardeşini çileden çıkatmasına ve ağabeysine «sen ahlâksızlık uçurumuna yuvarlanmışsın» diye çullanmasına

sebep oldu. Aynı devirde de Diderot'nu Rousseau ile ahbap olduğu görüyoruz. 1741 da tanışmamışlardı. Fakat onların asıl 1746 ile 1749 yıllan arasında sıkı fıkı olduklarım, sık sık bir küçük meyhanede baş başa verip hararetle münakaşalara daldıklarım görüyoruz. Bu dostça konuşmalara kansan üçüncü arkadaş abbe de Condillac idi.

Üçü de İngiliz felsefesinden, bilhassa Lock'un felsefesinden söz açardı. Her biri amprizmi ve sansüaliziui kendini ilgilendiren sahaya tatbike çalışıyordu : Diderot, hiç olmazsa ilk zamanlarda, teolojiye. Condillac pisikolojiye ve bilgi nazariyesine. Rousseau'nda içtimai meselelere ve teıbiyeye. Bu gurupta en geniş bilgi ve görüşe sahip olan Diderot idi. Condillac'a meşhur *Traite des sensations* adlı eserinin ana fikrini veren o olduğu gibi, Rousseau'nun Dijon akademesine verdiği meşhur cevabın ilhamını da o vermişti.

Fakat üç arkadaşın yürüdükleri fikir yolu gittikçe birbirinden ayıldı. Her ne kadar Condillac, ihsasla teemmülün muadeleti fikrini atarak Lock felsefesini aşmış ise de, kendini bir türlü fenomenizmden kur-taramamıştı. Rousseau da hiçbir zaman sansualist bir deizrn fikrinden kurtulamamıştır. İçlerinde daha ileri gidebilen, yalnız Diderot oldu. Daha 1741 den itibaren bir «mataryalist felsefe programı» tasarlamaya başlamıştı. Aynı zamanda dostlukları da gevşemeğe başlamış, eski sohbetler sona ennişti. 1758 de ani bir bozuşma diderot ile Rouseau'yu birbirinden ayırdı.

Diderot 1749 da *Letne surIes aveugles âl'usage de ceux qui voient*[2] yi yazdı. Bu kitap materyalist bir felsefenin ilk taslağı sayılabilir. Aynı yıllar zarfında Diderot kalemini edebiyat sahasında da denedi. Bununla beraber ilk eserleri. *Les bijoıvc indiserets* ile *V oiseau blanc, conte bleu* bize ne «burjuva dramı» nın öncüsünü ne de *Jacçues le fatalisteQ)* muharririni haber vermektedir.

Her ne kadar Diderot bu kitapları muharrir adı olmaksızın çıkardı ise de, Fransa'da siyasi hava bulutlarla kaplamnca, polis tarafından tanındı, ve hapse atıldı. Avusturya hanedanı harbi sırasında hükümet yeni vergiler koymuştu. Bu vergilerin sulhun imzasından sonra kal-dınlması lâzımdı. Bu sulh 1748 nisanında imzalandı. Fakat vergiler kaldırılmadı. Halk bu vergiyi vennedi ve eyalet meclisleri de bu ha-reketi tuttu. Tazyik altında kalan hükümet bazı müsaadelerde bulundu. Vergiler yan yanya indirildi; kanşıklıklar devam ediyordu. Alaylı tür-küler, karikatürler yayılmaya

başlamıştı. Kilisede bazı tazyik ted-birlerine başvurunca kıral ve hükümet aleyhine yazılmış bir sürü buroşür ve beyanname ortalığı kapladı.

Siyasi durum bilhassa 1749 temmuziyle ağustos arasında çok gerginleşmişti. İşte o zaman hükümet büyük çapta tazyik tedbirlerine başvurmaya karar verdi. Bastille ve Vincennes zindanlan birçok muharrir, edebiyatçı, âlim ve hattâ jansemst papaziyle doldu, taştı. İşte Diderot Vincennes şatosuna kapıtılanlar arasında bulunuyordu. Onu 1749 yılının 24 temmuzunda yakalamışlardı.

Diderot zindanda yinni sekiz gün kaldı. Hürriyetine kavuştuktan sonra onun için yem ve uzun bir devir açılıyordu: bundan sonra *Encylopedie* yi kunnaya çalışacaktır.

Diderot'un kafasında bir ansikpoladik lügat çıkarmak fikri 1740 sıralarında doğmuştu. Bu sırada, başlannda Le Breton'un bulunduğu bir gunıpun da böyle bir proje hazarlamakta olduğunu öğrenmişti. Diderot bunlarla temasa geçti ve D'Alembert'in yardımını da sağladı. Başlangıçta İngiliz Chambers'in ansikpoledisini on iki cilt halinde çevirmeği düşünmüşlerdi. Bu arada Diderot hapse atıldı. Hürriyetine kavuştuktan sonra kendisini ihtirasla, hayatının yinni yılını dolduran ansiklopedi çalışmalarına verdi. Nihayet 1751 de Encylopedie'nin ilk cildi çıktı. İlk iki kısım dolduran önsözü «Disdeurs preliminaire» d'Alembert yazmıştı. İlimlerin bölünmelerine aynlan üçüncü bölüm de Diderot tarafından yazılmıştı. İkinci sayıdan itibaren papazlar, ansiklopediye karşı ayaklandılar ve toplatılması için kıraldan emir çıkarttılar. Diderot bundan da yılmadı Bütün eneıjisiyle çalışarak her yıl bir cilt çıkardı Bu sırada şahsi eserlenne daha az yer vermeğe başlamıştı. Bunlar arasında en mühimi 1754 de yayınladığı *Prensees sur V interpretation de la nature'dür.* Bu kitap açıkça materyalist bir eserdir. Metod ve teori bakımından ehemmiyeti büyüktür.

Bu sırada Dedirot'nun sanat anlayışı da gittikçe olgunlaşıyordu. Aristokrat sanatın karşısına bir burjuva sanaü çıkarmaya hazırlanıyordu. Eserlerinde basit insanların büyüklerin gözünden kaçan sade yaşayışım, onların zevklerini ve kederlerini anlaüyordu. Bu bakımdan Diderot yepyeni bir sanat nevinin edebiyat tarihine «Buıjuva dramı» diye geçen tarzın kurucusu olmuştur. Bu anlayışla 1757 de *Lefils Naturel*, 1758 de de Le Pere de Famille adlı piyesleri yazdı. Bu piyesler bugün için büyük bir değer taşımasalar bile yeni bir çığır açma bakımından ehemmiyetli oldukları için

XVIII. asırda bütün Avmpa'da ün kazanmışlardı. Aym yıl çıkardığı *sur la poesie dramaticjue* de dram anlayışım katı olarak for-ınülleştirmiştir. Daha ileriki yıllarda çalışmalarına hızla devam ederken bilhassa ansiklopedi yüzünden başına birçok dert açıldığım görüyoruz. Önce D'Aleınbert papazların gittikçe artan düşmanlıklarından korkarak ayrılıyor. Bir müddet sonra Voltaire de aynı yolu tutuyor. 1758 de Ro-usseau ile aralan katı olarak açılmıştır. Bütün bu dostlarının vefasız çıktıklarından doğan kederlen yanında bir ihanet onu derinden derine sarsıyor. Encylopedie'yi çıkaran Le Breton gizli basılan son on ciltteki maddeleri elden geçiriyor, yumuşatıyor, kendisince zararsız hale koyuyor; bazen bütün mânâsım mahvederek öldürüyor. Diderot bu işin farkına tesadüfen 1764 te vanmş ve ilk provaları gördükten sonra Le Bre-ton'nun bunları nasıl kısırlaştırdığını anlamıştır. Bu ihanet Diderot'yu çileden çıkarıyor, kızı Mme de Vandeul, o zaman babasının nasıl fer-yadettiğini, işi bırakmaya kalktığım «Hâtıralar» mda anlatır. Diderot, 2 kasım 1764 te Le Breton'a şunları yazmıştı:

Siz beni iki yıl alçakça aldattınız. Zamanlarını size vermiş olan yirmi namuslu insanın emeğini öldürdünüz, yahut vahşi bir hayvana öldürttünüz. Onlar, hiçbir karşılık beklemeden gece gündüz iyilikten ve hakikatten başka bir şey düşünmeden çatışmışlardı. Tek ümitleri fikirlerinin yayıldığını görmek, lâyık oldukları takdirleri toplamaktan ibaretti ki sizin haksızlığınız ve nankörlüğünüz onları bundan da mahrum etmiş bulunuyor.

Buna rağmen Diderot içinde hep bu acıyı taşıyarak çalışmalarına devam ettii ve ömrünün yirmi yılım verdiği dev gibi eseri tekbaşına yürüterek bitirdi.

1772—1755 arasındaki devre Diderot'nun kendisini hemen ta-mamiyle ansiklopediye verdiği ve başka işlere pek az yer ayırdığı yıllara tesadüf etmekle beraber hayatının en yaratıcı devreleri olmuş, bütün şaheserlerini o yıllarda yazmıştır.

Diderot bilginin ve sanatın her sahasında kalemini kolaylıkla yürütebilen nadir yaradılışlı bir insandı. Onun bu devirde yazdığı kitapların ölümünden sonra basılmış olmasının ehemmiyeti yoktur. Bu eserler dost çevrelerin dışında duyulmuştu. Grimm bunlan el yazması gazetesinde haber veriyor, yabancı memleketlere tanıtıyordu.

1773 e kadar Diderot, felsefe sahasında *l'Entretien entre dAlembert et Diderot; le Reve de dAlembert; La süite de l’entretien.* (1769)[3] nevinden

şaheserler yazmıştı. 1770 de *Pensees sur I' inter prelatiun de la nature'deki* temayı tekrar ele alarak *Principes philcsophiques surla matiere et le meiavement'ı* yazdı. Bu kitabın d' H o 1 b a c h' ı n .S'v.v*theme de la Nature* adlı eseriyle büyük bir bağlılığı vardır. Diderot içtimai felsefe meseleleriyle, kendisi için daima tazeliğini muhafaza eden din meselelerine 1772 de yazdığı *Sıupplement du voyage de Baugainville* de yer vermişti.

Diderot nesirle yazılı edebî eserlerinin en önemlilerini de bu devirde vermiştir. 1760 da meşhur *Reli gieuse'ü yazdı*. 1762 de *Le Neveu de Rameau*[4]'yu bilirdi. Diyalog şeklinde yazlımış olan bu kitap, bütün on sekizinci aşırın olduğu kadar, dünya edebiyatının da tazeliğini, kuvvetim hiç kaybetmiyen en parlak şaheserlerindendir. Bu diyaloglarda, neşeli ve şiir dolu bir fanteziye bürünmüş olarak yapılan cemiyet tenkitleri, bugün bile kuvvetinden, doğruluklarından hiçbir şey kaybetmemiştir. Goethe, *Le Neveu de Ramau'nun* müsveddelerini okuduğu zaman Fransız dehasının bu güzel eserini kendi memleketinde de tanıtmak için bir solukta Almancaya tercüme etmişti.

KONUŞMALAR

Diderot 1773 te nesirle yazılmış büyük bir epope olan *Jacque Le Fataliste'i* bitirdi. Bu ana eserin yanında da gerçekten artistik minyatür denilebilecek küçük yazılar yazmaktan da geri kalmıyordu. 1773 de *Paradoxes sur le Comedien'*i[5] yazdı. Bu kitapta Diderot doğmdan doğruya tiyatroyu ve aktörün oyununu ele almaktadır. Diderot güzel sanatlarla (arts) el sanatlan veya zanaatlar (metiers) arasında çok büyük sanılan mesafeyi kolayca aşmıştı. Her ne kadar onun teknik üzerine yazılmış belli başlı bir eseri yoksa da, ansiklopedideki resimler ve tablolar onun tekniğe verdiği ehemmiyetin canlı bir vasikasıdır. Devrindeki zanaatlarda kullanılan aletlerin ve makinelerin resimlerini atelyelere giderek bir bir kendi yapmış veya beraber götürdüğü ressamlara yaptırtmıştı. Makinelerin kullanılışı hakkında zanaatkarlarla, işçilerle uzun uzadıya konuşur, onlan kendi eliyle söker, sonra yine kurardı. Ansiklopedinin bu konudaki maddeleri bize endüstri inkılâbının arifesinde, tekniğin durumu hakkında çok kuvvetli ve doğru bir bilgi vermektedir. Diderot böylece zanaatlan incelerken bunlarda çalışan işçilerle, onların haliyle de yakından ilgileıuiiş, işçi sınıfının varlığını da tanımıştır. İşçilerin yaşayışından bahsederken: «Eğer gündelikçi yoksulluk içinde ise, millet de yoksul demektir»[6] diye yazmıştı. .

Diderot'yu 1773 yılma yani altmış yaşına kadar böylece durup dinlenmek bilmeden çalışır görüyoruz. Bu ihtiraslı çalışmaya o yıl Rusya'yı yaptığı uzun seyahat biraz aralık vennişti.

* *

Rusya'yı sert bir kölelik sistemi, Asyalı metotlariyle despotça idere eden Katerine II. Avrupa'da kendine sempati toplamak için hür fikirli münevverlere, bilhassa Fransanın «aydınlık filozoflarına» sempati göstermekten, onlarla dostluk bağlan kunnaktan geri durmuyordu. Bilhassa d'Alembert'e oğlunun hocalığını teklif etmiş, Voltaire'e «Katerina II. nin asrı» nı yazdınnaya çalışmış, bunlara devrin modası gereğince maaşlar bağlatmıştı. Bu arada Diderot' ya da yakın bir alâka göstermişti. Artık ihtiyarlıyan filozofun kızına drahoma verebilmek için kütüphanesini satmak istediğini Paris'teki sefiri Ga-litzin'le, Diderot'nun en yakın dostlarından Grimm'den öğrenmiş, 1765 te kütüphaneyi 15.000 franga satın almış fakat büyük bir cömertlik göstererek, ölümüne kadar bu kütüphaneden faydalanmasına müsaade etmiş, üstelik de Diderot'yu bu kütüphaneye ayda 1000 frank maaşla kütüphaneci tâyin etmişti.

1773 yılının 28 eylülünde Diderot, Saint-Petersburg'a gelmişti. Katerina onu büyük bir muhabbetle veya böyle görünerek karşıladı. Halbuki filozof çariçenin kendisini ancak bir iki defa kabul edeceğini sanıyordu.

Diderot Katerina hakkında ilk intibaını şöyle ifade etmişti: «onda Kleopatra'nın cazibesiyle, Brutus'un ruhu birleşmiş» Diderot, Ka-terina'nın karşısında. Paris salonlarında veya dostu d'Holbach'ın meclisindeki kadar açık sözlülükle konuşmuş, düşüncelerini olduğu gibi söylemekten çekinmemişti. Katerina da büyük bir ustalıkla ona candan görünür gibi yapmıştı. Fakat bu alâka ve yakınlık bir maskeden ibaretti. Gerçekten, inkılâpçı kafalı filozofun fikirlerine karşı büyük bir antipati duyuyordu. Netekim bunu 1787 de Corna de Segur'e şöyle anlatmıştı:

«Onunla sık sık ve uzun boylu, konuşurduk. Ama bunu faydalanmaktan çok bende uyandırdığı merakı gidermek için yapardım. Eğer Diderot'nun söylediklerine kulak verecek olsam, imparatorluğumda her şey altüst olurdu ve kanunları, idareyi, siyaseti kaldırıp bunların yerine birtakım çok garip nazariyeleri koymam gerekirdi.» Şurası muhakkaktır ki köleliğe dayanan bir devletin başında bulunan bu çariçe, Diderot'nun inkılâpçı buijuva nazariyelerine, garip nazariyeler adını veriyordu. Saraya bağlı tarihçilerin

uydurdukları masalın aksine olarak feodal bir devletin başında hüküm süren Katerina Diderot'nun fikirlerinden yani genç ve inkılâpçı Buıjuvazin'in görüşlerinden nefret ediyordu. Diderot da bunu farketmiş, fakat alçakgönüllülükle şöyle açığa vurmuştur:

«Filozofun göziyle, hükümdarın gözü başka başka görüyor.» Katerina II. nin lütufları ve yapmacıkları onun despotluğun her şekline karşı duyduğu derin nefreti zerre kadar azaltmamıştır. Bilâkis o Katerina. vari «aydın despotlara» olan kinini birçok fırsatlarda açığa vurl muştu. Bir millet için başına âdil, bilgili bir «aydın despotun» geçmesini en büyük felâket sayıyordu. Ona göre böyle «aydın bir despot» şahsında despotizmi sevdirerek milleti bir koyun sürüsü haline getirir. Böylece Diderot bütün fikirlerinde olduğu gibi, siyaset alanında da ileri bir inkılâpçı olmuştu. Bundan dolayı da o. fikirleri birçok cephelerde biıbiriyle tenakuz halinde bulunan Voltaire'den ve Rousseau'dan ziyade XVIII. asır düşünüşünün mümessili ve inkılâpçı fikir hareketlerinin en tam, en atılgan şefi olmuştur.

Diderot'nun şahsiyetindeki bütünlüğe, son nefesine kadar ileri ve inkılâpçı fikirlere bağlılığına güzel bir örnek:

19 şubat 1784 te kan kusarak yatağa düşmüştü. Ak ciğerlerinden biri tamamiyle su dolmuş, üstelik vücuduna inme de inmişti. Onun bu halini duyan mahalle papazı, dinsiz filozofu ölüm korkusiyle imana getireceğini umarak başucuna gelir. Çünkü o. nice böyle Allah'ı inkâr eden «serbest fikirlinin» can çekişirken istavroz çıkardığım görmüştür. Filozof, papazı güler yüzle karşılar. Dostça konuşulur. Papaz da bunu fırsat bilir, şimdiye kadar yazdıklarının yanlış olduğunu ilân ederse efkârı umumiye üzerinde iyi bir tesir yapacağım söyler. Ölmek üzere olan Diderot'nun cevabı şudur:

— Belki, papaz efendi, ama böyle bir şey yaparsam, hayasızca yalan söylemiş olurum.

Kızı Mme de Vendeul'ün anlattığına göre de. ölümünden bir gün önce dostlariyle şuradan buradan konuşurken söz felsefeye hangi yoldan ulaşılabileceği konusuna gelir. Diderot şöyle der: «felsefeye gitmek için ilk adım imansızlıktır.»

Ertesi sabah. 31 haziran 1784, Diderot biraz doktoriyle konuşur. Fakat herkes sofraya otururken karısı kendisine seslenir. Cevap gelmez: Diderot ölmüştür.[7]

---

[1] Memoires de Mine de Vandeul: Oeuvres. tome 1, P. XXXII.
[2] *Körler hakkında mektup* (Çev. Adnan Cemgil) Millî Eğ. Bakanlığı, Fransız klâsikleri 1945.
[3] Bu üç felsefi diyalog «Konuşmalar» adı altında çıkan bu kitapta toplanmıştır.

[4] *Rameau'nun* Yeğeni (Çev. AdnanCemgil): Millî Eğitim Bk. Fransız klasikler serisi, 1946.

[5] Aktörlük hakkında aykırı düşünceler. (S. Esat Siyavıtşgil) Fransız klâsikleri 1943
[6] Lettres a Mile Volland, 15 Juin 1774; Sophie Volland'a Mektuplar (Çev. E. Deriş)

[7] Bu önsöz; [1. K. Luppol, DİDEROT, Paris 1936, S 57-93] den hulasa olarak tercüme edilmiştir.

KONUŞMALAR

DALEMBERT'le DIDEROT arasında

DALEMBERT. — Bir varlık herhangi bir yerdedir, fakat uzayın hiçbir noktasında bulunmaz; bir varlık ki uzamlı değildir, fakat uzamda bir yer doldurur: bu uzamın her parçasının tamamiyle altındadır; maddeden temelli olarak ayrıdır, fakat ona bağlıdır, durmadan onu ta-kibeder ve kendi hareket etmeden hareket ettirir, maddeye etki yapar ve onun geçirdiği her türlü değişmeye uğrar. Bir varlık ki hakkında en ufak bir fikrim yoktur; bu kadar tezatlı yapısı olan bir varlığı kabul etmek doğrusu güç bir şey. Ama bunu inkâr eden de başka bir karanlığa düşecektir. Çünkü nihayet, onun yerine koyduğumuz şu duyarlık (sensibilite) dediğiniz hal, eğer maddenin umumi ve temelli bir niteliği ise, bir taşın da duyması gerekir.

DIDEROT. — Neden olmasın?

DALEMBERT. — Böyle bir şeye inanmak çok güç.

DIDEROT. — Evet, kestiği, yonttuğu, ezdiği halde, taşın fer-yadettiğini İliç duymıyan biri için bu böyledir.

DALEMBERT. — İnsanla heykel, mermerle canlı et arasında ne fark gördüğünüzü söylemenizi isterdim.

DIDEROT. — Çok az. Canlı etten mermer, mermerden de canlı et yapılır.

DALEMBERT. — Ama biri öteki değildir.

DIDEROT. — Zinde kuvvet dediğiniz şeyin, ölü kuvvet olmayışı

gibi.

D'ALEMBERT. — Ne dediğiniz anlamıyorum.

DIDEROT. — Anlatayım. Bir cismin bir yerden başka bir yere taşınması hareket değildir, hareketin eseridir. Duran bir cisimde ne kadar hareket

varsa, taşınan bir cisimde de o kadar hareket vardır.

DALEMBERT. — Yeni bir görüş.

DIDEROT. — Ama bundan dolayı da daha az gerçek değil. Duran cismin olduğu yerden başka bir yere gitmesini önliyen engeli kaldırın, cisim yerini değiştirir. Şu koca meşe gövdesini saran havayı birden bire boşaltın, içindeki su bir anda etrafa yayılacağından, gövdeyi yüz bin parçaya ayınr; sizin vücudunuz için de aynı şeyi söy-liyebiliriın.

DALEMBERT. — Peki öyle olsun. Ama hareketle duyarlık arasında ne münasebet vardır? Siz aba, zinde bir kuvvetle, ölü bir kuvvet olduğu gibi, etkin bir duyarlıkla duran (âtıl) bir duyarlık olduğunu kabul ediyor musunuz? Canlı bir kuvvet ki yer değiştirmekle kendini gösterir, ölü bir kuvvet ki kendini basınçla belli eder. Biri hayvandaki, öteki de, hattâ bitkideki bazı göze çarpan eylemlerle vasıflanan bir etkin duvarlık; varlığından etkin duyarlık haline geçişinde haberli olduğumuz bir duran duyarlık Sizin söylemek istediğiniz bunlar mı?

DIDEROT.— Enfes. Söylediğiniz gibi.

DALEMBERT. — Böylece heykelde yalnız bir duran duyarlık; insanda, hayvanda, hattâ belki bitkide de etkin duyarlık bulumnuş oluyor.

DIDEROT. — Şüphesiz mermer kütlesiyle et Sokusu arasında fark vardır. Ama yalnız bundan ibaret olmadığım da kabul edersiniz.

DALEMBERT. — Muhakkak. Dış şekilleri bakımından insanla heykel arasında ne kadar benzerlik olursa olsun, iç yapılan arasında hiçbir münasebet yoktur. En usta bir heykelcinin kalemi bile, bir deri parçısım yapamaz. Fakat bir ölü kuvveti canlı kuvvet haline ge-çinnenin çok kolay bir yolu vardır. Bu. gözümüzün önünde günde yüzkere olan bir olaydır. Buna karşılık bir cismin duran duyarlık halinden etkin duyarlık haline nasıl geçirildiğini göremiyorum.

DIDEROT. — Görmek istemiyorsunuz da ondan. Bu da öteki kadar yaygın bir olaydır.

D'ALEMBERT. —Bu kadar yaygın olan bu olay nedir, söyler misiniz, lütfen?

DIDEROT, — Söyliyeceğim. Çünkü siz söylemeğe utanıyorsunuz. Bu her yemek yiyişinizde olan şeydir.

D’ALEMBERT. —Her yemek yiyişimde mi?

DIDEROT. — Evet; çünkü yemek yerken, ne yapıyorsunuz, bilir inisiniz. Gıdanın etkin duyarlığına karşı koyan engelleri kaldırıyorsunuz; onu kendinize katıyorsunuz; ondandan et yapıyorsunuz; onu canlandırıyorsunuz; onu duyar kılıyorsunuz ve işte sizin gıda üzerinde yaptığınız şeyi, keyfim isterse, ben mermer üzerinde yapanın.

D’ALEMBERT.— Peki ama nasıl?

DIDEROT. — Nasıl mı? yenecek hale sokarak.

D’ALEMBERT. — Mennerin yenecek hale sokulması! Bu bana o kadar kolay görünmüyor.

DIDEROT. — Bu işin nasıl yapıldığını göstennek elimde. Gördüğünüz heykeli büyük bir havana kor ve kuvvetlice eze eze...

D’ALEMBERT. — Aman durun; bu heykel Falconnet'nin bir şaheseridir. Bu Huez veya bir başkasımn eseri olsa bile...

DIDEROT. — Falconet'ye bu iş, hiç tesir etmez: heykelin parasını almıştır ve Falconet bugün hakkında ne düşündüklerine olduğu-kadar gelecekte de ne düşüneceklerine pek az önem verir.

D’ALEMBERT. — Pekâlâ. Heykeli tuzbuz edin bakalım.

DIDEROT. — Menner kütlesi incecik toz haline geldiği zaman, bu tozu hümüse veya bitki yetiştiren toprağa karıştırırım; beraberce yoğururum; bu karışımı sulanın; bir yıl, iki yıl, bir asır çürüsün diye bırakırım. Benim için zamanın hiçbir önemi yoktur. Sonra bütün bu hamur, az çok mütecenis bir hale geldiği, hümüs olduğu zaman da ne yapanın bilir misiniz?

D'ALEMBERT. — Herhalde hümüsü yemeğe kalk-mıyacağmızdan eminim.

DIDEROT. — Evet. Ama benimle hümüs arasında bir birleşme, bir kaynaşma yolu vardır; bu da kimyagerin verdiği adla bir latustur

D'ALEMBERT. — Latus, yani bitki mi?

DIDEROT. — Çok doğru söylediniz. Bu toprağa bezelye, bakla, lahana ve daha başka sebzeler ekerim. Bitkiler toprakla beslenir, ben de bu bitkileri yerim.

DALEMBERT. — İster doğru, ister uydunna olsun, şu mermerden hümüse, hümüsten bitki âlemine, oradan da hayvanlar âlemine, ete geçiş hoşuma gitti doğrusu.

DIDEROT. — Görülüyor ki, etten, yahut kızımın dediği gibi, ruhtan etkin olarak duyar bir cisim yapıyorum. Her ne kadar ortaya koyduğunuz problemi tamamiyle çözememiş isem de, hiç olmazsa buna oldukça yaklaşmış bulunuyorum. Çünkü siz de kabul edersiniz ki bir mermer parçasiyle duyan bir varlık, duyan bir varlıkla, düşünen bir varlık arasında hayli fark vardır.

DALEMBERT. — Kabul ediyorum. Bütün bunlarla beraber duyan varlık, henüz düşünen varlık değildir.

DIDEROT. — İleriye doğru bir adım daha atmadan, müsaade buyurun da size Avrupa'nın en büyük hendesecilerinden birinin hikâyesini anlatayım. Başlangıçta bu hankulade adam ne idi? Hiç.

DALEMBERT. —Nasıl hiç? Hiçten hiçbir şey olmaz.

DIDEROT. — Siz kelimelerin üstünde fazla duruyorsunuz. Demek istiyorum ki anası güzel ve hoppa rahibe Tencin[1] erginlik yaşma girmeden subay La Touche da delikanlı olmadan önce, bizim hen-desecinin ilk tohumlarını meydana getirecek olan moleküller bu iki genç ve narin bünyenin içinde dağılmış bir halde bulunuyordu; Lenfle süzülmekte ve kana kanşıruş olarak damarlarında dolaşmakta idi. Birleşmelerini sağlıyacak olan depolara, yani anasiyle babasının yumurtalıklarına yerleşinceye kadar da bu böylece devam etti. Yerleşince de artık bu nadir tohum meydana gelmiş oldu. Sonra da herkesin bildiği gibi, bu tohum Fallop kanallarından ralune geliyor, uzun bir kuyrukla rahme bağlanıyor, yavaş yavaş büyüyor ve fötüs haline geliyor; nihayet karanlıktan çıkma zamanı gelip çatıyor. Artık doğmuştur. Onu, kendisine adım veren Saint - Jean de Rond kilisesinin merdivenlerine bırakıyorlar. Bulunmuş - Çocuklar yuvasından alınıyor. Onu camcının iyi kalbli karısı, madam Ro-usseau'nun memesine yapışmış görüyoruz. Besleniyor, vücutça ve ruhça gelişiyor, edebiyatçı, mekanikçi, hendeseci oluyor. Bütün bu işler nasıl oluyor, biliyor musunuz? Yiyerek ve

bunun gibi tamamıyla mekanik başka işlerle. Bütün bu olan bitenlerin dört kelime ile umumi formülü şudur: yiyin, sindirin, süzün *in vasi licito, et fıat bomo se-cumdum art em.* Buna göre Akademide bir insanın veya bir hayvanın meydana gelişindeki merhaleleri izah eden kimse, yalnız birtakım maddi âmiller kullanacaktır ki, bunlann biıbiri ardınca cansız bir varlık, duyan bir varlık, düşünen bir varlık, ekinoks noktalarının gerilemeleri hareketine ait problemi çözen bir varlık, üstün bir varlık, mükemmel bir varlık, ihtiyarhyan. mahvolan, ölen, dağılan ve bitek toprağa kansan bir varlıktır.

D'ALEMBERT. — Demek ki, siz tohumların daha önceden var olduklarına inanmıyorsunuz?

DIDEROT.— Evet.

D'ALEMBERT. — Oh! Bu sözünüzle beni o kadar keyiflendiriyorsunuz ki.

DIDEROT. — Bütün bunlar bir deneye ve bir düşünüşe karşı söylenmiştir: bir deneye ki bu tohumlar, boşu boşuna, yumurtada ve belli bir yaşa varmamış olan birçok hayvanlarda arar; bir düşünüşe ki bize, maddenin, tabiatte parçalanışının bir son durağı olduğunu, halbuki zihnin böyle olmadığım öğretmeğe kalkışır ve bir atomun içinde bütün bir filin şekil almış bir halde bulunacağını, bu filin içinde de başka bir filin şekil almış halde bulunabileceğini ve bunun böylece ilânihaye devam edeceğini kabul etmekten tiksinir.

D'ALEMBERT. — Ama bu tohumların önceden varoldukları kabul edilmeksizin tohumlar ilk hayvan nesillerinin meydana gelişi düşünülemez.

DIDEROT. — Yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan çıkmıştır, meselesinin sizi bu kadar üzmesi hayvanları başlangıçta da bu günkü hallerinde *fan* etmenizden ileri geliyor. Ne delilik. Başlangıçta ne olduğumuzu bilmediğimiz gibi, ileride de ne olacağımızı bilemeyiz. Bataklığın içinde kınuldıyan gözle görülmez kurt belki büyük bir hayvan olmağa doğru yol almaktadır. Büyüklüğü ile bize korku veren iri bir hayvan da belki gittikçe yer kurdu olmak yolunu tutmuştur. Bu hayvan belki üzerinde yaşadığıuruz gezegenin üzerinde geçici ve önemsiz bir varlıktır.[2]

DALEMBERT. — Ne dedinizdi?

DİDEROT. — Diyordum ki... Ama, hayır, bu bizi ilk münakaşamızdan uzaklaştıracak.

DALEMBERT. —Bundan uzaklaşmışız, uzaklaşmamışız ne çıkar?

DİDEROT. — Zamanın içinde birkaç bin yıl ileri atlamama müsaade eder misiniz?

DALEMBERT. — Niye etmiyeyim? Zamanın tabiat için hiçbir hükmü yoktur.

DİDEROT. — O halde güneşi söndürmeme razı oluyorsunuz?

D'ALEMBERT. — Büyük bir memnuniyetle. Zira ilk sönen yıldız o değildir.

DIDEROT. — Güneş sönünce ne olacak? Bitkiler mahvolur, hayvanlar mahvolur ve dünya ıssız bir hale gelir. Bu yıldızı tekrar tutuşturun, o anda sayısız yeni canlı varlıkların meydana gelebilmesinin zaruri sebebini de tekrar ortaya çıkarmış olursunuz; ama bu yeni nesillerin arasında, aradan asırlar geçtikten sonra, bizim bitkilerimizin, hayvanlarımızın bulunup bulunamayacağını kestiremem.

D'ALEMBERT. — Peki ama neden aynı dağınık elemanlar birleştikleri zaman aynı neticeleri meydana getirmiş olmasınlar?

DIDEROT. — Çünkü tabiatta her şey biıbirine bağlıdır. Yeni bir olayın meydana geldiğini farz eden veya geçmiş bir anı yeniden canlandıran kimse yeni bir âlem yaratmış olur.

D'ALEMBERT. — Bu da derin bir düşünürün inkâr edemiyeceği bir şeydir. Fakat, tabiat düzeninin, varolması istediği insana gelince... Hatırlıyorsunuz ya sözü bana duyan varlık halinden düşünen varlık haline geçişi anlatırken bırakmıştınız.

DIDEROT. — Hatırlıyorum.

D’ALEMBERT. — Açıkça söyliyeyim ki beni bu konudan kurtarırsanız minnettar etmiş olursunuz. Üzerinde düşünmem gereken daha pek çok şey var.

DIDEROT. — Sonunu getiremediğinim takdirde bu, reddi kabil olamıyacak hâdiseler silsilesine karşı ne gibi bir netice olur?

D'ALEMBERT. — Hayır, hiç; olsa olsa o naktada kalmış oluruz, o kadar.

DIDEROT. — Daha uzaklara gidebilmek için tenakuz üzerine kurulmuş bir âmil, mânâsız, akla, uygun gelmiyen bir kelime ica-detmek lâzım gelir mi?

*D'ALEMBERT*Hayır.

DIDEROT. — Bana, duyan bir varlığın, kendine nispetle var oluşu ne demektir, söyler misiniz?

D'ALEMBERT. — Bu, düşünüşün ilk anından bu zamana kadar kendi varlığının şuuruna sahib olması demektir.

DIDEROT. — Bu şuur neye dayanmaktadır?

D'ALEMBERT. — Yaptığı hareketlerin hafızasında yer tutmuş olmasına.

DIDEROT. — Ya bu hafıza olmasaydı?

D'ALEMBERT. — Bu hafıza olmasaydı, varlığım yalnız, intiba anında duymuş olduğundan hayatının hiçbir hâtırasını taşımıyacağı için, kendi hakkında hiçbir şuuru da olmıyacaktı. Hayatı, aralarında hiçbir bağ olmıyan birbiri ardınca sıralanmış duyumlardan ibaret kalacaktı.

DIDEROT. — Çok iyi. Peki hafıza nedir? Nereden gelmiştir?

D'ALEMBERT. — Kuvvetlenen, zayıflayan, bazan da tamamiyle yok olan bir yapıdan.

DIDEROT. — O halde duyan ve hafızaya has olan bu yapıya sa-hibolan bir varlık, edindiği intibaları birbirine bağlar, bu bağlayışla hayatının hikâyesini meydana getirir ve kendisi hakkında şuura sahib olduğu gibi, inkâr eder, tesdik eder, netice çıkarır, düşünür.

D'ALEMBERT. — Galiba böyle olmaktadır. Yalnız bir müşkülüm daha kalıyor.

DIDEROT. — Aldanıyorsunuz. Daha birçok güçlükler var.

D'ALEMBERT. — Ama bir tane belli başlı müşkülüm var. Bu da, bizim bir defada yalnız tek bir şey düşünebilmemizdir. Değil şu halkalarına binlerce fikri alan koca düşünüş zincirlerini, teşkil etmek hattâ, basit bir

kaziye kurmak için bile hiç olmazsa en az iki şeyin elde bulumnası gerekmektedir. Herhangi bir keyfiyetini tasdik veya inkâr ettiği anda dahi, bir şeyin müdrikede hazır bulunduğu sanılır.

DIDEROT. — Ben de o fikirdeyim. Bu beni bazan organlanmızın elyafını, titriyen duyar tellerle kıyaslamaya götürür. Titriyen duyar tel titrer, kendisine vurulduktan uzun zaman sonra dahi titrer, ses verir. İşte bu titreyiş, bu zaruri ses vermedir ki önümüzdeki şeyin yerini tutar, müdrike de ona uygun olan keyfileri araştırmakla meşgul olur. Titriyen tellerin başka bir hassaları daha vardır ki o da başka telleri titretmektedir. İşte böylece, bir fikir ikinci bir fikri çağırır, İkincisi bir üçüncüyü, üçü birden de bir dördüncü fikri çağırırlar, ve bu böylece devam eder; öyle ki, düşüncelerine dalmış, yahut sessizlik içinde kendini dinlemekte olan filozofun kafasında uyanan, birbirine eklenip akıp giden fikirlere bir son çekmek mümkün olmaz. Bu aletin hayret verici hamleleri, vardır. Bazan uyanan bir fikir kendisinden kavranması güç bir fasdada bulunan bütün bir armonik meydana getirir. Bu olay, ses veren, cansız, birbirinden ayrı tellerde görüldükten sonra neden canlı ve birbirine bağlı noktalar, devamlı ve duyar lifler arasında olmasın?

D'ALEMBERT. — Bu doğru olmasa bile pek ustaca bir buluş. Ama zannedilebilir ki siz, farkına varmadan kaçımnak istediğiniz mahzurla karşı karşıya gelmiş oluyorsunuz.

DIDEROT. — Hangi mahzur?

D’ALEMBERT. — İki cevherin birbirinden ayrılmasına kızıyordunuz.

DIDEROT. — Böyle olduğunu gizliyecek değilim.

D'ALEMBERT. — Meseleye yakından bakarsanız görürsünüz ki siz filozofun müdrikesini musiki aletinden ayrı bir varlık, adetâ tit-riyen tellere kulak kabartıp, çıkardıkları seslerin ahenkli veya ahenksiz oldukları hakkında hükümler veren bir müzisyen olarak tasarlamaktasınız.

DIDEROT. — Böyle bir itiraza yer vermiş olabilirim. Ama siz de bir musiki aleti olarak tasarladığımız fılizofla, klavsen dediğimiz musiki aleti arasındaki farkı göz önünde tutsaydınız belki de bu itirazı ileri sürmezdiniz. Filozof duyar; o hem musiki aleti hem de müzisyendir. Duyar olduğu için çıkardığı seslerin geçici şuuruna sahiptir. Hayvan olmak sıfatiyle de hafızası vardır. Bu organik kabiliyet sesleri kendinde birleştirerek melodiyi meydana

getirir ve saklar. Klavsende duyarlık ve hafıza olduğunu farz eden de, tuşlarında çalmış olduğunuz parçalan kendiliğinden tekrar edemiyeceğini söyleyin bakalım. Biz duyarlığa ve hafızaya salıibolan klavsenleriz. Duyulanımz, bazan etrafımızı çeviren tabiatın oynattığı, çok kere de kendi kendine oymyan birer tuştur. Bence işte sizin ve benim gibi organize klavsenlerde olup bitenler bunlardır. Öyle bir izlenim varki bunun sebebi musiki aletinin dışında ve içindedir, bir duyum da vardır ki bi izlenimden doğar. Bu devam eden bir duyumdur; çünkü, bunun bölünemiyecek kadar küçük bir zamanda meydana gelip sönmüş olacağım düşünemeyiz. Bunun ardından gelen başka bir izlenim vardır ki, bunun da sebebi öteki gibi hayvanın içinde veya dışındadır. Bir ikinci duyum dalla vardır ki, gene de bunları ifade eden tabii veya itibarî birtakım sesler vardır.

D'ALEMBERT. — Kabul, O halde bu canlı ve duyar klavsen üstelik beslemnek ve çoğalmak hassasına sahibolsaydı, demek ki ya-şıyacak ve kendiliğinden veya dişisiyle birlikte canlı ve ses veren küçük klavsenler de meydana getirecekti.

DIDEROT. — Şüphesiz. Soranın size, bir saka kuşu, bir bülbül, bir müzisyen, bir insan da sanki böyle değil de denir. Ve bir kanarya ile, bir çalgılı kutu arasında bundan başka ne fark vardır? Şu yumurtayı görüyor musunuz? İşte bütün ilahiyat nazariyelerini ve dünyanın bütün tapınaklannı bununla alt üst ediyorlar. Bu yumurta nedir? İçine tohum girinceye kadar duygusuz bir kütle. Tohum düştükten sonra da yine duygusuz bir kütledir. Çünkü bu tohumun kendisi de cansız ve kaba bir sıvıdır. N asıl oluyor da bu kütle yeni bir bünyeye, duyarlığa, hayata kavuşuyor? Hararetli hararetli meydana getiren nedir? Hareket, hareketin birbirinin ardından gelen etkileri nelerdir? Bana cevap verecek yerde, oturun da bunları birer birer gözden geçirelim. Başlangıçta bu sadece kımıldıyan bir nokta; uzıyan ve renklenen bir iplikten ağdır; sonra etleşir, bir gaga peyda olur, kanatçıklar çıkar, gözler, ayakçıklar görünür, san bir madde kütlesi etrafında dolanır ve barsakları meydana getirir, işte size bir hayvan. Bu hayvan hareket eder, kımıldar, bağırır. Onun kabuğun içinde bağırşım duyuyorum; tüyleniyor; görmeğe başlıyor. Sahanın başının ağırlığı gagasının durmadan, içine kapandığı hapishanenin iç duvarlarına çarptırır: nihayet bu duvar çatlar, civciv içinden çıkar, yürür, koşar, çırpınır, kaçar, sokulur, inler, acı duyar, sever, istek duyar, sevinir, onda da sizin bütün duygularınız, bütün hareketleriniz vardır. O, bunları yapar. Siz de Descartes gibi, bunun

tamamiyle hayalden çıkma bir makine olduğunu iddia edebilir misiniz? Böyle söylerseniz sizi küçük çocuklar alaya alır, filozoflar da, öyle ise siz de böyle bir makinesiniz, derler. Eğer hayvanla sizin aranızda yalnız yapı faikı olduğunu söylerseniz, duygu, zekâ ve iyi niyet sahibi olduğunuzu göstermiş olursunuz. Ama o zaman da size herhangi bir durumda bulunan cansız bir madde ile onu saran kendi gibi cansız maddemden hararet ve haraketle nasıl olup da duyarlık, hayat, hafıza, şuur, ihtiraslar ve düşünce elde edilebildiğini soracaklardır. Sizin için şu iki yoldan birini seçmekten başka yapacak şey yoktur: ya yumurtanın içini de kendisini açığa vurmağa hazır, gelişmesini bekliyen bir eleman saklı olduğunu, yahut da bu görünmez elemanın kabuğun içine gelişmenin belli bir anında sokulmuş olduğunu tasarlayacaksınız. Ama bu eleman nedir? Uzayda bir yeri yoksa hiçbir yer dolduruyor muydu; doldurmuyor muydu? Hareket etmeksizin nasıl gelebildi? Yahut nasıl kurtulabildi? Orada veya başka yerde ne yapıyordu? Kendisine ihtiyaç olduğu anda mı yaratıldı? Dalıa önce var mıydı? Bir sığınak mı arıyordu? Mütecanis olduğuna göre maddi, gayri mütecanis olduğuna göre de ne gelişmesinden önceki cansızlığı, ne de gelişmiş hayvanın içindeykenki canlılığı anlaşılamaz. İçinizi dinleyin, kendinize acırsınız. Duyarlığın, maddenin genel bir özelliği veya bünyenin bir mahsûlü olduğu yolundaki basit bir faraziyeyi kabul etmemek yüzünden, sağduyuyu çiğnediğinizi, bir esrar, tenakuz ve manasızlıklar uçurumuna yuvarlandığınızı anlıyacaksımz.

DALEMBERT. — Bir faraziye. Bunu söylemek hoşunuza gidiyor. Ama, ya bu, madde ile kökten bağdaşamaz keyfiyet ise?

DİDEROT. — Peki ama duyarlığın madde ile kökten bağdaşamaz olduğunu nereden biliyorsunuz? Siz ki ne maddenin, ne de duyarlığın aslının ne olduğunu bilirsiniz. Hareketin ne olduğunu, onun bir cisimdeki varlığım, bir cisimden başka bir cisme nasıl geçtiğini an-lıyonnusunuz?

DALEMBERT. — Ne duyarlığın, ne de maddenin mahiyetini bilmeksizin, anlıyorum ki duyarlık basit, tek, bölünmez bir keyfiyettir ve bölünebilen bir şeyle bağdaşamaz.

DİDEROT. — Metafiziko - teolojik tekerlemeler. Ne? Maddenin büründüğü bütün keyfiyetlerin, bütün duyarlık şekillerinin esas itibariyle bölünmez olduğunu görmüyor musunuz? Ne daha az, ne daha çok bir nüfuz edilemezlik vardır. Yuvarlak bir cismin yansı vardır ama yuvarlaklığın yansı

olmaz. Bir hareketin azlığı, çokluğu olabilir, ama çok hareket, az hareket yoktur. Bir kafanın, bir kulağın, bir parmağın, yansı, üçte biri, dörtte biri olmadığı gibi, bir düşüncenin de yansı, üçte biri, dörtte biri yoktur. Eğer kâinatta başka bir moleküle ben-ziyen bir molekül, bir molekülün içinde de başka bir noktaya benziyen bir nokta yoksa, kabul etmelisiniz ki, atomda da bölünemez bir keyfiyet ve şekil vardır. Mademki bölünme, şekillerin asıllannı mahvediyor. onlarla bağdaşamaz olduğunu kabul etmelisiniz. Fizikçi olarak düşünün, bir etkinin meydana geldiğini, sebeple netice arasındaki bağı izah edemeseniz bile, meydana geldiğini gördüğünüz için, bir etkinin var olduğunu kabul edersiniz. Mantıkçı gibi düşünün; mevcut olan ve her şeyi izah eden bir sebebin yerine, kendisi anlaşılamadığı kadar, netice ile olan bağı da büsbütün anlaşılarmyan ve birçok güçlükler doğurduğu halde hiçbirini çözemiyen başka bir sebep koymağa çalışmayın.

DALEMBERT. — Peki, ya böyle bir sebepten vazgeçiyorsam?

DIDEROT. — Kâinatta, insanda, hayvanda birden fazla cevher yoktur. Çalgı kutu tahtadandır, insan ettendir, saka kuşu ettendir, müzisyen ettendir, ama yapılan başka türlüdür, ikisinin de aslı, teşekkülü, fonksiyonu ve gayesi birdir.

DALEMBERT. — Peki bu sizin iki klavsen arasnıda, ses uygunluğu nasıl meydana geliyor?

DIDEROT. — Bir hayvan bir başka hayvana tamamiyle benziyen bir duygulu musiki aleti olduğundan, aynı yapıyı taşıdığından, aynı tellerle cihazlandınlmış olup sevinç, acı, açlık, susuzluk, hastalık, beğenme, korku gibi halleri aynı şekilde duyduğundan kutuplarda hattı üstüvada ayrı ayn sesler vermesi mümkün değildir. Bunun için nidaların ölü ve yaşıyan bütün dillerde bir olduğunu görüyorsunuz. Müşterek seslerin kaynağım ihtiyaçta ve yakınlıkta aramalıdır. Duygulu musiki aleti yahut hayvan, herhangi bir ses çıkardığı zaman, bunun kendi dışında herhangi bir etki yapüğım, kendine benziyen başka duygulu musiki aletlerini yani başka hayvanların yaklaştığını, uzaklastiğini, bir şeyler istediklerini, verdiklerini, yaraladıklarını, okşadıklarını anlıyor; bütün bu tesirler onun ve ötekilerin hafızasında bu seslerin meydana gelişleriyle ilgili olarak yer alıyor. İnsanların münasebetlerine de bakarsanız böyle seslerden ve hareketlerden başka "bir şey görmezsinizs. Ortaya koyduğum sisteme bütün kuvvetini verebilmek için onun da, Beıkeley'in cisimlerin var oluşlarına kaışı ileri

sürdüğü sistemle aym aşılmaz güçlüklerle karşı karşıya bulunduğunu düşümnelisiniz. Öyle bir coşkunluk am olmuştur ki duygulu klavsen kendisinin dünyada tek klavsen olduğunu ve kâinatın bütün armonilerinin yalnız kendisinde toplandığını zannetmiştir.

D'ALEM BERT. — Bunlar üzerine söylenecek bir hayli şey var.

DIDEROT. — Doğrudur.

DALEMBERT. — Meselâ, sizin sisteminize göre nasıl tasımlar kurabildiğimiz ve nasıl sonuçlar elde ettiğimiz pek anlaşılmıyor.

DIDEROT. — Hiçbir sonuç elde etmiyoruz da ondan. Çünkü bu sonuçların hepsi tabiat tarafından çıkarılmış bulunuyor. Biz, birbirlerine zanıri veya tesadüfi bir bağla bağlı olan olayları, yani tecrübeyle öğrendiğimiz olayları ifade etmekten başka bir şey yapmıyoruz: bu bağ, matematikte, fizikte ve bunlar gibi öteki müspet ilimlerde zaruri; ahlâk, siyaset ve öteki ihtimali ilimlerde tesadüfidir.

DALEMBERT. — Acaba olaylar arasındaki bağlılık şu veya bu halde daha mı az zaruridir?

DIDEROT. — Hayır, fakat olayın sebebi o kadar çok gözümüzden kaçan özel değişikliklere uğrar ki, çaresiz bunun meydana getirdiği netice üzerinde durmak zorunda kalırız. Hiddetli bir adamın kendisine küfredildiği zaman kızacağını bilmemiz, bir cisme, başka daha küçük bir cisim çarptığı zaman harekete geçeceği hakkındaki bilgimiz kadar kesin değildir.

DALEMBERT. — Ya benzerlik?

DIDEROT. — Benzerlik en karışık hallerde bile duygulu alette meydana gelen üçlü bir kaideden başka bir şey değildir. Eğer tabiatta bilinen bir olay gelirse, ister tabiatta görülmüş olsun, ister tabiattaki gibi tasarlanmış olsun bir üçüncü olayın ardından gelen dördüncü bir olay ne olacaktır? Alelade bir savaşçının mızrağı on ayak boyunda olursa Ajax'ın mızrağı ne kadar olur? Şayet ben, dört librelik bir taşı atabiliyorsam; Diometeds koca bir kaya blokunu fırlatıp atabilir. Tanrıların adımlan, atlarının sıçrayışları, onlarla insanlar arasında tasarlanan nispet ölçüsünde olacaktır. İşte öteki üç tek göre akord edilmiş ve uydunılmuş dördüncü bir tel daha vardır ki hayvan bunun çıkardığı sesi her zaman kendinde duyar, fakat bu ses tabiatta daima duyulmaz. Bunun böyle olması şairin umurunda değildir; bundan

dolayı o, bu sesi daha az gerçek sayımyacaktır. Ama filozof için mesele başkadır. Filozof, tasansım yapar yapmaz, çok kere kendisine tasarladığından başka türlü bir olay gösteren tabiatı sorguya çeker ve o zaman benzeyişin gözünü boyamış olduğunu anlar.

D'ALEMBERT. — Allaha ısmarladık dostum; Allah rahatlık versia

DIDEROT. — Şaka ediyorsunuz. Bu konuşmaıruzı rüyanızda göreceksiniz. Eğer kafanızda yer etmezse o da sizin bileceğiniz şey. Çünkü daha başka gülünç varsayımlara düşmek zorunda kalacaksınız.

D'ALEMBERT. — Aldanıyorsunuz. Şüpheci yatıp şüpleci kalkacağım.

DIDEROT. — Şüpheci mi, dediniz? Şüpheci olunabilir mi?

D'ALEMBERT. — Al bakalım yeni bir fikir daha. Herhalde benim şüpheci olmadığınu bana ispata kalkışnuyacaksınız. Ben de değilsem kim acaba şüphecidir?

DIDEROT. — Bir dakika durun.

D'ALEMBERT. — Çabuk olun, çok uykum var.

DIDEROT. — Kısa keseceğim. İnanır imsiniz ki münakaşa edilen herhangi bir mesele üzerinde bir adam bunun doğruluğu veya yanlışlığı hakkında aynı kuvvete deliller ileri sürebilsin?

D'ALEMBERT. —Hayır. Olsa olsa bunu Buridan'ın eşeği yapar.

DIDEROT. — Böyle olduğuna göre, hiç şüpheci yoktur. En küçük bir katiyetsizliğe yer venniyen matematik meseleleri müstesna, bütün meşelerde bir lehte, bir de aleyhte söylenecek bir şey vardır. Terazi hiçbir zaman tam ortada durmaz ve bizim doğruluğuna inan-dığınuz tarafa meyletmemesi de imkânsıdır.

D'ALEMBERT. — Ama ben doğruluğu sabahleyin sağda, öğleden sonra da solda görüyorum.

DIDEROT. — Bu demektir ki, sabahleyin bir fikir için dogmatiksiniz; öğleden sonra da bunun aksi için dogmatik oluyorsunuz.

D'ALEM BERT. — Akşamlan da hükümlerimdeki bu çabuk değişmeyi düşünerek ne sabahki ne de öğleden sonraki fikirlerime inanamıyorum.

DIDEROT. — Bu demektir ki, aralannda bocaladığınız fikirlerden hangisinin daha ağır bastığım hatırlıyamıyorsunuz. De-ğişmiyen bir hüküm elde edebilmek için bu ağır basma size pek hafif görünüyor, bu kadar ihtimaller içinde görünen bir konu ile uğraşmamayı, bunun münakaşasını başlakalanna bırakarak, daha fazla kafa yonnamayı tercih ediyorsiniz.

D'ALEMBERT. — Olabilir.

DIDEROT. — Ama biri sizi bir kenara çekse de, dostça, hakça sorsa, iki fikirden hangisinde dalıa az güçlükle karşılaşüğınızı, hangisine karşı içinizde bir yakınlık duyduğunuzu söylemenizi istese, cevap vermek için sıkınü duyarak Burida'nın eşeğinin yaptığı gibi mi yaparsınız?

D'ALEMBERT. — Yapmam, sanının.

DIDEROT. — Bakın dostum, bunun üzerinde iyice düşünülmeniz gönüsünüz ki bizim gerçek düşüncemiz, üzerinde hiç tereddüdümüz olmıyan değil, fakat ekseriya dönüp dolaşıp kendisine geldiğimiz düşüncedir.

D'ALEh/lBERT. — Galiba hakkınız var.

DIDEROT. — Bence de öyle; Allalıa ısmarladık, dostum şimdi: *nıenıento quia pıtlvis es, et in pulverem reverteris.*

D’ALEMBERT. — Hazin şey.

DIDEROT: — Ama zaruri. İnsans, değil ebediyet boyunca, fakat yaşadığının iki misli bir ömür verin, neler olacağını görürsünüz.

D'ALEMBERT. — Ne olmasını istiyorsunuz ki?... Ama bütün bunlardan bana ne? Ne olursa olsun. Benim uykum var; Allalıa ısmarladık.

D'ALEMBERT'in RÜYASI yahut

DALEMBERT'le Matmazel de LESPINASSE ve doktor BORDEU arasında varlıkların başlangıcı üzerinde konuşma

BORDEU. — E, söyleyin bakalım, ne var ne yok. Hasta mı?

MATMAZEL de LESPINASSE. — Korkanın ki öyle. Çok sıkıntılı bir gece geçirdi.

BORDEU. — Uyanık mı?

MATMAZEL de LESPINASSE. — Dalıa uyanmadı.

BORDEU, D Alenıbert'in yatağına yaklaşıp nabzını yokladıktan ve elini alnında gezdirdikten sonra — Mühim bir şey değil.

MATMAZEL de L'SPINASSE. — Sahi mi?

BORDEU. — İşte söylüyorum size: nabız iyi, fakat biraz zayıf... Biraz terli... Kolay nefes alıyor.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Bir şey yapmak lâzım değil mi?

BORDEU. — Bir şey istemez...

MATMAZEL de LESPINASSE. — Daha iyi, çünkü ilâçtan hiç hoşlanmaz.

BORDEU. — Ben de öyleyimdir. Yatmadan ne yedi?

MATMAZEL de LESPINASSE. — Bir şey yemek istemedi. Geceyi nerede geçirdi bilmem, çok düşünceli gelmişti.

BORDEU. — Biraz ateşi var, geçer.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Gelir gelmez, lurkasını giydi, başına takkesini geçirdi, kendini koltuğa bıraktı, orada uyumuş, kalmış.

BORDEU. — Uyku, her yerde iyidir, ama, yatağında uyusaydı daha iyi olurdu.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Antoine da böyle söyledi diye, danldı. Yatağa yatmağa razı edebilmek için yanın saat kadar çekişmek lâzım geldi.

BORDEU. — Sapsağlam olduğum halde, ben de her gün böy-ley imdir.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Yattıktan sonra da, her zamanki gibi rahat edeceği yerde, çünkü çocuklar gibi deliksiz uyur, ta-yağının içinde sağa sola döndü durdu, gerindi; üzerinden örtüyü attı, kendi kendine konuştu.

BORDEU. — Neler söylüyordu. Hendeseden mi bahsediyordu?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Hayır; âdeta sayıklıyordu. İlkin, *titriyen teller ve duyan lifler* diye bir şeyler tutturdu. Bunlar bana pek çılgınca göründüğü için bütün gece onu yalnız bırakmamağa karar verdim. Yatağının yanma bir küçük masa getirerek sayıkladığı şeylerden yakalıyabildiklerimi yazmaya başladım.

BORDEU. — Çok iyi etmiş de bunu düşünmüşsünüz. Yazdığınızı görebilir miyim?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Tabii derhal. Ama Allah camım alsın ki bir kelimesini bile anlıyamazsımz.

BORDEU. — Belki.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Hazır imsiniz, doktor?

BORDEU. — Evet.

MATMAZEL de L'ESPINASSE — Dinleyin. *Canlı bir nokta... Hayır aldanıyorum. Iklin hiçbir şey yok. Sonra canlı bir nokta... Bu canlı noktaya başka bir canlı nokta ekleniyor , ona bir başkası, sonra daha başka biri ve bu birbiri ardı sıra eki en işten sonra tek bir varlık meydana geliyor. Evet ben tek bir varlığım, bundan şüphe edemem...* Bunları söyliyerek elleriyle baştan başa vücudunu yokluyordu. *Fakat bu birlik nasıl mavdana gelmiştir?* Eh dostum, dedim, bırakın bunları da uyuyun... Sustu. Biran sessizlikten sonra, birine söylüyormuş gibi: *bak, filozof; gerçekten bir küme, küçük duygulu varlıkların meydana getirdiği bir doku, fakat bir hayvan!.. Bir bütün, bir sistem, kendi birliğinin şuuruna sahip bir benlik!*

Onu görmüyorum, hayır onu görmüyorum... Doktor, bunlardan bir şey çıkarabildiniz mi?

BORDEU. — Mükemmel.

MATMAZEL de UESPINASSE. — Çok bahtiyarsınız... *Karşılaştığım güçlük yanlış bir düşünceden ileri geliyor.*

BORDEU. — Siz mi söylüyorsunuz?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Hayır, sayıklıyan. Devam ediyorum: *dostum DAlembert gözünüzü açın, siz devamlılık olan yerde yakınlığı tasarlıyorsunuz...* Evet bana bunu söyliyebilmesi için çok muzip olmalı... *Peki ama bu devamlılık nasıl nıavdana gelmiş? Buna aldırış bite ettiği yok... Bu, civa damlasının, başka bir civa damlasının içinde kaynaşması gibi canlı ve duygulu bir molekül de başka bir canlı ve duygulu molekülde kaynaşır... ilkin iki damla vardı, birbirivle temastan sonra yalnız tek bir damla kaldı... Tenıessülden önce iki molekül vardı, tenıessülden sonra yalnız bir molekül görülmektedir... Müşterek olan kütlenin duyarlığında müşterek olur... Niye olmasın sanki? Hayvanı lifi, zihnimde, istediğim kadar bölüme ayırabilirim, fakat lif düpedüz bir bütün halinde uzar gider... Evet bir bütün... Mütecanis, tamamiyle mütecanis iki molekülün teması, devamlılığı meydana getirir... ve bu da düşünülebilecek olan en mükemmel birlik, bağlanış, uygunluk ve özdeşlik halidir... Evet, filozof bu moleküller, eğer ilkel ve basit ise... Ama ya bunlar birtakım bütünler, birleşikler ise... uygunluk bunun sonucu olarak da özdeşlik daha az olmıyacak... Bundan ötürü de her zamanki aksiyon ve reaksiyonlar da... Şüphesiz ki iki canlı molekülün teması, iki cansız kütlenin vanvana bulunuşundan pek farklı bir şeydir. Geçelim, geçelim, sizinle çekişmek mümkün ama; buna pek isteğim yok. Öyle kılı kırk yaranlardan değilim... Bununla beraber yine bahsimize dönelim. Çok saf bir altın tel; hatırlıyorum: bu onun bana yaptığı bir karşılaştırmaydı; öyle mütecanis bir örgü ki moleküllerinin arasına başka moleküller yerleşmiş ve belki de başka bir mütecanis örgü teşkil etmiştir. Duygulu maddeden yapılmış bir doku, temsil edici bir temas, bur da etkin, şurada ölü bir duyarlık, ki hareket halinde kendini göstermektedir; onun çok iyi söylediği gibi bunu, duygulu iki molekül arasındaki temasla, böyle olmıyan iki molekülün teması arasındaki farkı göz önüne atmadan düşünmek lâzımdır. Peki ya bu fark, ne olabilir... Her zaman görülen bir aksiyon, bir reaksiyon... Her şey yalnız havyanda görülen bir birliği*

meydana getirmeğe hizmet etmektedir... Bence bu hakikatin kendisi olması bile, ona çok yakındır... Gülüyorsunuz, doktor. Bütün bunlardan bir mâna çıkarabildiniz mi?

BORDEU. — Hem de pek çok.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Yani, delirmiş değil m i?

BORDEU. — Katiyen.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Bu girizgâhtan sonra haykırmağa başladı: *Matmazel de LEspinase, Matmazel de LEspinasse.* — Ne istiyorsunuz? *Hiç kovandan çıkan bir arı kümesi gördünüz mü? Dünya maddenin umumi kütlesi kovandır, hiç siz bir ağaç dalının ucunda, küçük kanadlı hayvancıkların ay aklar ivle birbirlerine tutunarak meydana getirdikleri hevengi gördünüz mü? Bu hevenk bir varlık, bir fert, herhangi bir hayvandır... Bu hevenlerin birbirine benzemesi lâzım; eğer yalnız mütecanis tek bir maddeden yapılmışlarsa... Hiç bunları gördünüz mü?* — Evet gördüm.. *Gördünüz mü? — Evet gördüm. Gördünüz mü? Evet dostum, size evet diyorum. Şimdi bu arılardan biri, tuttuğu arıyı sokmağa kalksa ne olur dersiniz?* — Bilmem ki. — *Söyleyin bakalım... Bilmiyorsunuz demek. Ama, filozof bilir. Şayet onu görürseniz, ama ister görün, ister görmeyin bana vâdetti, söyler; size sokulan arının da kendinden sonrakini sokacağını söyleyecektir. Bunun üzerine hevengin içinde ne kadar arı varsa o kadar uyarını meydana gelecek, hep harekete geçecek kımıldıyacak, durumlarını ve şekillerini değişiterecekler... Vızıltılar, incecik vızıltılar duyulacak, öyle ki bir arı hevenginin olduğunu bilnıiyen bir kimse bunu altı yüz başlı ve bin iki yüz kanadlı bir hayvan sanır... Buna ne buyrulur, doktor?*

BORDEU. — Artık fikrimi söyleyelim. Bu çok güzel bir rüyadır; siz de bunu yazmakla iyi etmişsiniz.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Sizde mi sayıklıyorsunuz?

BORDEU. — Katiyen, size alt tarafını söyliyeceğime söz veririm.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Nerdeyse sizden de şüphe edeceğim.

BORDEU. — Benden de mi şüphe ediyorsunuz?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Evet.

BORDEU. —Ya söyliyebilirsem?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Söylerseniz ahtım olsun, alıtıın olsun ki, size dünyanın ne çılgın adamı göziyle bakanın...

BORDEU. — Kâğıdınıza bakın ve beni dinleyin: *bu hevengi bir hay\'an sanan kimse aklanmış olacaktır.* Ama, Matmazel onun sizinle konuşmaya devam ettiğini farz ediyorum. *Bu hevengin ne olduğunu daha doğru* olarak söylemesini ister misiniz? An hevengini bir tek hayvan haline getinnek ister misiniz? Anların birbirine tutundukları ayaklan yumuşatın; yanyana dururlarken onları, bitiştirin, hevengin bu yeni haliyle, eski hah arasında şüphesiz açık bir fark vardır. Bu fark da onun, eskiden birçok hayvanların meydana getirdikleri bir sürü olmasına karşılık şimdi tek, bütün bir hayvan olmasından başka nedir ki? Bütün organlarımız...

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — E,bütün organlarımız?

BORDEU. — Hekimlik etmiş ve *bazı gözlemlerde bulunmuş biri için...*

MATMAZEL de L'ESPINASSE. —E sonra?

BORDEU. — Sonra mı. Devamlılık kanununun umumi bir sempati, birlik, özdeşlik içinde tuttuğu birbirinden ayn hayvanlardır.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Zihnim karıştı. Size söy-lıyebileceğim ancak bu. Artık herkese, uyanık bir hekimle, rüya gören bir filozof arasında hiçbir f ark olmadığını söyliyebi lirim.

BORDEU. — Aşağı yukarı herkesin de düşündüğü budur. Soy ledikleri bundan mı ibaretti?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Oh, hayır, daha sonuna gelmedik. Sizin veya onun zırvalannızdan sonra: *Matmazel orada mısınız?* dedi. Evet dostum. *Yaklaşın... Daha, biraz daha... Size bir söyleyeceğim var.* — Nedir? *Bakın şu hevenge, işte orada, orada olduğuna inanıyorsunuz değil mi? Orada, bir deney yapalım. — Nasıl? — Makasınızı geterin, keskin midir?* — Mükemmel. — *Yavaşça yaklaşın, yas'aşçacık, bu arıları birbirinden ayırın, ama tam birbirine kaynaştıkları yerden ayaklarından ayırın, vücutlarını ortasından kesmemeğe dikkat edin. Korkmayın, onları biraz varalasanız da, öldürmezsiniz... Çok iyi; şeytan gibi beceriklisiniz. Görüyor musunuz, nasıl her biri kendi yönünde uçuyor? birer birer, ikişer ikişer üçer, üçer uçuşuyorlar. Sayısını Allah bilir. Ama maksadımı an-Uyabildiniz mi? Maksadımı anlıyabildiniz mi? Çok iyi. Şimdi... Farz edin... Farz edin...*

Allah bilir doktor, yazdıklarını pek az anlıyordum. O kadar yavaş söylüyordu ki. Hem yazdıklarımın bu kısmı çok karışık; okuyamıyacağım.

BORDEU. — İsterseniz . ben tamamlıyayım.

MATMAZEL de UESPMASSE. -Elinizdengelirse.

BORDEU. — Bundan kolay ne var ki. *Farz edin ki bu arılar pek küçük, küçücük olsun O kadar ki makasınızın kalın ağzından kurtulsunlar, istediğiniz kadar kesin. Bin bir bölüme ayırın. Bir tekini bile öldür enıezsiniz. Bu görünnıiyen arıların meydana getirdiği bütün, ezmeden mahvetmeyeceğimiz gerçek bir polip olacaktır Yapışık arıların hevengiyle, yan yana duran arıların hevengi arasındaki fark, sade bütün hayvanlar arasındaki, bizim aramızdaki, balıkların, solucanların , yılanların veya polip halindeki hayvanların arasındaki farktan ibarettir: yalnız bu teoride bazı değişiklikler yapmak lâzım.* (Burada Matmazel de L'Espanasse birdenbire yerinden kalkar ve zili çalar). Yavaş Matmazel biraz daha yavaş uyandıracaksınız, dinlenmeğe ihtiyacı var.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. - Düşünemedim. Öyle ser-

semleşmişim ki (içeri giren hizmetçiye). Hanginiz doktorun evine gitmiştiniz?

HİZMETÇİ. — Ben Matmazel,

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Çok oldu mu[7]

HİZMETÇİ. —Geleli bir saat oldu, olmadı.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — OrayaMuıradan bir şey götürdünüz mü?

HİZMETÇİ. — Bir şey götürmedim.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Bir kâğıt filân.

HİZMETÇİ. — Hayır.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Şimdi gel de işin içinden çık bakalım. Siz gidin... Vallahi buna aklım ermiyor. Bakın ne diyeceğim doktor; hizmetçilerden birinin karalamalarımı size götürmüş olmasından şüphe etmiştim.

BORDEU. — Emin olun ki böyle bir şey yok.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Şimdi sizin ne kadar kabiliyetli bir insan olduğunuzu anlıyorum. Beraberliğinizin bana büyük bir yardımı olacak. Sayıklaması orada bitmiyor.

BORDEU. — Dalıa iyi ya.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Bunda herhangi bir zarar görmüyor musunuz?

BORDEU. —En ufak bir zarar bile.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Şöyle devam etti... *Âlâ, filozof, o halde her çeşit polip olacağın, hattâ insan polibı bite olacağını kabul ediyorsunuz demek?.. Ama tabiat asla bize böyle bir şey vermiş değildir.*

BORDEU. — Şu kafalarından, omuzlarından, sırtlarından kaba etlerinden ve kalçalarından yapışık olarak yirmi iki yaşma kadar yaşıyan ve birbirlerinden birkaç dakika aralıkla ölen iki kızdan haberi yok. Peki ne demişti sonra?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Yalnız tınnarııanedekilerin söyliyebileceği bir sürii abuk sabuk şeyler. Şöyle demişti: *bu ya olmuş, ya olacaktır. Hem sonra, öteki gezegenlerde hayatın nasıl olduğunu kim biliyor?*

BORDEU. — Belki o kadar uzaklara gitmeğe lüzum yok.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — *Belki Merih'te veya Zühal'de insan polipleri vardır. Erkekler, erkeklerle kaynaşmış, dişiler, dişilerle. Ne eğlenceli şey...* Burada kahkahalarla gülmeğe başladı; korktum, *insanın, binlerce atomik insanla kaynaşması, öyle ki böcek yumurtaları gibi bunları bir kağıdın içine koyabilirsiniz: bunlar kabuk bağlıyacak, bir müddet krizalit halinde kalacak, kabuklarını delerek kelebek olup uçup gidecek, bir tek insanın döküntülerinden meydana gelen bütün bir insan cemiyeti, bunlarla dolu bir memleket.* Hoş bir hayal... Sonra yine kahkahalarla gülmeye koyuldu. Eğer insan herhangi bir yerde, mikrop kadar küçük sayısız insancıklara ayrılsa, böyle bir yerde ölüm korkusu daha az olurdu, orada bir insan kaybı çok çabuk telâfi edileceğinden bu kayıp pek az esef uyandırırdı.

BORDEU. — Bu mübalâğalı faraziye hemen hemen var olmuş veya olacak bütün hayvan cinslerinin gerçek hikâyesidir. Eğer insan sonsuz sayıda insanlara ayrılmıyorsa; hiç olmazsa derki ve son değişmelerle, yapılarının ne olacağını şimdiden kestirmeğe imkân ol-mıyan sayısız, gözle görülmez hayvancıklara ayrılmaktadır. Kim bilir belki bu, ondan akla sığmıyaeak kadar uzun asırlarla ayrılmış, birbiri ardınca değişmeler geçirmiş yeni varlık nesillerinin üriyeceği bir fidanlıktır.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Orada, kendi kendinize ne geveleyip duruyorsunuz doktor?

BORDEU. — Hiç, hiç, ben de kendi kedime hülyaya daldım, okumaya devam edin Matmazel.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. —*Her şey iyice düşünülmüş olsa da, ben bizim nesilleri yeniden meydana getirme tarzımı beğeniyorum.* Diye sözüne devam etti. *Filozof, sen ki her yerde olup biteni bilirsin, söyle bana, başka başka kısımların ayrılışı karakterleri birbirinden ayrı insanlar meydana getirmez mi? Beyin, kalb, göğüs, ayaklar, eller, yumurtalıklar... Oh. Bu düşünüş ahlâkı ne kadar sadeleştiriyor... Bir erkek doğuyor, bir kadın peydahlanıyor...* Doktor, bunu atlamama müsaade ediniz... *Sıcak bir oda, küçücük kutularla da. Her kutunun üstüne şu etiket yapıştırılmış: Askerler, hâkimler, filozoflar, şairler, dalkavuklar kutusu - kıratlar kutusu, orospular kutusu.*

BORDEU. — Bu hem pek eğlenceli, hem de pek delice bir düşünüş işte rüya görmek diye buna derler; bu görüş beni oldukça garip birtakım olaylarla karşı karşıya bulunduruyor.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Sonra bir şeyler geveleğmeye başladı. Birtakım tohumlan, et parçalarını suda bırakıyor, sonra bu-

radan biıbiri ardınca lıayvan ırklarının türediğini ve çıktığını söylüyor. Sağ eliyle bir mikroskobun borusunu, sol eliyle de bir kabın ağzım taklid ediyor. Bu borudan kabın içine bakıyor ve şunları söylüyor: *Voltan e istediği kadar eğlensin, «l'Anguillard» m hakkı var; gözlerim beni aldatmaz, işte görüyorum. Ne kadar da çok. Nasıl gidip, geliyorlar. Nasıl da oynaşıyorlar.* îçinde bunca canlı varlıkların bir an doğup öldüklerini gördüğü kabı da, kâinata benzetiyordu. Bir damla suda dünyanın tarihini okumaktaydı. Bu fikir ona pek büyük görünüyordu. Bunu, büyük cisimleri küçüklerde

inceliyen gerçek felsefeye de uygun buluyordu. Diyordu ki: *Needham'ın su damlasında her şey göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir zaman içinde olup bitmektedir. Dünyada, aynı olay biraz daha fazla sürmektedir; ama bizim içinde yaşadığımız müddet, zamanın ebediyetinin yanında nedir ki? Bir iğnenin uciyle aldğırn su damlası, etrafımızı çeviren enginlere nispetle ne ise odur. Mayalanan atomun içindeki sayısız hayvancıkların gelip gidişi gibi, adına dünya denen başka bir atomun içinde de böyle sayısız hay\’ancıkların gelip gidişini görüyoruz. Bizden önceki hayvan ırklarını kim biliyor? Bizden sonra gelecek hayan ırklarında kim bilecek? Her şey değişiyor, her şey geçip gidiyor; kalan yalnız bütündür. Dünya durmadan başlayıp, sona eriyor; o her an hem başlangıcında hem de sonunda bulunmaktadır. Asla başka türlü olmamıştır ve asla başka türlü olmıyacaktır. Şu engin madde okyanusunda bir molekül yoktur ki başka bir moleküle benzesin ve her an aynı kalsın. Rerunı Novas Nascitur crac, işte kâinatın ezelî alın yazısı...* Sonra içini çekerek şunları söyledi: *düşüncelerimizin boş gururu. Ey zavallı zaferlerimiz ve işlerimiz. Ey sefalet. Ey dar görüşlerimiz. Yiyip içmekten, yaşayıp sevmekten ve uyumaktan daha değerli bir şey yok... Matmazel, de l'Espınasse nerdesiniz?* - Buradayım., dedim. O zaman yüzü kızardı. Nabzını yoklamak istedim. Ama elini saklamıştı. Bir ihtilaç içinde gibi görünüyordu. Ağzı yan açıktı ve sık sık nefes alıyordu. Derin derin içini çekti. Arkasından önce hafif, soma daha derin içini çekti. Yastığının üstünde başım çevirdi ve uyudu. Ona gözümü ayırmadan bakıyordum. Neden bilmem kalbim çarpıyordu; ama korkudan değil. Birkaç dakika sona dudaklannda hafif bir gülümseme belirdi. Yavaşçacık şunları söyledi: *insanların balıklar gibi üriyeceği, bir dünyada yaşasavdım daha az ütüntü duyardım. Öyle bir dünya ki erkek yumurtalar dişi yumurtaların üstüne bırakılacak... Faydalı olabilecek hiçbir şe vi kaybetmemek gerekir. Matmazel eğer bunun düşünülmesi mümkün olsaydı; bir şişeye konmak ve bir sabah gün doğarken Ne-edham a gönderilmek...* Doktor bütün bunlara kaçıklık demezsiniz de ne dersiniz?

BORDEU. - Sizin yanınızda öyle derim.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Benim yamında veya değil, hepsi bir. Siz de ne söylediğinizi bilmiyorsunuz. Bütün bunlardan sonra geceyi rahat geçireceğini ummuştum.

BORDEU. — Çok kere bu böyle olur.

MATMAZEL de LESPINASSE.—Hiç de olmadı; sabalun ikisine doğm yine su damlası hikâyesine başladı, buna bir de ad veriyordu... mi... kro...

BORDEU. — Bir mikrokozm.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Tamam, böyle diyordu. Eski filozofların bilgeliğine dayran olduğunu söylemekteydi. Kendisi mi söylüyordu, filozofuna ıru söyletiyordu bilmem, şöyle diyordu: *Epikür her şeşin tohumunun toprağın içinde bulunduğunu, hayvan cinsinin mayalanmanın eseri olduğunu söylemekle kâinatın başlangıcında büyük çapta olan şeyi küçük ölçüde göstermek istemişti. Ama ona ne dediler? Bu hayal sizin de gözlerinizin önünde ama, size bir şey öğrettiği yok... Bu mavalaşma ile ondan meydana gelen şeylerin tükenip tükenmediğini kim biliyor? Bizim bu hayvan nesillerinin birbirini kovalayışının hangi noktasında olduğumuzu kim biliyor? Şu kutuplarda vaşıyan dört karış boylu, şekli bozulmuş iki ayaklıya henüz insan adı veriliyor; ama biraz daha şekli bozulduktan sona bu adı kav-hetnıiyeceğini ve kendisine gelip geçmiş bir tür gözüyle ba-kılmıvacağını kim biliyor? sonra bütün hayvan türleri için de bunun böyle olmadığını kim biliyor? Kim biliyor ki bütür varlıklar koca, hareketsiz bir tortu yığını olmak yolundadır. Bu cansızlığın müddeti ne kadardır, kim biliyor? İçinde bu kadar çok canlı ve duygulu noktalar bulunan bir yığından ilkin hangi yeni ırkın türü veceğin kim biliyor?*

Bu neden tek bir hayvan olmasın? Fil başlangıcında ne idi? Belki şimdi gördüğümüz koca hayvan, belki de bir atom. Çünkü bunların ikisi de olabilir. Bu tipler sadece maddenin aynı hareketinden ve hasselerinden doğmaktadır... Fil, bu koca gövde, mayalaşmanın ani bir mahsulü ha! Niye olmasın? bu koca dört ayaklının kendini meydana getiren ilk hamurdan farkı, bir solucanın, kendisini mey ana getiren un molekülüne olan farkından daha azdır; ama bir solucan, solucandan başka bir şey değildir... Yani yapısını gözünüzden kaçıran küçüklüğü, onda hiçbir cazibe bırakmıyor. Mucize, hayattır, duyarlıktır. Bu mucize de tek değildir... Bir kere cansız maddenin duygulu hale gelişini gördükten sonra artık hiçbir şey bana hayret vermemelidir... Avcunıun çukurunda mayalaşma halinde bulunan birkaç tane unsurlu, yer yuvarlağının derinliklerinde, yeryüzünde, denizin dibinde, havalara dağılmış bir halde bulunan bu sonsuz unsur haznesi arasında ne münasebet var? Ama mademki aynı sebepler ortadadır, neden aynı neticeleri vermesinler? Neden artık boğanın boynuziyle yeri

kazdığını, ayaklariyle toprağa dayanarak oradan ağır gövdesini kurtarmağa çalıştığını görmüyoruz?.. Bırakın şimdi var olan hayvan ırkları geçip gitsin; bırakın birkaç milyon asır boyunca şu koca cansız tortu yığını tesirini yapsın. Cinsleri yemden meydana getirmek için, belki onların ömürleri için gerekenden on misli fazla bir zaman lâzımdır. Bekleyin ve tabiatın büyük işi hakkında hüküm vermekte acele etmeyin. Önümüzde iki büyük hâdise vardır: cansız halden duygulu hale geçiş ve kendiliğinden çoğalmalar. Bunlarla yetinin: bundandan sağlam neticeler çıkarmağa çalışın ve bir tabiat düzeninde ne büyük ve küçük, ne mutlak ömürlü, ne de mutlak geçici olmadığını düşünün ve femerin sofistliğine düşmekten kendinizi koruyun.. Doktor, efemer'in sofistliği de ne demek?

BORDEU. — Dünyanın ebediliğine inanan geçici bir varlığın sofistliği.

MATMAZEL de UESPINASSE. — Fontenelle'in *gülünün* dediğine göre bir gülün hâtırası uğruna bir bahçıvanın öldüğü görülmemiştir.

BORDEU. — Doğrudur; bu hem sudan hem doğru bir söz.

MATMAZEL de UESPINASSE. — Neden fılizoflannız da onun gibi incelikle konuşmazlar? Böyle yapsalar onları daha iyi anlardık?

BORDEU. — Ama bu hoppa edanın ciddî konulara uygun düşüp düşmiyeceğini bilmediğimi açıkça söylemek isterim.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Ciddi konu dediğiniz de nedir?

BORDEU. — Şu umumi duyarlık, duygulu varlığın meydana gelişi. birliği, hayvanların başlangıcı, ömürleri gibi şeylere ve bütün bunlara bağlı meseleler.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Bana gelince ben bütün bunlara delilik diyorum; rin ada böyle şeylerin düşünülmesine bir şey demiyorum ama aklıbaşmda bir adamın uyanıkken bunlarla uğraşmasını anlamıyoıum.

BORDEU. — Niçin lütfen söyler misiniz?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Çünkü bir kısım o kadar açık ki sebebini aramağa lüzum yok; ötekiler de o kadar karanlık ki bir nokta bile görülemiyor. Hepsi birden tam mânasiyle boş şeyler.

BORDEU. — Bir üstün zekânın varlığım tasdik veya inkâr etmenin boş bir şey olduğunu mu sanıyorsunuz. Matmazel?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Hayır.

BORDEU. — Maddenin ebediliği ve hassaları, iki cevherin ayrılığı, insanın yaratılışı ile hayvanların meydana gelişi arasındaki ayrılık göz önünde tutulmadan Üstün Zekânın varlığı ileri sürülebilir mi?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Hayır.

BORDEU. — O halde bu meseleler söylediğiniz kadar havai şeyler değilmiş.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Onları aydınlatmayacak olduktan sonra önemleri neme gerek?

BORDEU. — Ama hiç incelemeden böyle bir şeyi nasıl yapabilirsiniz ki? Şimdi size pek açık göründüğü için, incelemeği fuzuli bulduğunuz meselenin ne olduğunu sorabilir miyim?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Benim birliğim, kendi ben'im, meselâ. Doğrusu ya, benim ben olduğum, her zaman ben olmuş olduğum, hiçbir zaman başka şey olmıyacağım gibi şeyler üzerinde bu kadar çene çalmağa lüzum yok sanının.

BORDEU. — Şüphesiz bu açık bir, olay, fakat sebebi katiyen böyle değil. Bilhassa yalnız bir tek cevher kabul eden ve insanın ve daha umumi olarak hayvanın meydana gelişini duygulu moleküllerin birbirine eklenmesiyle izah edenlerin varsayımları için böyle değildir. Birbirine eklenmeden önce her duygulu molekülün ayn bir benliği vardı; bunu nasıl kaybetti ve bu kayıplardan bütünün şuuru nasıl meydana geldi?

Mİ*TMAZEL de L'ESPINASSE.* — Sanıyorum ki bunun için temas kâfidir. İşte size belki yüz defa yaptığım bir tecrübe... Ama durun... Gidip şu perdelerin arasından ne olup bitiyor bir bakayım... Uyuyor... Elimi kalçama koyduğum zaman, başlangıçta elimin kalçam olmadığım anlıyorum, ama sıcaklık eşit olunca birini ötekinden ayırdedemez oluyorum. İki organın sınırlan birbirine karışıp, bir-leşiyor.

BORDEU. — Evet, birini veya ötekini çimdikleyinceye kadar bu böyledir. Ama çimdiklenince ayrılık yeniden belli olur. O halde sizde,

elinizin mi yoksa kalçanızın mı çindiklendiğinden habersiz olımyan bir şey var; ve bu şey de ayağınız, hattâ çimdiklenen ve acıyan eliniz değildir, bu öyle bir şey ki acı duymuyor fakat biliyor.

M İ*TMAZEL de L'ESPINASSE.* —Zannedersem bu şey kafamdır.

BORDEU. — Bütün kafanız mı?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Hayır, durun doktor, size bunu bir kıyaslama ile izah edeceğim. Kıyaslamalar kadınlann ve şairlerin en kuvvetli delilleridir. Bir örümcek ağı tasarlayın...

D'ALEMBERT. — Orada kim var?.. Siz misiniz, Matmazel de l'Espinasse.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Yavaş yavaş... (Matmazel de l'Espinasse ve doktor bir müddet susarlar. Sonra Matmazel de l'Espinasse hafif sesle şunları söyler:) Uyudu sanıyordum.

BORDEU. — Hayır, hayır, bir şeyler duyar gibi oluyorum.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Haklısınız: galiba yine sayıklamağa başlıyor.

BORDEU.,Dinliyelim.

DALEMBERT. — Niçin böyleyim? Böyle olmam gerekti de ondan... Burada, evet, fakat başka yerde? Kutupta da mı? Yahut hattı üstüvada? Yahut Zühal'de? Birkaç bin fersahlık bir uzaklık benim türümü değiştirirse, birkaç bin dünya çapı mesafe ne yapmaz?... Şayet her şey, kâinatta gördüğümüz gibi umumi bir akıştan başka bir şey değilse, birkaç milyon asırlık bir zaman ve değişiklik neler meydana getirmez? Zühal'deki duyan ve düşünen varlığın ne biçim şey olduğunu kim biliyor??... Fakat Zühal'de düşünce ve duygu var mı acaba? Neden olmasın?... Zühal'deki duyan ve düşünen varlığın benden çok duyuları var mı ki? Eğer bövleyse, ooh Zuhal''li ne kadar bahtsızdır. Ne kadar çok duyu varsa, ihtiyaçlar da o kadar çok olur.

BORDEU. — Hakkı var; uzuvlar ihtiyaçları, ihtiyaçlar da uzuvları meydana getirir.

MATMAZEL de UESPINASSE. — Doktor, siz de mi sayıklıyorsunuz yoksa?

BORDEU. — Neden olmasın? Ben iki uzuv başlangıcının uzayıp kol olduğunu gönnüşümdür.

MATMAZEL de UESPINASSE. — Yalan söylüyorsunuz,

BORDEU. — Doğru söylüyorum. Kol bulunmadığı zaman da omuz kemiklerinin uzadığım, kıskaç gibi hareket ettiğini ve sonra bunların birer uzuv başlangıcı olduğunu gördüm.

MATMAZEL de UESPINASSE. Ne delice sözler.

BORDEU. — Bu olmuş bir şeydir. Kolsuz nesillerin gelip geçtiğini, sonsuz, cehitler yapıldığını düşünün. Bu kıskaççıklann uzadığını, sonra uçlarında parmaklar peyda olduğunu ve böylece ellerin ve kolların meydana geldiğini görürsünüz. İlk yapılış ihtiyaçlara, kullanışlara göre ya bozulur, ya mükemmellesin O kadar az yürüyoruz, o kadar az çalışıyoruz, ve o kadar çok düşünüyoruz ki bir gün tek bir kafadan ibaret kalacağımızdan korkanın.

MATMAZEL de UESPINASSE — Tek bir kafa; tek bir kafa. Bu bir şey değil... Ama sanıyorum ki bu çılgınca çapkınlıklar sonunda... Aklıma çok tuhaf şeyler getiriyorsunuz.

BORDEU. — Susun.

D'ALEMBERT. — Böylevim; çünkü böyle olmam gerekmiştir. Bütünü değiştirin, zaruri olarak beni de değiştirmiş olursunuz. Fakat bütün durmadan değişiyor., insan, çok görülen bir netice, garibe ise nadir bir neticedir. Bunların ikisi de aynı derecede tabii, ayni derecede zaruri, aynı derecede umumi ve âlemşümul nizamın içindedirler... Bunda şaşılacak ne var ki? Bütün varlıklar birbirinin içinden akıp gitmekte, bunun sonucu olarak bütün türler de... Hepsi durmak bilmiyen bir akış halindedir... Her hayvan az çok insandır; her maden az çok nebattır; her nebat az çok hayvandır. Tabiatta kesin olan bir şey yoktur. Pere Castel in şeridi hikâyesi... Evet Pere Castel, bu sizin şeridinizdir, ondan başka bir şey değil. Her şey az çok başka bir şeydir; az çok toprak, az çok su, az çok hava, az çok ateş; az çok bir âlemden veya başka âlemdendir... Hiçbir şey aslında özel bir varlığın hamurundan değildir... Şüphesiz değildir; çünkü herhangi bir varlığın taşımamış olduğu hiçbir nitelik yoktur... İşte bu niteliğin bir varlığa, herhangi bir varlığa nazaran olan nispetinin az çok büyüklüğüdür ki onu o varlığa bağlamamıza sebeb olur... Ve siz kalkmış, fertlerden söz açıyorsunuz, za\>allı filozoflar. Bırakın şu fertlerinizi de bana cei'ap verin

bakalım. Tabiatta bir atoma tıpatıp benziyen bir atom var mıdır?... Hayır... Anlamıyor musunuz ki tabiatta her şey yerli verimledir; varlıklar zincirinde bir boşluk almasının imkânsız olduğunu görmüyor musunuz? Şu fertlerinizle ne anlatmak istiyorsunuz? Şu fertlerinizle ne anlatmak istiyorsunuz? Fert mert yok, hiç yok... Tek büyük bir fert vardır ki o da bütündür. Bu bütünün içinde, tıpkı bir makinede, bir hayanda olduğu gibi sizin şu veya bu adı verebileceğiniz bir kısım vardır. Ama kalkar da bu bütünün içindeki kısımlardan birine fert adını verirseniz, bir kuşta kanada, kanadda bir tüye fert demiş kadar yanlış bir şey söylemiş olursunuz... Siz bir de cevherden bahsedersiniz, za\'allı filizofar? Bırakın şu cevherlerinizi, umumi kütleye bakın. Eğer hayaliniz onu kucaklı vamı vacak kadar dar ise bari ilk başlangıç halinizle son durağınızı düşünün... Ey Architas, sen ki yer yuvarlağını ölçmüştün, ne idin sen? Bir avuç kül... Bir varlık nedir? Birtakım temayüllerin toplamı... Ben sanki bir temayülden başka bir şey olabilir miyim? Hayır, ben de bir sona doğru yol alıyorum... Ya türler?.. Türler de, kendilerine has müşterek bir sonları olan temayüllerden başka bir şey değillerdir... Ya hayat?... Birbiri ardınca gelen aksiyon ve reaksiyonlar... Yaşarken bütün kütlemle tesir ve aksi tesirler yapıyorum... Öldüğüm zaman da moleküllerimle tesir ve aksi tesirler yapacağını... O halde hiç ölmüyor muyum? Hayır, şüphesiz ki bu mânada ne ben ölüyorum, ne de ne olursa olsun hiçbir şey... Doğmak, yaşamak ve geçip gitmek, sade şekil değiştirmekten başka bir şey değildir. Şu veya bu şeklin ne hükmü olur? Her şeklin kendine mahsus saadet ve felâketleri vardır... Filden böceğe varıncaya kadar... Böcekten de her şe vin aslı olan; canlı ve duygulu noktaya varıncaya kadar bütün tabiatta tek bir şey yoktur ki acı veya zevk duymaz olsun.

MATMAZ.FI. de L'ESPINASSE. — Hepsi bu kadar, bir şey söylemedi.

BORDEU. — Yoo; doğrusu güzelce bir gezinti yaptı. İşte yüksek felsefe diye buna derler. Şimdiden sistemleşmiş olan bilgisi ilerledikçe, doğruluğunu gösterecektir.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Ya biz, biz nerde kalmıştık?

BORDEU. — Vallalıi, pek hatırlamıyorum. Onu dinlerken zihnimde o kadar çok olay canlandı ki...

MATMAZEL de LESPINASSE. — Durun, durun... Şu örümcekten bahsediyordum.

BORDEU. — Evet, evet.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Yaklaşın, doktor. Ağının içinde dolaşan bir örümceği tasarlayın. Bu ağın ipliklerinden birini titretin, hayvanın koşuştuğunu görürsünüz; güzel. Şimdi şunu öğrenmek istiyorum, acaba hayvanın barsaklarmdan çıkardığı ve keyfi istediği zaman tekrar oraya çektiği iplikler kendi bünyesinin duygulu bir parçası mıdır?...

BORDEU. — Ne demek istediğinizi anlıyorum. Kendinize kafanızın bir köşesinde, meselâ menenj denen zarda sinirlerin boyunca uyarılan bütün duyumların toplandığı bir veya birkaç nokta tasarlıyorsunuz.

MATMAZEL de L'ESPINASSE—Ta kendisi.

BORDEU. — Düşünceniz çok doğrudur. Ama bunun herhangi bir an hevengiyle aynı şey olduğunu fark etmiyor musunuz?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — A sahi ben böyle. Demek farkında olmadan doğru söylemişim.

BORDEU. — Hem de ne kadar... şimdi göreceksiniz. İnsanı yalnız doğalken bize göründüğü şekilde de tanıyan kimse, onun hakkında hiçbir fikre sahip bulunmuyor demektir. Kafası, ayaklan, elleri, bütün uzuvlan, bütün damarlan, bütün organlan, burnu, gözleri, kulakları, yüreği, akciğerleri barsaklan, kasları, kemikleri, sinirleri, hepsi, hepsi kelimenin hakiki mânasiyle, şekillenen, büyüyen, uzanan, görünmez binlerce lif salıveren bir ağır kaba bir gelişmesinden başka bir şey değildir.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — işte benim örümcek ağı; bütün bu liflerin başlangıç noktası da örümceğimdir.

BORDEU. —Mükemmel.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Lifler nerde? Örümcek nerede bulunuyor?

BORDEU. — Lifler her yerdedir. Vücudunuzun hiçbir noktası yoktur ki orada bunlardan biri ona ermemiş olsun. Örümceğe gelince o da kafanızın demin balısettiğim bir yerinde, menenjlerde yuva kurmuş bulunuyor. Bütün yapıyı felce uğratmadan bunlara dokunmaya imkân yoktur.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Fakat bir atom, örümcek ağının liflerinden birini titrettiği zaman, örümcek telâşa düşer, kaygılanır, koşar,

kaçar. Ortada bulunduğu zaman kendi döşediği koca evin neresinde ne olursa haberi olur. Peki ama neden ben kendimde ve âlemde olup bitenleri bilmiyorum. Duygulu noktalann bir kümesi olduğum, her şey bana tesir ettiği ve ben her şeye tesir ettiğim halde.

BORDEU. — Çünkü izlenimler, geçtikleri mesafe nispetinde zayıflarlar da ondan.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Uzun bir kirişin bir ucuna vurulduğu zaman eğer kulağımı öteki ucuna koymuşsam bu vuruşu duyanın. Bu demirin bir ucu dünyada, bir ucu da Siris yıldızında olsa aynı tesir meydana gelecektir. Peki ama neden ben gerçek ve var olan bir kiriş olduğum halde acaba, bilhassa kulak kabarttığım halde dahi, etraflım çeviren engin mekanda olup bitenlerden haberim yok.

BORDEU. — Az çok bir şeyler duyımyacağuıuzı kim söylemiş? Fakat arada o kadar uzaklık var ve izlenim o kadar zayıf, yolda o kadar çok şeyle karşılaşılıyor ki, kulağınıza her taraftan o kadar ve sağırlaştırıcı şiddetli gürültüler geliyor ki. Soma Zühal'le sizin aranızda yanyana bulunan cisimler var; halbuki devamlılığın bulunması gerekirdi.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Çok yazık.

BORDEU. — Gerçekten çok yazık. Eğer böyle olmasaydı. Allah olurdunuz. Tabiatla özdeşliğinizden dolayı olmakta olan her şeyi; hafızanızın sayesinde de olmuş bitmiş her şeyi bilirdiniz.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Ya olacak şeyleri?

BORDEU. — Gelecek hakkında gerçeğe yakın fakat yanlış olması da mümkün talmıinlerde bulunurdunuz. Bu, tıpkı içinizde, ayağınızın ucunda elinizde olan bir şeyin ne olduğunu araştırmanız gibi bir şey olurdu.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Peki ama, bu dünyanın da «menenj» leri olmadığını, yahut uzayın herhangi bir noktasında liflerini her yere uzatan büyük veya küçük bir örümceğin bulunmadağını size kim söyledi?

BORDEU. — Kimse böyle bir şeyin olmadığını ve olmayacağını söylemiş değildir.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Nasıl, bu âdeta bir nevi Allah...

BORDEU. — Kabul edilebilecek tek Allah..

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Böyle bir Allah var olabilir miydi, yahut gelip geçici olabilir nü? Öteden beri var olduğu gibi.

BORDEU. — Şüphesiz: kâinatın içinde madde, kâinatın bir parçası olduğuna göre değişmelere uğnyacak, ihtayarlıyacak, ölecektir.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Aklıma başka garip bir düşünce daha geliyor...

BORDEU. — Söylemenize lüzum yok. Ne olduğunu biliyorum.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Söyleyin ne imiş bakalım?

BORDEU. — Çok enerjili madde parçalarım bir zekâıun birleştirdiğini ve tasarlaıunası kabil olan birçok mucizeleri düşünüyorsunuz. Başkaları da sizi gibi düşürmüşlerdi.

K4ATMAZEI. de L'ESPINASSE. — Ne düşündüğümü keşfettiniz. Ama bunun için sizin pek de takdir etmiş değilim. Deliliğe mükemmel istidadınız olduğu belli.

BORDEU. — Öyle olsun. Fakat bu fikirde sizi ürkütecek ne var ki? Bu iyi veya fena ruhların bir salgını; tabiatın en sabit kanunları dalıi tabiî âmillerle hükümsüz kalır; genel fiziğimiz daha zorlaşır ama, mucizeye asla yer bulunmaz.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Doğrusu, insan bir şeyi tasdik ve inkâr ederken çok ihtiyatlı olmalı.

BORDEU. — Haydi siz de, kim size bu çeşit bir olayı anlatmışsa, koca bir yalancıdan başka bir şey değildir. Artık sizin sonsuz bir ağı olan örümceğiniz de dahil olmak üzere bütün şu hayali varlıkları bir yana bırakalım; sizin varlığınıza ve bunun nasıl şekillendiğine gelelim.

MATMAZEL de L'ESPINASSE— Peki kabul.

D'ALEMBERT. — Matmazel yanınızda biri var, orada sizinle konuşan kim?

BORDEU. — Doktor.

D'ALEMBERT. — Bonjur Doktor; bu kadar erken burada ne işiniz var?

BORDEU. — Sonra öğrenirsiniz. Şimdi uyuyun.

D'ALEMBERT. — Hani uykum da yok değil, hiç bu kadar sıkıntılı bir gece geçinniş olduğumu hatırlamıyorum. Ben kalkmadan gitmeyin.

BORDEU. — Gitmem. Bahse girerim ki matmazel, siz on iki yaşında iken şimdikinin yansı kadar bir küçük kadın, dört yaşında iken de yan yarıya küçük bir kadın, Foetos halinde iken küçük bir kadın, annenizin yumurtalığında iken de çok küçük bir kadın olmak üzere daima şimdi olduğunuz halde bir kadın olduğunuzu ve şimdi gö rüldüğünüz halde, başlangıçtaki halinizi bildirinden ayıran şeyin, yalnız bııbiri ardınca gelen büyümeler olduğunu düşünüyorsunuz.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Öyle olsun.

BORDEU. — Bununla berdeber bu çok yanlış bir düşünüştür. Başlangıçta hiçbir şey değildiniz. Başlangıçta, babanızla ananızın kanında ve lenfasında yayılmış bir halde bulunan daha küçük moleküllerden meydana gelmiş küçük ve gözle görülmez bir nokta idiniz. Bu nokta çözülmüş bir ilik, sonra da bir iplik huzmesi oldu. Buraya kadar şimdiki güzel halinizden eser yoktur. Ve şu gözleriniz, güzel gözlerinizde, bir «anemoın» kendi köküne ne kadar benzemezse o kadar göze benzer yeri yoktu. İpek huzmesinin her teli yalnız beslenme ile teşekkülü icabı, ayn bir oıgan haline geldi: burada huzme tellerinin içinde değiştiğini ve bunları meydana getiren organlan yok farz ediyoruz. Huzme tamamiyle duygulu bir sistemdir, bu şekilde devam etseydi, soğuk, sıcak, tatlı, katı gibi basit duyarlıkla ilgili olan bütün izlenimleri alırdı. Birbiri ardınca gelen, bıibirlerine nazaran değişik olan ve değişik şiddette bulunan bu izlenimler belki bir hafıza bir benlik şuuru, dar bir düşünce kabiliyeti meydana getirebilirdi. Fakat bu salt ve yalınç duyarlık, bu dokunma, tellerden herbirinden meydana gelen organlar tarafından çeşitlendirilir. Tellerden biri kulağı meydana getirir bundan da bir çeşit dokunma olan ses ve gürültü doğar. Bir başkası damağı meydana getirir ki burada da tat dediğimiz yine bir çeşit dokunma meydana gelir. Bir üçüncüsü bunu meydana getirir ve burnunun içini de döşiyerek koku denilen bir çeşit dokunmanın doğmasına yol açar. Birden bire göze şekil vererek dördüncü bir dokunmayı meydana getirir ki buna da renk deriz.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Ama söylediklerinizi iyice an-ladımsa altıncı bir duyunun, gerçek bir hünsa'nın olamıyacağım ileri

sürenler, alımaktırlar, tabiatın garip bir tel huzmesiyle bilmediğimiz bir organı meydana getiremiyeceğini onlara kim söylemiş?

BORDEU. — Yahut iki cinsi karakterize eden iki telle, Haklısınız, sizinle konuşmak pek zevkli; yalnız söylenenleri kavramakla kalmıyor, bunlardan beni lıayrete düşüren bir doğrulukla neticeler de çıkarıyorsunuz.

M4TM4ZEL de L'ESPINASSE. — Bana cesaret veriyorsunuz, doktor.

BORDEU. — Değil, vallahi, düşündüğümü söylüyorum.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. —Tellerden birkaçının ne işe yaradıklarını anlıyorum, ama ötekiler ne oluyor?

BORDEU. — Sanır mısınız ki, sizden başka herhangi bir kimse bu meseleyi düşünmüş olsun?

MATMAZEL de L'ESPINASSE—Tabiî.

BORDEU. — Hiç de kibirli değilsiniz. Öteki teller de, organlar arasında ve vücudun ayrı kuruşları arasında ne kadar farklılık varsa o kadar dokunma meydana getirirler.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Ya peki bunlara ne ad verilmektedir? Şimdiye kadar bunlardan bahsedildiğini hiç duymadım.

BORDEU. — Adlan yoktur.

M4TM4ZEL de L'ESPINASSE. — Niçin?

BORDEU. — Bunlar vasıtasiyle uyarılan duyumlar arasında, öteki organlar tarafından uyarılan duyumlar arasındaki kadar faik yoktur da ondan.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Sahiden, ayağın, elin, kalçaların, kanun, midenin, göğsün, akciğerin, yüreğin ayn duyumları mı olduğunu sanıyorsunuz?

BORDEU. — Evet öyle sanıyorum. Eğer cesaret edebilseydim, size sorardım ki bu adsız duyumlar arasında.

M4TM4ZEL de L'ESPINASSE. — Ne demek istediğinizi anlıyorum. Hayır. Yazık ki o kendisinde tektir. Peki ama bize bol keseden acısı zevkinden çok bir sürü duyum bağışlamanızın sebebi ne?

BORDEU. — Sebebi mi? Çünkü çoğunu ayırdediyoruz da ondan. Eğer bu kadar çeşitli dokunma olmasaydı, haz ve elem duyar, fakat bunların yerini bilemezdik. O zaman görmenin yardımına muhtaç olurduk. Böyle olunca bu artık bir duyum işi değil, bir deney ve gözlem işi olurdu.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Parmağım acıyor, dediğim zaman, acıyan yerin parmağım olduğunu neden söylediğimi sorarlarsa, pannağmu duyduğumu, ondan acı duyduğumu ve böylece pannağıımn hasta olduğunu anladığımı söylemem lâzım gelir.

BORDEU. —Tamam, Gelinde sizi kucaklayayım.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Memnuniyetle geliyorum.

D'ALEMBERT. — Doktor, Matmazel'i kucaklıyorsunuz ha! Tam size göre bir iş!

BORDEU. — Bunu çok düşündüm. Sarsıntının yeri ve yönünün huzmenin başlangıcındaki ani hükmü tâyin etmek için yeter olmadığını sanıyorum.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Bunun hakkında bir şey bilmiyorum.

BORDEU. — Şüphesiz hoşuma gidiyor. Tabiî nitelikleri sonradan kazamlımş alışkanlıklar olarak görmek pek yaygın ve bizim kadar eski bir düşünüştür.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Aksi de doğru.

BORDEU. — Görüyorsunuz ki, ne olursa olsun, konusu hayvanın ilk teşekkülü olan bir meselede, gözü ve düşünceyi şeklini almış olan hayvandan ayırmamak, meseleden çok uzaklaşmak demektir. Bundan başka hayvanın daha ilk tohum halinde bulunduğu zamanlara çıkmak gerektiğini anlaıuş bulunuyoruz. Bunun için sizi şimdiki yapınızdan sıyırarak düşünmek, yumuşak lif lif, şekilsiz, solucan gibi bir şey olduğunuz, bir hayvandan çok bitki soğanına veya köküne benzediğiniz zamana kadar gitmek lâzım.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Eğer sokakta çırçıplak dolaşmak âdet olsaydı, buna uyan ne ilk, ne de son insan ben olmazdım; bunun için belki istediğiniz şekle sokun şu şartla ki bir şey öğreneyim. Bana her huzme

telinin, bir organı meydana getirdiğini söylemiştiniz. Bunun böyle olduğunun delili ne?

BORDEU. — Tabiatın bazan yaptığı şeyi siz de zihninizde yapın: bu tel huzmelerinden birini bozun: meselâ gözleri meydana yetirecek olan teli: böyle bir şey olabileceğini sanmaz imsiniz?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Belki hayvanın gözsüz olacağını kabul etmek şartiyle.

BORDEU. — Alnının ortasında tek bir göz bulunurdu.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Ama bu bir Kyklope olur.

BORDEU. — Evet bir Kyklope.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — O halde, Kyklope pekâlâ hayali bir varlık olmayabilirmiş?

BORDEU. — O kadar ki, size böyle bir mahlûk gösterebilirim.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Peki bu aykırılığın sebebini kim bilebilir?

BORDEU. — Bu garibeyi teşrih eden ve onda tek bir görme ağından başka bir şey bulamıyan kimse. Zihninizde tabiatın bazan yaptığını yapın. Burunu meydana getirecek olan huzme telini yok edin, hayvan burunsuz olur; kulağı meydana getirecek olan huzme telini yok edin, kulaksız veya tek kulaklı olur; teşrilıci de, hayvanı parçaladığı sırada ne koklama ağlarını, ne işitme ağlarını bulur; yahut da bunlardan yalnız birer tane ağa raslar. Telleri yok etmeğe devam edin, hayvan başsız, ayaksız, elsiz kalır; ömrü azalır, ama yine yaşar.

MATMAZEL de L’ESPINASSE. — Böyle olan hayvanlar var mı?

BORDEU. — Muhakkak; hepsi bu kadar değil, huzme tellerini iki misline çıkarın, hayvanın iki başı, dört gözü, dört kulağı, üç yumurtalığı, üç ayağı, dört kolu, her elinde de altı parmağı olur. Huzme tellerini birbirine karıştırın organların da yeri değişir. Baş göğsün ortasına gelir, akciğerler, solda toplanır, kalb sağa gider. İki teli birbirine yapıştırın organlar birbirine karışır: kollar vücuda yapışır, kalçalar, bacaklar ve ayaklar bir araya toplanır, böylece tasarlanabilecek her türlü garibe meydana gelir.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Fakat bana öyle geliyor ki, hayvan kadar mürekkep bir bünyenin, bu noktadan, hareket halinde bir sıvıdan belki de tesadüfen birbirine kanşmış iki sıvıdan, çünkü o zaman ne yapıldığı katiyen bilinmez, meydana gelen bir bünye, bir bünye ki birbiri ardınca gelen sayısız gelişmelerle mükemmelleşmektedir; bir bünye ki düzenli veya düzensiz teşekkülü ince, yumuşak ve hiçbir teli bütün üzerinde zararlı bir tesir yapmadan kopanlamıyan, kınlamıyan, yeri değiştirilemiyen bir ipek yumağına bağlıdır; böyle bir bünyenin teşekkül ettiği yere ipeğimin, iğe daha fazla dolanması, bağlamnası lâzım gelir.

BORDEU. — Aynı zamanda sanıldığından daha fazla bundan zarar görür; böyle bir bünyeyi pek çok parçalamak da mümkün değildir; bunun için teşekkülü hakkındaki fikirler de gerçekten epey uzaktır.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Kötü durumları herhangi bir irsi kusura bağlanabilecek olan kamburlarla topallar müstesna, acaba bu bünye bozukluklarına gösterilebilecek dikkate değer örnekler var mıdır?

BORDEU. — Hem de daha şu günlerde Pariste Charite hastanesinde yinni beş yaşında, bir göğüs hastalığı neticesinde Jean-Baptiste-Mace adlı Teroyers'li bir oduncu öldü. Bu adamın iç göğüs ve kann boşlukları ters bir durumda bulunuyordu; kalbi sağda; karaciğeri solda, mide dalak, pankıreası hep sağda bulumnaktaydı? Karaciğere giden porta vena daman sağda olacağına soldaydı. Uzun barsak kanalında da aynı yer değiştinne görülmekteydi, böbrekler bel nahiyesi fıkralarında biıbirine yaslanmış olarak âdeta bir atnalı manzarası gösteriyordu. Bütün bunlardan sonra bize bir de gabilletlerden bahsediyorlar ha!

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Garip şey.

BORDEU. — Şayet, Jean-Baptiste-Mace evlenseydi ve çocukları olsaydı...

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — E, bu çocuklar ne olurdu doktor?

BORDEU. — Umumi teşekküle uyarlandı; ama çocuklarının çocuklanndan biri, birkaç yüzyıl sonra atalarının garip teşekkülüne sahip olurdu. Çünkü bu bozukluklar sıçrama yaparlar.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Ya bu sıçramalar neden ileri gelir?

BORDEU. — Kim bilir? Biliyorsunuz ki bir çocuğu iki kişi meydana getirir. Belki âmillerden biri ötekinin kusurunu düzeltmektedir. Bunun için de bozuk olan ağ, garibe ırkından gelenin hâkim olduğu ve ağın teşekkülünü kendi tesiri altında bıraktığı bir anda meydana gelir. Tel huzmesi bütün hayvan türleri arasındaki ilk ve başlangıç farkım meydana getirir. Bir türün huzmesindeki değişiklikler, bu türün bütün garibeli değişikliklerini meydana getirir.

(Uzun bir sessizlikten sonra Matmazel de l'Espinasse dalgınlıktan ayrıldı, ve doktoru da şu sualle kendine getirdi:)

Aklıma çok çılgınca bir şey geldi.

BORDEU, Ne?

MATMAZEL de LESPINASSE. — Belki erkek kadının, kadın da erkeğin garibesidir.

BORDEU. — Eğer kadın da erkek vücudunun bütün kısımlarının bulunduğunu ve aradaki tek farkın içeri çevrilmiş bir torba ile, dışarıya saikan bir torbadan ibaret olduğunu bilseydiniz, bunu çoktan düşünmüş olurdunuz. Dişi bir foetus, insanı yanıltacak kadar, erkek fo-etus'e benzer; hatayı meydana getiren kısım, dişi foetus'da torba içeriye doğru uzandıkça azalır, hiçbir zaman ilk şeklini kaybedecek kadar silinip yok olmaz; Bu şekli küçük ölçüde muhafaza eder; aynı hareketi yapabilir; bu kısım hattâ şehveti bile tahrik edebilir; guddesi, gılâfı vardır, ucunda da bir nokta vardır ki bunun,bir sidik yolunun ağzı olduğu düşünülebilir; erkekte şerote başlıyarak skrotum'a kadar giden bir fasıla vardır ki adına apışarası denir, Skrotumdan mihbel'e kadar giden bir dikiş vardır ki bir nevi teyellenmiş bir rahim dikişi gibi görünmektedir. Bazısı haddinden fazla büyümüş kadınların sakalı çıkar; hadımlarda hiç sakal yoktur;bunlann butlan kuvvetlenir; kalçaları büyür, dizleri yuvarlaklaşır, bir cinsin uzvî karakteristiklerini kaybederken, ötekinin karakteristiklerini kazanır gibidirler. İğdiş edilen araplann seslerinin inceldiği, kadın gibi giyindikleri, arabalarda onların arasında oturdukları, çiş ederken çömeldikleri ve kadınlarda görülen halleri benimsedikleri görülmüştür. Ama mevzuumuzdan epey uzaklaştık. Bizim canlı, duyumlu tel huzmemize dönelim.

DALEMBERT. — Zannediyorum ki Matmazel de L'Espinasse'a kötü bir şeyler anlatmaktasınız.

BORDEU. — İlimden bahsedildiği zaman teknik kelimeler kullanılır.

DALEMBERT. — Hakkınız var. Böyle olunca bu kelimeler kendilerini hayasızlık haline getirecek olan bir sürü fikirden sıyrılırlar. Devam edin, doktor. Demin Matmazel'e diyordunuz ki rahim dışarıdan içeriye doğru tersine dönmüş bir skrotum'dan başka bir şey değildir ve bu tersine dönme esnasında da yumurtalıklarda kendilerini içine alan torbanın dışına atılmış, ve vücudun iç boşluğunda sağa sola dağılmışlardır; bundan maada bızır küçük bir erkek uzvudur; rahimle skrotum geliştikçe kadındaki bu erkek uzuv küçülmektedir ve...

MATMAZEL de LESPINASSE. — Evet, evet siz susun ve bizim işimize karışmayın.

BORDEU. — Görüyorsunuz ya Matmazel aslında şekil değiştirmiş bir dokunmadan başka bir şey olmıyan duyumlarımız meselesinde, huzmenin sonradan birbiri ardınca aldığı şekilleri, doğrudan doğruya huzme ile meşgul olmak gerekir.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Duygulu ağın her teli boylu boyunca incitilebilir, yahut gıdıklanabilir. Haz veya elem örümceğin uzun ayaklarının bulunduğu yerlerden birindedir;çünkü aklım fikrim hep örümcekte; bütün ayakların birleştiği nokta örümcektir ve haz ile elemi, kendi hiç duymadan, şuraya buraya taşıyan da odur.

BORDEU. — Hayvanın birliğini meydana getiren de bütün izlenimlerin müşterek kaynağı olan bu sabit, değişmez nispetlerdir.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Ve her hayvanın hayat hikâyesini ve benliğini, meydana getiren de bu birbiri ardınca gelen izlenimlerin hâtırasıdır.

BORDEU. —Bundan başka zilini ve muhakemeyi de yaraün şüphesiz bütün izlenimlerdir zaruri olarak meydana gelen hafıza ile kıyaslamadır.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Ya bu kıyaslama nerede olmaktadır?

BORDEU. — Ağın başlangıcında.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Ya bu ağ?

BORDEU. — Başlangıçta kendisinin olan hiçbir duyusu yoktur. Gönnez; işitmez; acı duymaz. Meydana getirilmiş, beslenmiştir. Yumuşak

duygusuz, hareketsiz ve kendisine bir yastık hizmetini gören bir maddeden kök alır ki onun yüzerine yerleşmiştir. Oradan iştir hüküm verir ve konuşur.

MATMAZEL ile L'ESPINASSE. — Hiç acı duymaz mı?

BORDEU. — Hayır: en ufak izlenim onun duyarlığım giderir. Hayvan ölüm haline gelir. İzlenimlerin arkasını kesin, hayvan yeniden kendine gelir, işini görmeğe başlar.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Peki ama bunu nereden biliyorsunuz? Şimdiye kadar hiçbir adamın böyle istenildiği zaman öldürülüp diriltildiği görülmüş müdür?

BORDEU. — Evet.

MATMAZEL de L'ESPINASSE.— Bu iş nasıl olmuş?

BORDEU. — Anlatayım; meraklı bir olaydır. Tanırsınız herhalde: La Peyron'yi kafasına ağır bir şeyle vurulmuş bir hastaya çağırmışlardı. Hasta kafasının zonkladığını duymaktadır. Cerrah beyinde bir iltihap meydana geldiğine ve kaybedecek zaman olmadığına hükmediyor; hastanın saçlaıım tıraş ediyor ve kafasında ameliyat yapıyor. Neşterinin ucu doğrudan doğruya apsenin ortasına raslıyor, cerahat toplanmış; hekim cerahati boşalttı. Bir şınnga ile apsenin içini temizledi. İğneyi apsenin içine daldır zaman hasta gözlerini kapadı. Uzuvları hareketsiz kaldı. Artık en ufak bir hayat eseri göstermiyordu. Tekrar enjeksiyon yapılıp da ağın başlangıcım, sıkılan suyun tazyiki ve ağırlığıyle iyi ettikten sonra hasta yeniden gözlerini açtı, kımıldamaya, konuşmaya, duymaya başladı; yeniden hayata kavuştu.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Çok garip; peki bu hasta iyi oldu mu?

BORDEU. — Oldu. İyi olduktan sonra da beyninin epey bir kısım eksik olduğu halde düşünebilmiş, yine evvelki kadar ince fikirli, anlayışlı olduğunu göstennişti.

M4TM4ZEL de L'ESPINASSE. — Bu düşünebilen adam harikulade bir mahlûk.

BORDEU. —O da arasıra aldanır. Bazan göreneğin tesiri altında kalır; bazan o da mevcut olmıyan uzuvda acı duyar. Onu istediğiniz zaman aldatabilirsiniz; iki parmağınızı birbirinin üstüne koyun, küçük bir yuvarlağa dokunun, beyniniz iki yuvarlağa temas ettiğinizi söyliyecektir.

MİT*MAZEL de L'ESPINASSE.* — Dünyadaki bütün hakimler gibi, onun da tecrübeye ihtiyacı var. Böyle olmazsa buzdan gelen duyumla, ateşten geleni birbirine karıştırır.

BORDEU. —Dalıa başka şeyler de yapmaktadır. İnsana ya sonsuz bir hacım verir, yahut onu bir noktaya sığdırır.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Ne dediğinizi anlamadım.

BORDEU. —Sizin hakiki mekânınızı, duyarlığınızın gerçek sınırını kim çizer?

M4TM4ZEL de L'ESPINASSE. — Görme ve dokunma duyulanın?

BORDEU. — Gündüz, öyle; fakat geceleyin, karanlıkta, hele mücerret bir şeyler düşündüğünüz zaman, gündüzleri de zihniniz meşgulken?

M4TM4ZEL de L'ESPINASSE. — Hiç. O zaman saıki bir tek noktada yaşıyor gibiyimdir. Hemen hemen maddi bir varlık olmaktan çıkmışımdır, düşüncemden başka bir şey hissetmez olurum. Benim için artık ne yer ne hareket, ne cisim, ne mesafe, ne de mekân vardır: kâinat bana göre yok olmuş, ona göre de ben bir hiç olmuşumdur.

BORDEU. — İşte varlığınızın bir nokta üzerine toplanışının son haddi. Fakat onun fikrinizdeki yayılışı sınırsızdır. Bir kere, duyularınızın gerçek sınırı, ister kendi kendinize yaklaşarak, ister içinize kapanarak, aşıldı mı, artık ne olacağını kimse bilmez.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Hakkınız var, doktor. Birkaç kere bana öyle geldi ki rüyada...

BORDEU. —Bir de damla illetine uğriyan hastalarda da öyledir.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Devleşmişim...

BORDEU.—Ayaklan sanki tavana değiyonnuş gibi olur...

MATMAZEL ele L'ESPINASSE. — Ve sanki ayaklanın ve bacaklarım sonsuz derecede uzuyonnuş gibi olur, bedenimin geri kalan kısmı da buna uygun bir hacim alırdı. O zaman masaldaki «dev» yanımda bir cüce kadar küçük kalır; uzun kollariyle dünyayı bir kemer gibi saran Ovidius'un «Amphitrite»i cüceleşir;sanki göğü arşınlıyor, bir yanın küreden ötekine atlıyonnuşum gibi gelirdi.

BORDEU. — Çok iyi. Bir kadın tanının ki onda bütün bu şeyler tersine olmaktadır.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Ne! Azar azar küçülerek nihayet kendi içinde kayıp ıuı oluyordu?

BORDEU. —Kendini bir dikiş iğnesi gibi k içülmüş hissedecek kadar küçülüyonnuş gibi hissediyonnuş. Görüyor, işitiyor, düşünüyor, hüküm veriyonnuş; kendimi kaybedeceğim diye müthiş bir korku duymaktaymış; kendisine en ufak bir şey yaklaşsa titriyonnuş. Yerinden kımıldamaya cesaret edemiyonnuş.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — İşte oldukça garip bir rüya, hem çok kötü, hem de çok sıkıcı.

BORDEU. —Bu kadın katiyen rüya göntıüyordu. Bu bir geçici kan dolaşımı durgunluğu kazasından dengeliyordu.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Bu minimini, gözle görülmez küçük kadın şeklinde uzun müddet kaldığı oluyor muydu?

BORDEU. — Bir saat, iki saat bu halde kaldıktan sonra tabiî hacmini alınnış.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Peki acaba bu garip duyumların sebebi ne olsa gerek?

BORDEU. — Sakin ve tabiî hallerinde huzme tellerinden her birinin bedenin hakiki veya hayalî hacmini tâyin eden bir gerginliği, bir tonu belli bir eneıjisi vardır. Hakiki veya hayali dedim; çünkü bu gerginlik, bu ton, bu eneıji daima değiştiği için bedenimiz daima aynı hacimde bulunmaz.

M4TM4ZEL de L'ESPINASSE. — Demek ki bu yüzden, tabii mânevi bakımdan olduğu kadar, maddî bakımdan da biz kendimizi olduğumuzdan büyük görmekteyiz öyle mi?

BORDEU. — Soğuk bizi küçültür, sıcakta genişleriz; bazı kimseler vardır ki bütün ömürlerince kendilerini olduklarından küçük, bazdan da büyük görüıler. Eğer huzmenin bütünü çok şiddetli bir uyanma uğrar, teller büyük bir küvetle gerilmeğe başlarlar, bunların sayısız uçlan her zamanki sınırlarının ötesine uzanırsa, o zaman baş, ayaklar, öteki organlar, bütün bedenin yüzeyi büyük ölçüde genişler ve insan kendim dev gibi büyümüş

sanır. Eğer tellerin uçlan duygusuzluğa, atalete, uyuşukluğa uğnyarak huzmenin içine doğru çekilirse aksi hâdise meydana gelir.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Ben kabul ediyorum ki bu genişleme ölçülemez ve bu uyuşukluğun, teklerin uçlanndaki ataletin, bu uyuklamanın bir dereceye kadar ilerledikten sonra bir noktada kaldığını, durakladığını...

BORDEU. — Gondamine'in başına geldiği gibi. Böyle olduğu zamanlar insan kendisini sanki ayağına balonlar bağlamış gibi hafif hisseder.

M4TM4ZEL de LESPINASSE. — Duyarlığının sınırlarının ötesinde de yaşamakta devam eder eğer her yönde bu uyuşukluğa gömülmüş olsaydı, o bize ölü bir insamn içinde saklı canlı bir küçük insan manzarası gösterirdi,

BORDEU. — Bundan da şu neticeyi çıkarabilirsiniz, başlangıçta bir noktadan ibaret olan hayvan, hâlâ gerçekte bundan fazla bir şey olup olmadığını bilmez. Ama biz bahsimize dönelim.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Nerede kalmıştık?

BORDEU. — Nerede mi?La Peyronie'nin yaptığı kafa ameliyatında... İşte zannediyorum ki bu sizin sormak istediğinize, öldükten sonra yaşıyan adama iyi bir misaldir, ama daha iyisi de var...

M4TM4ZEL de LESPINASSE. — Bu da nedir?

BORDEU. —Castor'la Pollux masalı efsanesinin misalini gerçekleştirmiştir; iki çocuk vardı. Bunlardan birine can geldikçe öteki ölüyor. Öbürü canlanınca beriki ölüyordu.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Bunlar hep uydurma şeyler, ya peki bu uzun müddet devam etmiş mi?

BORDEU. —İki kardeşin birbiri ardından ve eşit olarak paylaştıkları bu ömrün müddeti iki gündü. Öyle ki lıerbirinin payına bir ölüm bir de hayat günü düşmüştür.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Doktor, korkanın benim saflığımdan istifade etmek istiyorsunuz. Dikkat edin; bir kere beni aldatırsanız, size bir daha inanmam.

BORDEU. — Arada sırada La Gazette de France'ı okuduğunuz olur mu?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Her ne kadar iki üstün zekâlı adamın şaheseri ise de hiç okumam.

BORDEU. — Bu eylül ayının 4 üncü günü çıkan sayısını buldurun. Bu sayıda Albi'nin kazası olan Ralastens'da iki kızın doğduğunu okursunuz. Bunlar birbirlerine kuyruk sokumlarından, kıçlarından, mide altı bölgesinden yapışık bulunmakta imişler. Birinin başı aşağıya gelmeden ötekini ayakta tutmaya imkân yok-muş.Yattıklan zaman birbirlerine bakarlarmış; oylukları göv-delerinin altında kıvrılmış. Bacakları da yukarıda dururmuş.Mide altı bölgesinden onları birbirine bağlıyan dairevi çizginin or-tasından cinsiyetleri ayırt olunabiliyormuş. Birinin, sol buduyla ötekinin, bunun karşısındaki sağ budu arasındaki bir boşluğun içinde küçük bir şerç varmış ki mevadı galita buradan dışarı atı-lırmış.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Çok garip mahlûklar.

BORDEU. —Ağızlarına kaşıkla süt akıtılarak beslenirlermiş. Dediğim gibi on iki saat yaşamışlardı. Biri kendine gelirken, öteki baygın bir hale düşer, biri yaşarken, öteki ölürmüş. Birinin ilk baygınhğıyle ötekinin ilk yaşayışı dört saat sürmüş. Hayat halinden ölüm haline geçiş daha sık olmaya başlamış ve nihayet ikisi de bir anda ölmüşler. Göbeklerinin de zaman zaman içeri girdiği gibi dışan çıktığı da görülmekte imiş. Göbek, hayattan uzaklaşanda içeri girer, hayata kavuşanda dışan fırlannış.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Peki bu hayat ve ölümün böyle birbirini takibedişine ne mâna veriyorsunuz?

BORDEU. — Bu hususta öyle değerli bir şey söyliyemem belki. Herkes dünyayı kendi gözlüğüyle görür, ben de bu kaidenin dışında olmadığım için bunu La Peyronie'nin yaptığı kafa ameliyatı hâdisenin birbirine yapışık doğan iki mahlûkta da görülüşüdür, diyorum. Bu iki çocuğun ağlan birbirine o kadar çok kanşmıştı ki birbirinin üzerine tek tesir ve aksi tesir yapmaktaydılar. Ağlardan birinin başlangıcı üstün çıktı mı, düşkünlük halinde bulunan ötekinin ağını da sürükler. Eğer müşterek sisteme hükmeden bu sonuncunun ağı olsaydı, hâdise bunun tam tersi olurdu. La Peyronie'nin kafa ameliyatında basınç yukardan aşağıya doğru giden bir sıvının ağırlığından ileri geliyordu. Ra-bestensli ikizlerde, bir miktar ağ telinin aşağıdan yukarı doğru çekilmesiyle meydana gelmektedir. Bunu göbeğin, yaşayanda dışan çıkmasına, ölende de içeri girmesine bakarak talnnin etmekteyiz.

MATMAZEL de LESPINASSE. — İşte birbirine bağlı iki canlı varlık.

BORDEU. — İki duyu ve iki şuura salıip tek bir hayvan.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Aynı anda yalmz tek bir haz duyan bir hayvan. Ama yaşasaydı kim bilir ne olurdu?

BORDEU. — Tasarlanabilecek en kuvvetli alışkanlık olan, hayatın her anındaki tecrübe, acaba bu iki beyin arasında nasıl bir uygunluk meydana getirirdi?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Çift duyular, çift bir hafıza, çift bir muhayyele, çift bir irade; bir varlık ki yansı görür, okur, düşünürken, öteki yansı dinlenir; eşi yorulduğu zaman da bu onun yaptıklarını yapmaya başlar: Çift bir varlığın çifte hayatı.

BORDEU.— Böyle bir şey olabilir. Tabiatın, zamanla olabilen şeyleri yaparak bazı acayip terkipler meydana getirmesi kabildir.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Böyle bir varlığın yanında biz-ler ne kadar biçare kalırdık!

BORDEU. — Neye böyle olsun? Tek ve basit bir zillinde bunca tezatlar, kararsızlıklar, çılgınlıklar olurken çift bir zillinde neler olmaz... Fakat saat on buçuk. Galiba mahallenin ta öbür ucunda bir hastaya gitmem lâzım.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Kendisini görmeseniz, o hasta fena ıuı olur?

BORDEU. —Belki görmemden daha az. Eğer tabiat işini bensiz yapamıyorsa, beraber yapmakta ikimiz de epey güçlük çekeriz, hele benim onun bir yardımı olmadan bir şey yapamıyacağım besbelli.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — O halde gitmeyin.

**

D’ALEMBERT.—Bir kelimecik daha, sonra sizi hastanıza gönderirim. Bütün ömrüm boyunca uğradığım değişikliklerin sonucu olarak doğarken sahip olduğum moleküllerden hiçbiri bugün var olmadığına göre ben nasıl oluyor da hâlâ hem kendim için, hem de başkaları için ben olarak kalmış bulunuyorum?

BORDEU — Bunu siz bize sayıklarken söylemiştiniz?

D’ALEMBERT. — Ay ben sayıkladım mı?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Bütün gece hem o kadar ki âdeta bir hezeyan halini almıştı, bu sabah doktoru çağırttım.

D’ALEMBERT. — Bu da kendiliklerinden hareket eden ve örümceği harekete geçirip, hayvanı konuşturan örümcek ayaklan yüzünden oldu. Ya hayvan, ne oluyordu?

BORDEU. — Hafıza sayesinde o hem başkaları hem de kendisi için kendi olarak kalmıştır. Buna değişikliklerin ağır oluşunu da eklemek isterim. Eğer gençlikten, ihtiyarlığın son basamağına birdenbire geçmiş olsaydınız, dünyada tıpkı ilk doğduğunuz gündeki gibi olurdunuz. Artık ne kendiniz, ne de başkalan için kendiniz olarak görünmezdiniz; başkaları da size kendi oldukları gibi görünmezlerdi. Bütün münasebetler yok olur sizin hayatınızın tarihi, benimkine karışırdı. O zaman nasıl olur da şu iki büklüm bastonuna dayanarak güçlükle ayağını sürüyen, gözlerinin feri sönmüş, içten olduğu kadar dıştan da kendi kendine yabancı adamın, daha dün ayaklarının üstünde sekerek yürüyen, en ağır yükleri kaldıran en derin düşüncelere dalabilen, en hafif veya en şiddetli idmanlan yapabilen adam olduğunu bilemezdiniz? Kendi eserlerinizi kendiniz anlamaz, kendi kendinizi tanımaz, kimseyi hatırlamaz olurdunuz; kimse de sizi tanıyamazdı. Dünyanın bütün manzarası değişmiş olurdu. Şunu düşünün doğuşunuz her ne kadar kesiksiz duyumlarla gençliğinize bağlı ise de ilk üç yaşınız hayatınızın talihinin içinde değildir. Eğer hiçbir duyum gençlik çağınızı ihtiyarlığınıza bağlamasaydı, ne olurdu bilir misiniz? Geçkin D'Alembert, genç D'Alembert ihtiyarlığınıza ait hiçbir hâtıraya sahip olmazdı?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — An hevenginde bir tane an yoktur ki mânasını kavramaya vakit bulabilmiş olsun.

D'ALEMBERT. —Ne söyleniyorsunuz orada?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Diyorum ki manastır ruhu bakidir, çünkü manastır yavaş yavaş meydana gelir: manastıra genç keşiş gelirse, ona kendileri gibi duyup düşünmeyi öğretecek yüz ihtiyar keşiş vardır. Bir an gider, arkasından başka bir an hemen onun he-venkteki yerini alır ve oradan olup bitenleri öğrenir.

D’ALEMBERT. — İşinize gidin kuzum; bütün bu manastırlarınız, keşişleriniz, ve hevenginizle artık çok mübalağa etmeye başladınız.

BORDEU. — Zannettiğiniz kadar da değil. Hayvanda yalnız bir şuur vardır ama, sayısız irade bulunur. Her organın kendi iradesi vardır.

D'ALEMBERT. — Ne dediniz?

BORDEU. — Şunu demek istedim ki, mide gıda ister, damak istemez; damakla midenin hayvanla olan farkına gelince, hayvan istediğini bilir damakla mide ise bilmeksizin isterler. Yerli hayvanla mide yahut damak birbirine nazaran aşağı yukarı insanla hayvan ne ise odur. Anlar şuurlarını kaydederler ama iştihalannı, yahut isteklerini muhafaza ederler. Lif basit bir hayvandır, insan mürekkep bir hayvandır. Ama bu mevzuu başka zamana bırakalım. İnsandan şuuru kal-dmnak için ihtiyarlıktan daha ehemmiyetsiz bir olay kâfidir. Can çekişen bir hasta papazın dualarım büyük bir huşu içinde dinler. Kansından af ediler, çocuklanm kucaklar, günahlanm itiraf eder; dostlarını yanına çağırır, doktoriyle konuşur; hizmetçilerine emirler verir, son arzularını yazdırır, işini düzene kor ve bütün bunları sağlam bir şuurla, tam bir zilün uyanıklığı ile yapar. İyileşir, nekahat devrine girer; fakat hastalığı esnasında ne söylediğini ne yaptığım hiç hatırlamaz. Bazan çok uzun olan bu aralık, onun hayatı için kaybolmuştur. Öyle kimseler de vardır ki hastalığın ani darbesiyle yanda kalmış olan konuşmalarına, işlerine yeniden koyulurlar.

D'ALEMBERT. — Şöyle bir şey hatırlıyorum: bir konferanstan bilgiçlik taslıyan ukalâ bir mektep hocasının, hoşlanmadığı bir Ca-pucin keşişi tarafından mat edildiğini gönnüştüm. Mat edildiğini; hem de kimin tarafından? bir kapüsen keşişi tarafından! Hem de hangi meselede? Mümkün istikbal üzerinde! Bütün hayatı boyunca üzerinde kafasını yorduğu tabiat felsefesi üzerinde! Hem de hangi şartlar içinde! Büyük bir dinleyici kalabalığının önünde! Artık haysiyeti iki paralık olmuştur. Kafası düşünceleri üzerinde o kadar çok çalışmıştı ki nihayet edindiği bütün bilgileri yok eden bir uyuşukluk içine gömüldü.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Ama bu bir bahtiyarlıktır.

D’ALEMBERT. — Vallahi, hakkınız var, Sağduyusunu kaybetmemişti ama her şeyi unutmuştu. Ona yeniden okuyup yazma öğretildi. İlk

kelimeleri şöyle böyle heceliyebildiği sırada da öldü. Bu adam hiç de mankafa'mn biri değildi. Hattâ oldukça hatip kişi olduğu da söylenir.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Mademki doktor sizin hikâyenizi dinledi; benimkini de dinlemeli. On sekiz yirmi yaşlannda bir delikanlı vardı; adını hatırlıyamıyomm şimdi...

BERDEU. — M. de Sehullemberg de Winterthur adında biriydi, ancak on beş on altı yaşında vardı.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Bu delikanlı düşme sonunda şiddetli bir beyin sarsıntısı geçirmişti.

BORDEU. — Şiddetli bir sarsıntı demekde lâf mı! Bir tavan arasından aşağıya düşmüş, kafatası kırılmıştı. Altı hafta kendine gelemedi.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Ne olursa olsun, bu kazanın sonu ne oldu biliyor musunuz? Tıpkı sizin ukalâ gibi bütün bildiğini unuttu. Küçük yaşlardaki haline döndü. İkinci bir çocukluk devresine girdi ve bu devam etti. Korkak, ödlek bir şey olmuştu. Oyuncaklarla oynuyordu. Fena bir şey yaptığı ve paylandığı zaman gider bir köşeye saklanırdı. Küçük ve büyük abdestini yapacağı zaman haber verirdi. Ona okuyup yazma öğretildi. Az daha unutuyordum: yürümesini de öğretmek lâzım gelmişti. Böylece tekrar adam hem de marifetli bir adam oldu; tabiat bilgisine dair bir eser bıraktı.

BORDEU. — Bunlar M. Zulyer’in, Linnaeus'un sistemine göre yaptığı böcek resimleri, levhalarıdır. Bu olayı biliyorum. İsviçrede Zürich kantonunda olmuştu. Buna benzer birçok başka misaller de vardır. Huzmenin başlangıcına dokunun, hayvanı değiştirmiş olursunuz. Öyle görünür. Bu iş bazan liflere hükmetmek, bazan da bunların hükmü altına girmekte olur.

MATM4ZEL de L'ESPİNASSE. — O halde hayvan ya istipdat altında, ya anarşi içinde bulunuyor demektir.

BORDEU. — İstipdat altında çok iyi söylediniz; huzmenin başı kumanda eder, geri kalan bütün kısımlar buna itaat ederler. Hayvan kendine sahiptir, mentis Compos.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Anarşi içinde olduğu zaman da ağın bütün örgüleri şeflerine karşı ayaklanmışlardır. Ve orada artık üstün bir otorite kalmamış demektir.

BORDEU. — Çok mükemmel. Büyük ihtiras nöbetlerinde, hezeyanlarda mukadder felâketlerde eğer efendi bütün kendisine boyun eğenlerin kuvvetlerini bir noktaya yöneltirse en zayıf hayvan bile inanılmaz bir kuvvet gösterir.

MATMAZEL de UESPİNASSE. — Kafamız dumanlandığı zamanlarda biz de bu çeşit bir anarşi içine düşmüş oluruz.

BORDEU. — Bu âdeta zayıf bir idareye benzer ki orada herkes baştakinin otoritesini kendi hesabına kullamnak ister. Bu dertten kurtulmak için tek bir yol biliyorum. Güç, fakat emin bir yol. Bu güç de duygulu ağın başlangıcına otoritesini temin etmeğe yanyacak şiddetli bir vasıta kazandırmaktan ibarettir.

MATMAZEL de UESPİNASSE — Böyle olursa ne olur?

BORDEU. — Şu olur: ya bu otoriteyi yeniden kazanır, yahut hayvan mahvolur. Eğer vaktim olsaydı size buna dair iki hikâye anlatırdım.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Ama doktor, ziyaret saatiniz geçti: hastanız da artık sizi beklemiyordun

BORDEU. — İnsan buraya, yapacak bir şey olmadığı zaman gelmeli; çünkü ayrılmak mümkün olmuyor.

MATMAZEL de LESPINASSE. — İşte doğru sözlülük diye buna derler! Şimdi anlatın bakalım hikâyelerinizi?

BORDEU. — Bugünlük şuna razı olun: bir kadın çocuk doğurduktan sonra çok korkunç bir beyin hummasına tutulmuştu. Elinde olmadan ağlıyor, gülüyor, boğulur, can çekişir gibi oluyor, boğazı şişiyor, bazan kötü bir sessizliğe gömülüyor, sonra kesin feryatlar koparıyordu. İşin fenası: bu hal yıllarca sürdü. Birini deli gibi seviyordu. Sevgilisinin, hastalığından bezerek kendisinden soğumaya başladığını sezer gibi olunca ya iyi olmaya yahut ölmeğe karar verdi. İçinde bir mücadele başladı. Bu mücadelede bazan şef, bazan da... tebaalar galip geliyordu. Ağın örgülerinin tesiri başlangıçlarının aksi tesirine müsavi olduğu zaman kadın ölüm haline geliyordu. O zaman onu yatağına götürürlerdi; orada hiçbir hayat eseri göstermeden ve kımıldamadan saatlerce yatardı. Bazan da bir yorgunluğa, baygınlığa, âdeta sonunun yakın olduğunu gösteren bir tükemne haline düşerdi. O böylece altı ay bu mücadele halinde yaşadı. İsyan daima

örgülerde başlıyordu. Bunun geldiğini duymaktaydı. İlk belirtiler başlar başlamaz kalkıyor, koşuyor kendini en şiddetli hareketlere veriyor, merdivenlerden çıkıp iniyor, odun kesiyor, toprağı belliyor, iradesinin organı, huzmesinin başı böylece sertleşiyordu. Kendi kendine şöyle diyordu: ya zafer, ya ölüm. Sayısız zaferlerden ve bozgunlardan sonra şef vaziyete hâkim oluyor ve tebaaları o kadar boyun eğiyorlardı ki bu kadın ev hayatının bin bir çeşit mihnetlerine katlandığı, birçok hastalık geçirdiği halde bir daha bu krizlere uğramamıştı.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Kahramanca bir şey, ama bunu ben de yapabilirdim.

BORDEU. — Sevince iyi seversiniz de ondan. Sonra metinsinizdir.

M4TM4ZEL de L'ESPİNASSE. — Kabul; ya alışkanlıkla yahut da yapısı icabı huzmenin başı örgülere hükmediyorsa insan metin olur; hükmediliyorsa da zayıf olur.

BORDEU. — Bundan çıkarılacak daha başka neticeler vardır.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Ama bir kere öteki hikâyenizi de anlatın, neticeyi sonra çıkarırsınız.

BORDEU. — Genç bir kadın epey esip savurduktan sonra zevke kapısını kapamıştı. Artık yalnız kalmıştır. Melankoliktir ve başı ağırmaktadır. Beni çağırttı. Ona bir köylü elbisesi giyip toprağı bellemesini, saman üstünde yatıp, kum ekmek yemesini sağlık verdim. Bu rejim hoşunuza gitmedi ise; seyahata çıkın, dedim. Boydan boya bütün Avrupa'yı dolaştı ve uzun yollarda derdinin devasını buldu.

MATM4ZEL de L'ESPİNASSE. — Söyliyeceğiniz bundan ibaret olmamalı. Ehemmiyeti yok. Çıkardığınız neticelere gelelim.

BORDEU. — Bunun sonu gelmez.

MATMAZEL de UESPİNASSE. — Daha iyi ya, sız söyleyin hele.

BORDEU. — Hiç cesaret edemiyorum.

MATMAZEL de UESPİNASSE. — Neden ama?

BORDEU. — Çünkü her şeye şöyle bir dokunup geçiyoruz. Hiçbir konuyu derinleştirmiyoruz.

M4TM4ZEL de L'ESPİNASSE. — Ne çıkar. Kitap yazmıyoruz ya, konuşuyoruz.

BORDEU. — Meselâ. Huzmenin başı bütün kuvvetleri kendinde toplar, yani böylece bütün sistem tersine çalışmaya başlarsa: sanıyorum ki derin düşünceye dalan insanda, cennet kapılarının açıldığını görür gibi olan dindarda, alevlerin ortasında türkü söyliyen vahşide, cezbe halinde, iradi veya gayri iradi delilikte de olduğu gibi...

M4TM4ZEL de UESPİNASSE. — E sonra?

BORDEU. — Sonrası şu: duygusuz hale gelen hayvan da artık hissizleşiyor ve tek noktada yaşıyor demektir. Ben, ateşin yakıcılığını duymıyacak kadar kendinden geçen, şu Saint Augustin'in bahsettiği Galarne papazım görmedim. Şu düşmanlarına gülen, onlara hakaret eden ve kendilerine tattırılan acılardan daha tatlı işkenceler yapan vahşilerin manzarasını görmedim. Sirkte can veriıken cimnastiğin inceliklerini ve derslerini hatırlıyan şu Gladyatörleri görmedim. Ama bununla beraber bütün bu olaylara inanıyorum. Çünkü ben, bütün bun-lardakinden daha harikulade bir cehdi gördüm, gözlerimle gördüm.

MATMAZEL de L*'ESPİNASSE.* — Doktor anlatın bunu, ben çocuk gibiyimdir; fevkalâdelikleri severim ve bunlar insanlığa şeref veren şeyler ise gerçek olduklarından pek az şüphe ederim.

BORDEU. — Champagne'ın bir kasabasında Langres de, Le yahut de Moni adında derin, dinin gerçeklerini kavramış iyi bir papaz vardı. Vücudunda taş peyda olmuştu. Almak gerekiyordu. Gün kararlaştı. Cerrah, yardımcıları, bir de ben evine gittik. Bizi çok sakin karşıladı. Soyundu; yatağa girdi. Gözlerini bağlamak istediler; kabul etmedi: «yalnız beni gerektiği şekilde yatırın» dedi. Böyle yaptılar. Bunun üzerine yatağının karşısında duran bir büyük haçı istedi, ona sarıldı, dudaklarım yapıştırdı. Ameliyata başladılar. Papaz hiç kımıldamadan yatıyor, ne gözünden bir damla yaş geliyor, ne de azıcık olsun inliyordu. Taş çıkarıldı. Farkına varmadan bu deıtten kurtuldu.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Güzel bir şey. Gelin de bundan sonra kemikleri taşlarla kınlan adamın cennet kapılanmn açıldığım gördüğünden şüphe edin bakalım.

BORDEU. — Kulak ağnsı nedir, bilir misiniz?

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Hayır.

BORDEU. — Bilmediğiniz daha iyi, dünyada bundan daha ıstıraplı ağn olamaz.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Benim yazık ki ne olduğunu bildiğim diş ağasından daha mı fena?

BORDEU. — Kıyaslanamıyacak kadar. Dostlannızdan bir filozof on beş gündür bu ağn ile kıvranıp duruyordu; kansına: «bugün hiç cesaretim yok.» dediği bir sabah tek çarenin ıstırabı suni olarak aldatmak olduğunu düşündü. Yavaş yavaş bir metafizik ve hendese meselesine o kadar derinden derine daldı kı az sonra kulağının ağnsım unuttu. Yemek verdiler, farkında olmadan yedi; luç ağn duymadan yatma zamanini buldu, korkunç acı ancak zihninin toplanması sona erdikten sonra başladı. Ama bu sefer ya yorgunluk arttığından yahut da zayıflık tahammülü güçleştirdiğinden ağrı dayanılmaz derecede artmıştı.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Bu halden, çıkarken gerçekten insan pek yorgun olmalı. İşte, şu içerdeki adamın da zaman zaman başına gelen budur.

BORDEU. —Tehlikeli bir şey; dikkat etmesi lâzım.

MATMAZEL de LESPİNASSE. — Durmadan söylüyorum, ama aldırış ettiği yok.

BORDEU. — Artık kendine hâkim değil, onun hayatı böyle, ölümü de bu yüzden olacak.

MATMAZEL de LESPİNASSE. — Bu ağır hüküm beni ürkütüyor.

BORDEU. — Bu çöküntü, bu yorgunluk huzmenin tellerinin boş durmadığından ve bütün sistemde müşterek bir merkeze doğru şiddetli bir gerilme olduğundan başka neyi ispat eder ki?

MATMAZEL de LESPİNASSE. — Ya bu gerginlik veya bu şiddetli temayül devam eder de bir alışkanlık haline gelirse?

BORDEU. — Bu, huzmenin başlangıcında olan bir büzülmedir; böyle olunca hayvan çıldırır, hem de bir daha iyi olamıyacak kadar delirir.

MATMAZEL de LESPİNASSE — Peki ama neden?

BORDEU. — Çünkü tellerden birinde meydana gelen büzülme ile başlangıçta meydana gelen büzülme bir değildir de ondan. Baş, ayaklara kumanda edebilir, ama ayaklar başa kumanda edemezler. Bunun gibi başlangıçta tellerden birine kumanda eder, fakat tellerden biri başlangıca kumanda edemez.

MATMAZEL de LESPİNASSE. — Lütfen aradaki faikı söyler misiniz? Gerçekten neden her şeyi düşünem iyeyim? Bu sual aklıma daha önce gelmeliydi.

BORDEU. —Çünkü şuur ancak bir yerdedir de ondan.

MATMAZEL de LESPİNASSE — İşte güzel bir söz.

BORDEU. — Bunun sebebi şuurun bir yerde, bütün duyumlann müşterek merkezinde, hafızanın ve mukayesenin bulunduğu yerde olmasıdır. Her tel ancak birkaç tane biribiri ardından gelen ayrı ve hafızasız duyum ve izlenim alabilir. Başlangıç her şeyi yapabilir; olanların bir defteridir. Bunlardan hâtıra yahut devamlı bir duyum saklar ve hayvan ilk teşekkül anından itibaren kendini oraya bağlamaya, kendini tamamiyle oraya vermeğe, orada yaşamaya alışır.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Şayet parmağımın hafızası olsaydı?

BORDEU. — Pannağınız düşünürdü.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE — Ya peki hafıza nedir?

BORDEU. — Merkezin hassası, ağın başlangıcının özel bir duyusu. Tıpkı görmenin gözün duyusu olması gibi. Bundan başka hafızanın gözde olmayışı, görmenin kulakta olmayışı kadar hayret edilecek bir şey değildir.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Doktor, sorduklarıma cevap verecek yerde beni atlatıyorsunuz.

BORDEU. — Katiyen atlatmıyorum. Ne biliyorsam size onu söylüyorum. Eğer tellerin yapılışını olduğu kadar ağın başlangıcının yapılışını da bilseydim, bunu da aynı kolaylıkla görebilseydim, daha da fazla söyler bilirdim. Hususi haller karşısında zayıf durumdayım. Buna karşılık umumi hâdiselerden başarı elde edebiliyorum.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Ya bu umumi hâdiseler?...

BORDEU. — Akıl, hüküm, muhayyile, delilik, budalalık, zalimlik, içgüdüsü.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Anlıyorum. Bütün bu vasıflar huzme başlangıcının dallarına olan doğuştan gelme veya itiyatla kazanılmış münasebetlerinin neticeleridir.

BORDEU. — Pek güzel söylediniz. Prensip yahut gövde dallara nazaran daha mı sağlamdır? Böyle olduğu zaman şairler, artistler, muhayyilesi kuvvetli adamlar, miskinler, coşkunlar, deliler meydana gelir. Daha,mı zayıf. Bu da bizim kaba, yırtıcı hayvan dediğimiz tipten insanlari meydana getirir. Bütün sistem gevşek, yumuşak, enerjisiz midir? Bundan da budalalar ortaya çıkar. Bütün sistem eneıjik ahenkli, iyi düzenli midir? îyi düşünenler, filozoflar, bilge kişiler de bundan doğarlar.

M4TM4ZEL de L'ESPINASSE. — Ve müstebit dalın hüküm sürüşüne göre de hayvanlarda içgüdüsü, insanlarda da daha ayn şekiller alır. Buna göre köpekte koklam, balıkta işitim, kartalda görüm kuvvetlidir. Gretry müzisyen, Voltaire şair, D'Alembert hendeseci, Va-ucanson mekanikçidir. Bunlarda huzme dallarından biri ötekilerin hepsinden daha kuvvetlidir. Ve benzerlerinde de bu hal böyledir.

BORDEU. — Bundan başka alışkanlıklann baskısı da rol oynar. İhtiyarların kadınlara düşkün oluşu ve Voltaire'in de hâlâ terajedi yazması gibi.

(Burada Doktor Bordeu düşünceye dalar, Matmazel LEspinasse

ona şunları söyler)

M4TM4ZEL de LESPİNASSE. — Doktor, rüyaya daldınız.

BORDEU. — Doğru.

M4TM4ZEL de LESPİNASSE.— Neyi düşünüyorsunuz?

BORDEU. — *Voltaire' i.*

M4TM4ZEL de L'ESPINASSE. — Neler düşündünüz bakalım?

BORDEU. — Büyük adamlann nasıl kendilerini yetiştirdiklerini?

M4TM4ZEL de L'ESPINASSE. —Nasıl?

BORDEU. — Nasıl mı? Duyarlık...

M4TM4ZEL de L'ESPINASSE. — Evet duyarlık?

BORDEU. — Yahut huzme tellerinin bazılarının son derecede hareketli oluşu, zayıf yaradılışlı insanların en hâkim vasfıdır.

M4TM4ZEL de L'ESPINASSE. — Aman doktor; bu ne hakaret böyle!

BORDEU. — Böyle bir şey söyliyeceğinizi umuyordum. Fakat duygulu bir varlık nedir? safrasının oyuncağı bir mahlûk. Kulağına dokunaklı bir söz mü gelir, garip bir manzara mı görür, içinde bir uğultudur başlar; huzmenin bütün telleri harekete geçer, bir titreyiştir başlar; artık korku, göz yaşlan ahlar oflar alır, yürür; ses kısılır, huzmenin başlangıcı ne hale geldiğini bilemez olur. Altık ne soğukkanlılık, ne akıl, ne hüküm venne yetikliği, ne içgüdüsü, ne bir kutuluş çaresi kalmıştır.

Mİ*TMAZEL de L'ESPİNASSE.* — Bütün bu anlattıklarınızda kendimi buluyorum.

BORDEU. — Büyük adam ise, talihsizlik eseri olarak doğuştan böyle bünyeye sahip ise, dunnadan bunu zayıflatmaya ona hükmetmeğe, hareketlerine hâkim olmaya, huzmenin başlangıcına tam bir üstünlük sağlamaya çalışır. En büyük tehlikelerin ortasında bile bulunduğu zaman kendini tutar, doğru düşünür. Görüşlerine yarayan, gayesine erişmesine yardım eden hiçbir şey gözünden kaçmaz. Onu hayrete düşürmek pek güçtür. Kırk beşini buldu mu büyük kıral, büyük nazır, büyük politikacı, büyük artist, bilhassa büyük komedyacı, büyük filozof, büyük şair, büyük müzisyen, büyük hekim olur. Kendine ve bütün etrafındakilere hükmeder. Ölümden korkusu yoktur. Sto-isyenlerin çok yüksek bir görüşle söylediği gibi korku, kuvvetlinin, zayıfı istediği yere fırlatıp atmak için kullandığı bir yaydır; büyük adam bu yayı kırar ve böylece dünyanın bütün istibdatlarının boyunduruğundan kendini kurtarmış olur. Duygulu insanlar veya deliler hepsi sahnededir. O seyircilerin yerinde oturur: bilge kişi işte budur.

Mİ*TMAZEL de L'ESPİNASSE.* — Allah beni böyle bilgelerin arasına düşmekten korusun.

BORDEU. — İşte ona benzememek için gayret ettiğiniz içindir ki zaman zaman şiddetli sevinçlere ve kederlere uğrar, hayatınızı göz yaşlan ve kahkahalarla geçinirsiniz ve daima bir çocuk olarak kalırsınız.

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Böyle kalmayı da isterim.

BORDEU. — Böyle daha mesut olacağınızı mı umuyorsunuz?

MATMAZEL de L'ESPİNASSE. — Bilmem ki.

BORDEU. — Matmazel bu kadar değer verilen bu hal - ki insanı büyük bir şeye götünnez- kuvvetlice yaşanmak istenirse hemen daima ıztıraplı, zayıf olarak geçirilmek istenirse can sıkıcıdır. Bu halde bulunan kimse ya sıkıntıdan esner, ya kendinden geçer. Kendinizi tamamiyle tatlı bir musikinin lıazzına bırakıyorsunuz, dokunaklı bir sahnenin cazibesine kapılıp sürükleniyorsunuz: diyaframınız kasılıyor, duyduğunuz zevk kayboluyor ve sizde bütün gece devam eden bir bunalmadan başka bir şey kalmıyor.

MA*TM4ZEL de L'ESPINASSE.* — Ama ya ben yüksek musikiden ve dokunaklı sahne eserlerinden ancak böyle zevk ala-biliyorsam?

BORDEU. — Fena yapıyorsunuz demektir. Ben de musikiden zevk alının; ben de tiyatrodan hoşlanırım. Ama bunun için ıztırap duymam olsa olsa can sıkıntısı duyanın. Bunun için zevkim tamdır. Bunun için tenkitlerim sert, övmelerin daha iyi düşünülmüş ve daha koltuklayıcıdır. Sizin kadar hareketli bir ruha sahip olan kimse için, kötü bir tajedi var mıdır? Bir piyesi okurken, onu sahnede seyrederken duyduğunuz heyecandan kimbilir ne kadar yüzünüz kızannıştır?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Evet böyle olmuştur.

BORDEU. — Sizin gibi duygulu insanlara değil, benim gibi sakin, soğukkanlı insanlara, «bu doğrudur» «bu iyidir» «bu güzeldir..» demek düşer. Ağın başlangıcım kuvvetlendirelim, yapacağımız en iyi iş budur. Biliyor musunuz ki bu hal hayat boyunca sürüp gider?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Hayat boyunca ha! Bu çok kötü bir şey doktor.

BORDEU. — Evet, hayat boyunca, ömründe birkaç kere nefret hissetmemiş kimse yoktur. Tek bir olay duyumu irade dışı bir hal, bir alışkanlık haline sokabilir. O zaman vakit geçirecek şeylere, çeşitli eğlencelere, dostların nasihatlerine; insanın kendi kendine yaptığı gayretlere rağmen teller öldürücü sarsıntıları büyük bir inatla merkeze götürürler. Zavallı, artık boş yere bundan kurtulmak için çırpınır, durur. Onun için

dünya kararmıştır. Her yerde onu bin bir kasvetli düşünce kovalar. Bundan ancak kendisine kıymakla kurtulabilir.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Doktor, beni korkutuyorsunuz;

D'ALEMBERT, uyanmış sırtında robdöşanıbırı, başında tekkesiyle. — Ya uyku Doktor, ne dersiniz, iyi bir şey değil midir?

BORDEU. — Uyku öyle bir haldir ki, ister yorgunluktan, ister alışkanlıktan olsun, onda bütün ağ gevşer, ve hareketsiz kalır; hastalıkta olduğu gibi ağın her örgüsü kıııuldar, hareket eder, müşterek meıkeze bir sürü dağınık, kopuk, karışık duyum geçirir? Bazan o kadar düzenlenir, birbirine bağlı bir halde bulunur ki uyamk olan kimsede artık ne akıl, ne konuşma kudreti, ne de muhayyileden eser kalır. Bazan da o kadar şiddetli, o kadar canlı olur ki insan uyanınca, olan biten şeylerin gerçek olup olmadığına karar veremez...

MATMAZEL ile L'ESPINASSE— Peki, ya rüya?

BORDEU. — Hayvanın öyle bir halidir ki bunda hiçbir beraberlik yoktur: her türlü iş birliği ve bağlılık sona ermiştir. Efendi, uşaklarının ve kendi hareketlerinin, çığandan çıkııuş eneıjisinin keyfine oyuncak olmuştur. Görme teli mi titredi? Ağın başlangıcı, görür; onu harekete geçiren işitme teli ise, işitir; aralarında kalan tek şey aksiyon ve reaksiyondur. Bu, merkeze ait vasıfların ve devam kanuniyle alışkanlığın bir neticesidir. Eğer aksiyon tabiatın, aşkın hazzını duymak ve türü çoğaltmak işini yüklediği şehvet telinde meydana gelmişse sevilen varlığın canlandırılan hayali, huzmenin başlangıcındaki reaksiyonun eseri olacaktır. Eğer bu hal, bilâkis ilkin hüzmenin başında canlanırsa, şehvet telinin gerginliği, cinsiyet sıvısının kızışması ve akışı da reaksiyonun neticeleri olacaktır.

D’ALEMBERT. — Yani aşağıdan yukarı bir rüya olduğu gibi, yukarıdan aşağı bir rüya da vardır. İşte benim bu gece gördüğüm bu çeşit rüyalardandı. Ama şimdi ne istikamet aldığım bilmiyorum.

BORDEU. — Uyanıklıkta ağ dış şeylerin izlenimine tâbidir. Uykuda ise onda olup bitenler hep kendi duyarlığım kullanmasından meydana gelir. Rüyada en ufak bir dalgınlık yoktur; canlılığı da bundan ileri gelmektedir. Bu hal hemen daima ya bir uyarım ya hastalık sonucudur. Ağın başlangıcı bu esnada sayısız şekillerde etkin ve edilgin olur: düzensiz oluşu da bundan ileri gelir. Burada kavramlar, tabiatın manzaralarına bakan hayvanda

olduğundan daha derli toplu, daha berraktır. Zaten rüya bu bakışın yeniden canlandırılmış bir tablosundan başka bir şey değildir. Gerçekliğini veren de budur. Bundan dolayıdır ki onu uyanıklık halinden ayırmak imkânsızdır: ne bu hallerden birini ötekinden, ne de hatayı, tecrübeden ayırmaya ihtimal yoktur.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Peki ya tecrübe her zaman mümkün müdür?

BORDEU. — Hayır.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Eğer rüya ölmüş bir dostumu bana, sanki yaşıyormuş gibi canlı olarak gösterirse, onun benimle konuştuğunu duyarsam, ona dokunduğum zaman ellerimde vücudunu hissedersem, uyandığım zaman ruhum heyecan ve elemle dolu ise ve gözlerimden yaşlar boşanıyorsa, kollarım hâlâ onun göründüğü yere doğru uzanmışsa, kim bana onu gerçekten görmediğimi, sesini duymadığımı, ona dokunmadığımı söyliyebilir?

BORDEU. — Onun yokluğu. Fakat uyanıklıkla uykuyu birbirinden ayırdetmek imkânsız ise, müddetini kim tayin eder? Sakin geçtiği zaman uyku, yatma ile, uyanma anı arasına sıkışmış kısa bir zamandır; karışık olduğu zaman ise bazan yıllarca sürer. Birinci halde, hiç olmazsa, insanın kendi hakkındaki şuuru tamamiyle yok olur. Bana hiç görülmemiş ve görülmiyecek olan bir rüya söyliyebilir misiniz?

MATMAZEL de LESPINASSE. — Evet. O zaman insan bambaşka biri olmuştur.

DALEMBERT. — İkinci hale gelince, bunda insan kendi hak-kındaki şuuruna olduğu kadar, hürriyet ve iradenin şuuruna da sahiptir. Rüya gören adamdaki bu hürriyet, bu irade nedir?

BORDEU. — Ne midir? Uyanık adamınkinin aynıdır: isteğin ve tiksintinin son hamlesi, insanın doğuşundan o bulunduğu ana kadar geçen ömrünün bir sonucu. Bence en derin düşünceli kimseler bile bu ikisi arasında bir fark bulamaz.

DALEMBERT. — Öyle mi sanıyorsunuz?

BORDEU. — Bana bunu soran sizsiniz ha? Siz ki kendinizi derin düşüncelere vermiş, ömrünüzün üçte ikisini gözü açık rüya görmekle

iradenizin dışında hareket etmekle geçirmiş bulunuyorsunuz. Evet uykunuzdakinden daha iradesizce rüya görürken emirler veriyor, yahut bazı emirlere boyun eğiyorsunuz. Keyifli veya keyifsizsiniz. Tezatları hisseder, engeller bulur, hiddetlenirsiniz; sever, nefret eder, çekiştirir, gider, gelirsiniz. Sabahleyin gözünüzü açar açmaz, bir gün önceki düşünüşlerinizin akışı içinde kafanızı en çok kurcalaıruş olan fikri derhal ele alırsınız. Giyinirken, sofraya otururken hep düşünmekte, şekiller çizmekte, hesaplar yapmaktasımz.Yemek yerken kafaıuzı kurcalayan meselelere dalarsınız; bazan bunları ispat etmek için sofradan kalktığınız olur. En ufak bir irade cehdi yapmadan başkalariyle konuşur, hizmetçilerinize emirler verir, yemek yer, yatar, uyursunuz. Bütün bu işler arasında siz tek bir noktadan başka bir şey değildiniz. Hareket ediyordunuz, fakat iradeniz işlemiyordu. İrade kendiliğinden meydana gelebilir mi? İrade daima, iç veya dış bir âmilin etkisiyle, şu içinde bulunduğumuz andaki bazı izlenimlerden , geçmişin bazı gizli hâtıralarından, bazı ihtiraslardan, bazı gelecek projelerinden doğar. Bütün bunlardan sonra hürriyet hakkında size tek bir kelime söy-liyebilirim. Çünkü Aksiyonlarımızın en sonuncusu bile tek bir zamri sebebin neticesidfc: benliğimiz. Belki çok karışık fakat tek bir bütün.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Zaruri mi dediniz?

BORDEU. — Şüphesiz. Hareket eden varlık aynı kalmak şartıyla başka bir hareketin meydana geldiğini tasarlanmaya çalışın bakalım?

MATMAZEL de LESPINASSE. — Hakkı var. Mademki ben böyle hareket ediyorum. Başka türlü hareket edebilen varlık artık ben değilimdir. Bir şey söylediğim ve yaptığım zaman, başka bir şey söyleyip yapabileceğimi söylemek, benim hem ben hem de başkası olduğumu söylemek demektir. Peki ama Doktor, faziletle, kötülük hakkında ne düşünüyorsunuz? Fazilet; bütün dillerde bu kadar aziz, bütün milletler için bu kadar mukaddes olan bu kelime!

BORDEU. — Bu kelimenin yerine iyilik, karşısına da kötülük kelimelerini koymak gerekir. İnsan ya bahtlı ya bahtsız olarak doğar. Buna göre âdeta bir selin önüne katılmış gibi ilk gruptan olankr şan ve şerefe, ötekiler de düşkünlüğe sürüklenir.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Ya kendi nefsine saygı, utanma ve vicdan azabının mânası nedir?

BORDEU. — Bunlar zaruri bir anın meziyetini veya kusurunu kendisinde gören adaıııın bilgisizliğe dayanan bir çocukluğundan, böbürlenmesinden başka bir şey değildir.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Ya mükâfat ve cezalar?

BORDEU. — Kötü denilen değişebilir mahlûku düzeltmek, iyi denileni de teşvik etmek için kullanılan vasıtalar!

MATMAZEL de LESPINASSE. — Peki bütün doktrinin bazı tehlikeli tarafları yok mu?

BORDEU. — Doğru mu, yanlış ııu? Siz ona bakın?

MATMAZEL de L'ESPINASSE.— Doğru olduğunu sanıyorum.
BORDEU. — Yani yalanın kârlı olduğunu, gerçeğin ise birtakım zararları bulunduğunu kabul ediyorsunuz öyle mi? *MATMAZEL de L'ESPINASSE.* — Evet öyle.

BORDEU. — Ben de böyle düşünüyorum, ama yalanın faydası bir anlıktır; halbuki gerçeğinki ebedidir. Gerçeğin doğurduğu zararlı neticeler pek çabuk kaybolur, ama yalanınkiler o yalan devam ettiği müddetçe sürüp giderler. Yalanın, insanın kafasında ve hareketlerinde yaptığı tesirleri inceleyin: bu kafanın içinde ya yalan şöyle böyle gerçeğe bağlıdır: o zaman bu kafa sahtekârdır; yahut da bu kafa doğrudan doğruya yalana bağlıdır. O zaman da buna yamlnuş deriz. Halbuki muhakemesi gevşek fakat hataları kuvvetli bir kafadan nasıl bir hareket bekliyebilirsiniz?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Daha az kötü olan son kusuru herhalde ilkinden daha telılikesizdir.

D'ALEMBERT. — Çok iyi: şimdi her şey duyarlığa, hafızaya, organik hareketlere bağlanııuş oluyor. Bu benim de oldukça işime gelir. Ama ya muhayyile? ya tecrid?

BORDEU. — Muhayyile....

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Bir dakika doktor; baştan alalım; sizin prensiplerinize göre, bana öyle geliyor ki, tamamiyle mekanik birtakım operasyonlar sonunda dünyanın en büyük dahisini şekilsiz bir et yığını haline getirebilirim. Bunda yalnız yaşadığı anın duyarlığından başka bir şey kalmamış olacaktır. Yine yığını en derin bir alunaklık halinden, en

ileri bir dâhi haline getirmek de mümkün olacaktır. Bu iki olaydan ilki için ilk ağın tellerinden bir ikisini zedelemek ve üst tarafım da ezmek yetecektir. Ters olayı meydana getirmek için de zedelenen telleri onarmak, bütünü de iyi bir gelişmeye bırakmak lâzım gelecektir. Bir misal: Nevvton'dan iki işitme telini alırsam, bir daha hiçbir ses duyumu almaz olur. Koklama tellerini alırsam, artık koklama duyumu kalmaz. Gönne telleri çıkarılırsa, görüm duyumları yok olur. Damaktaki teller alınırsa, tat duyumu giderilir. Ötekileri de koparır veya ezersem artık beyin yapısına, hafızaya, isteklere, nefretlere, ihtirasa, iradeye benlik şuuruna elveda! Geride kalan artık sadece vaşıyan ve yalnız deri duyumuna sahipolan şekilsiz bir et yığınıdır.

BORDEU. — Hemen hemen birbirine özdeş olan iki karakter, yani hayat bütün canlı cisme, duyarlık da bunun elemanına aittir.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Bu yığını alıyor ve ona yine koklama telini veriyorum. Koku alıyor, işitme tellerini veriyorum: işitiyor, görme tellerini veriyorum; görüyor; damak tellerini veriyorum-tadıyor. Ağın geri kalan tarafını da düzene koyarak öteki tellerin gelişmesine yol açıyorum. Bundan da hafızanın, muhakemenin, hüküm verme kabiliyetinin, akim, arzularım nefretlerin, ihtirasların, istidadın, yeniden doğduğunu görür ve araya ne akla aykırı, ne de kendi cinsinden olıuuyan bir âmil karışmadan dâhiyi karşımda bulurum.

BORDEU. — Mükemmel: burada durun. Üst tarafı bir sürü lâftan başka bir şey değildir... ama tecrit? Muhayyile! muhayyile, renklerin ve şekillerin hafızasıdır. Bir sahnenin bir şeyin seyredilmesi zaruri olarak, duyarlık cihazım şu veya bu şekilde ayarlar. Bu cihaz ya kendi kendine ayarlanmıştır, yahut da dış bazı âmillerin tesiriyle ayarlanmış olur. Buna göre ya içinde titrer, yahut da dışına ses verir; ya aldığı izlenimleri sessizce kendinde aksettirir; yahut da uygun düşen seslerle gürültülü olarak dışarı vurur.

D'ALEMBERT. — Fakat bu hikâye mübalâğalıdır. Bundan olaylar ihmal edilmekte bir şeyler eklenmekte, hâdise değiştirilip gü-zelleştirilmektedir. Yandaki duygulu sazlar da birtakım izlenimler alır. Ama bunlar olan şeyden değil, ses veren sazdan gelmektedir.

BORDEU. — Doğrudur. Bu hikâye tarihî yahut şairanedir.

DALEMBERT. — Peki ama bu şiir veya yalan hikâyenin içine nasıl sokulmuştur?

BORDEU. — Birbirini uyandıran fikirler yoliyle. Bu fikirlerin uyanmasının sebebi birbirlerine bağlı oluşlarıdır. Mademki, siz kendinizde hayvanı klavsenle karşılaştırma cesaretini buldunuz, müsaadenizle ben de şairin sözünü türküyle karşılaştırayım.

DALEMBERT. — Doğru bir şey yapmış olursunuz.

BORDEU. — Her türküde bir gam vardır. Bu gamın da en-tervalleri bulunur. Tellerinden her biri bir harmonik'e sahiptir. Bu har-monik'lerin de harınonikleri vardır. Böylece melodiye değişiklikler vererek türkü zenginleştirilir, genişletilir. Olay öyle bir olaydır ki her müzisyen bunu kendi zevkine göre duyar.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Peki ama neden meseleyi bu mecaz üslupla çığandan çıkanyorsunuz? Ben şöyle diyeceğim: herkesin gözü ayn olduğu için, ayrı görür ve ayrı anlatır. Her fikir başka fikirleri uyandırır ve görünüşüne ve karakterine göre olayı kuvvetli bir şekilde gösteren fikrin üzerinde durulur; yahut buna uyandırılmış fikirler sokulur. Diyeceğim ki bu fikirler arasında bir seçim yapılır: diyeceğim. .. ki yalnız bu mevzuun incelemnesi bir kitabı doldurur.

DALEMBERT. — Hakkınız var. Yalnız bu. Doktora şunu sormaya engel olamaz: hiçbir şeye benzemiyen, hayalde hiçbir zaman canlanmıyacak olan ve hikâyede geçmiyen bir fikrin bulunduğundan emin midir?

BORDEU. — Sanının. Bu melekenin bütün hezeyanları birçok parçalanmış hayvanlan bir araya getirerek bunlardan tabiatta hiç gö-rülmiyen garip şeyler yapan şarlatanlann kurnazlıkları seviyesine düşer.

DALEMBERT. — Ya tecrit için ne diyorsunuz?

BORDEU. — Böyle bir şey yoktur. Alışılmış üstü kapalı sözler, kaziyeleri daha umumi, dili de daha akıcı ve kullanışlı yapan kısaltmalar vardır. Mücerret ilimlerin doğmasına sebep olan dil işaretleridir. Birçok hareketlerde müşterek olarak bulunan bir vasıf fazilet ve kusur kelimelerini meydana getinniştir. Birçok insanlarda müşterek olan bazı vasıflar da çirkinlik ve güzellik kelimelerini yaratmıştır. Bir adam, bir at, iki hayvan denir. Bundan sonra da bir, iki, üç kilemeleri gelir ki bütün adetler ilmi

buradan doğmuştur. İnsanın mücerret bir kelime hakkında hiçbir fikri yoktur. Her cisimde üç boyut görülür. Uzunluk, enlilik ve derinlik. Bu boyutlardan her biri ile aynca uğraşılır: işte bundan da bütün matematik ilimleri çıkar. Her tecrit, içinde fikir bu-lunmıyan boş bir işarettir. İşaret, Fizik varlıktan ayrılmak suretiyle fikir bir yana atılmıştır. İşte ancak işareti fizik varlığa bağlamak suretiyledir ki ilim bir fikirler ilmi olabilir. Konuşurken olsun, kitaplarda olsun sık sık misallere baş vurmak ihtiyacı bundan doğmaktadır. Uzun bir işaret kombinezon'undan sonra, misal istediğiniz zaman, konuşandan, sesinin bir biri ardınca gelen gürültüsüne yaşanmış duyumları ekliyerek bir vücut, bir şekil, bir realite, bir fikir kazandırmasını istemekten başka bir şey yapmış olmuyorsunuz.

DALEMBERT. — Bunu iyice kavrayabildiniz mi matmazel?

MATMAZEL deL'ESPINASSE.—Veko kadar değil, ama Doktor açıklar her halde?

BORDEU. — Bunu söylemek hoşunuza gidiyor. Sebebi de söylediklerimi doğrulayacak şey bulunmayışı veya onlara eklenecek bir şey olmayışı değil fakat saatin on bir buçuğa gelmiş bulunmasıdır. Öğleyin Marais'de bir konsültasyonum var.

DALEMBERT. — Daha akıcı ve daha kullanışlı bir dil; anlamış mıyım, Doktor? anlaştık ını?

BORDEU. — Hemen her konuşma bir hesap vermedir... Bastonum nerde bilmiyorum... insanın zihninde hazır hiçbir fikir yoktur... Ya şapkam... Bir insanın başka bir insana hiçbir zaman tamamiyle benzememesi yüzünden de tamamiyle anlaşmak, anlaşmamız mümkün değildir. Her şeyde ya bir çokluk ya bir azlık vardır. Konuşmamız daima duyduklarımızın ya altında, ya üstündedir. Hükümlerde başkalık var. Hem de görüldüğünden bin kere daha çok. Hoş, bereket ver-sinki görülmüyor... Allasmarladık hoşça kalın.

MATMAZEL de L'ESPINASSE.—Kuzum bir kelimecik daha.

BORDEU. — Çabuk söyleyin bakalım.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Bana bahsettiğiniz şu sıçramaları hatırlıyor musunuz?

*BORDEU*i — Evet.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Budalalarla, zeki insanların nesillerinde de bu sıçramalar bulunduğunu sanıyor musunuz?

BORDEU. —Neden olmasın?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — O halde ne mutlu ta ileride gelecek olan torunlarımıza! Belki yeniden bir IV. Henri doğacaktır?

BORDEU. — Belki de doğmuştur bile.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Doktor, mutlaka yemeğe gelin.

BORDEU. — Gelmeğe çalışının. Ama söz venniyonım. Gelirsem ne âlâ.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Sizi ikiye kadar bekleriz.

BORDEU. — Peki öyleyse gelirim.

GEÇEN KONUŞMANIN SONU

Konuşanlar:

MATMAZEL de L'ESPINASSE, BORDEU

Saat ikiye doğru doktor gelir. DAlembertyemek için dışarı çıktığından, doktor matmazel de L'Espinasse ile baş başa kalır. Sofraya otururlar. Soğukluk gelinceye kadar şuradan buradan konuşurlar. Fakat hizmetçiler uzaklaşır uzaklaşmaz Made. de LEspinasse doktora şöyle der:

— Haydi doktor, bir bardak Malağa şarabı için; sonra da kafamdan yüz defa geçen ve yalnız size sorabileceğim bir soruya cevap verin.

BORDEU. —Nefis şey, bu Malağa... ya sorunuz nedir?

MATMAZEL de LESPİNASSE. — Zaten bu da sizin için pek güç bir şey değil... İşte kahveniz geldi... İçin kahvenizi...

BORDEU, kahvesini içtikten sonra. — Ortaya attığınız mesele fiziği, ahlâkı ve şiir sanatını ilgilendirir.

MATMAZEL de L ESPİNASSE. — Şiir sanatını mı?

BORDEU. — Şüphesiz: var olan mahlûklara bakarak var ol-mıyanlan yaratmak sanatı gerçek şiirdir. Bu sefer, Hippokrat'ın yerine Horas'tan parçalar okumama müsaade edersiniz herhalde... Bu şair bir yerde der ki, *Onıne tulit punçtum, qui miscut utile dulci*, en yüksek meziyet güzelle faydalıyı birleştirmekte, mükemmellik bu iki noktayı uzlaştırmaktadır. Estetik düzende, güzel ve faydalı olan iş ilk yeri almalıdır. İkinci yeri faydalıya vennemezlik edemeyiz, üçüncü yer de güzele düşer. En önemsiz yeri de insana ne zevk ne de fayda veren şeye ayırmalıyız.

MATMAZ.E.I. de L'ESPINASSE. — Bu noktaya kadar sizin görüşünüzü yüzüm kızarmadan benimseyebilirim. Ama bu düşünce bizi nereye götürür?

BORDEU. — Görürsünüz: matmazel bir sıkı perhizkârlık ve bekâret bunlara riayet eden kimseyle, cemiyete ne kazandırır, söy-liyebilir misiniz?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Bence, hiç, bir şey.

BORDEU. — O halde, softalar ikisini de ne kadar göklere çıkarırlarsa çıkarsınlar kanunlar da ne kadar korursa korusun, biz bunlan faziletler listesinden çıkaracağız. Bundan başka bile bile fenalık etmek bir yana, bu iki az görülür meziyetten daha çocukça, daha gülünç, daha mânâsız, daha berbat ve daha kötü bir şey olamıyacağıu da söyleriz.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. —Türlerin kanşmasından ne anlarsınız?

BORDEU. — Doğrusu, sorunuz da şarabınız kadar güzel. Düşünüyorum ki insanlar üreme işine çok önem vermişlerdir; haklan da var. Ama onların medenî kanunlarından da, dinî kanunlarından da hoş-laıunıyorum.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Peki ama bunlara ne kusur buluyorsunuz?

BORDEU. — Bu kanunlar, eşitliğe dayamnadan, hiçbir gaye gütmeden, tabiatın kanunları ve halkın menfaati göz önünde tutulmadan yapılmıştır.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Söylediklerinizi biraz açık-lasanız.

BORDEU. — Ben de bunu düşünüyordum... Ama durun *(saatine bakar)* size tam bir saatimi daha verebilirim. Çabuk geçeceğim. Bize de bu kadar zaman yeter. Burada yalnızız. Fakat siz öyle pısırık bir hatun değilsiniz; size karşı saygıda kusur edeceğimden şüphe etmesziniz. Fikirlerim hakkında vereceğiniz hüküm ne olursa olsun, hareketlerimin temizliğinden şüphe etmiyeceğinizi ümidediyonun.

MATMAZRI. de L'ESPINASSE. — Buna şüphe yok. Yalnız bu tarzda söze başlamanız hoşuma gitmedi.

BORDEU. —*Öyleyse* lâfı değiştirelim.

MATMAZ.E.I. de L'ESPINASSE. — Hayır, hayır, tuttuğunuz yolda devam edin... Bana ve iki kızkardeşime koca ariyan dostlarınızdan biri en küçüğümüze Sylphe[3], en büyüğümüze koca bir vahiy meleği, bana da bir Diyojen bulmuştu. Üçümüzü de yakından tanıyordu. Ama doktor söyliyecekleriniz biraz üstü kapalı olsun.

BORDEU. — Bunu söylemeğe lüzum yok. Hem konu hem de benim durumum bunu gerektirir.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Evet böyle diyebiliriz.

BORDEU. — Dikkat edin size önceden haber vereyim, sözünüzü geri alacaksınız.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Katiyen almam.

BORDEU. — Ya kimse görmeden yapılan işler...

MATMAZEL de L'ESPINASSE.—Fekki ne olmuş?

BORDEU. — Ne olacak, bunlar insana zevk verir, bundan dolayı da prensibiniz yanlıştır, yahut...

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Ne dediniz doktor!

BORDEU. — Evet matmazel, evet, bu işler bu kadar az alâka verici oldukları ve bu kadar kısır olmadıkları için bir ihtiyaçtır. Yapılan şey bir ihtiyacın zoruyla olmazsa daima tatlı bir şeydir. Ben insanın sıhhatli olmasını isterim, anlıyor musunuz? Bence ifratın her türlüsü kötüdür. Ama bizimki gibi bir cemiyette (sıkı bir perhizkârlığın meydana getireceği keyifsizliği ve çok kötü neticeleri saymadan) parasızlık gibi, erkeklerde herkesin içinde büyük bir nedamete düşmek gibi, kadınlarda, iffetsiz tanınmak korkusu gibi binbir sebep zavallı bir mahlûku açlık ve can sıkıntısı içinde kıvrandım:, kime baş vuracağını bilmiyen biçareyi de diyojeninin yaptığını yapmaya mecbur eder. Bir hoppa kadının evine giren delikanlıya «cesaret oğlum» diyen *Gaton* acaba bugün de aynı şeyi söyler miydi? Onu bilâkis yalnızken, suçüstü yakalasaydı sözlerine şunu da eklemez miydi: «Bu yaptığınız başkasının kansını baştan çıkarmaktan, şerefini ve sağlığım tehlikeye koymaktan daha iyidir...». Ne demek! İnsanın düşünebileceği en büyük saadetten, yani gönlümün çektiği bir kadının duygulanyle duygularımı, sarhoşluğuyla sarhoşluğumu, ruhiyle ruhumu birleştirmekten, onu kendimde, kendimi onda bulmaktan kader beni mahrum etti diye ve hareketime faydalı damgasını basamıyacağım için nefsimi çok gerekli ve nefis bir andan mahrum mu etmem lâzım! Kan hücumuna uğnyan kimse kan aldırır. Dolup taşan mayiin ne olduğunun, renginin ve bunu boşaltma şeklinin ne ehemmiyeti var? Bu her iki türlü rahatsız durumda da lüzumsuzdur. Depolarından taşarak, bedenin her tarafına yayılır da daha uzun, daha zalunetli ve tehlikeli bir yoldan boşalırsa sanki yine kaybolmuş olmıyacak mı? Tabiatın faydasız şeye tahammülü yoktur. Göze batan alâmetler de beni imdada çağırdığı zaman yardımına koştum diye neden suçlu olacakmışım? Tabiatı kışkırtmamalıyız, ama

gerektiği zaman da ona elimizi uzatmalıyız. Böyle bir şeyi reddetmek ve hiçbir şey yapmamak bence ahmaklıktan, bir zevk fırsatım kaçırmaktan başka bir şey değildir. Bana mutedil ol, yorgunluktan bitiyorsun, diyecekler. Ne demek istediğinizi anlıyorum. Kendimi bir zevkten mahrum ettikten sonra başka bir zevkten uzaklaşmak için nefsime cebretmemi istiyorsunuz. Parlak fikir!

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Çocuklara öğretilmesi pek de hayırlı olmıy an bir doktrin.

BORDEU. — Ne de büyüklere. Ama bir faraziye ileri sürmeme müsaade eder misiniz, Sizin uslu çok uslu, sâf, çok saf bir kızınız var. Tam arzularının olgunlaştığı çağda bulunuyor. Başı dumanlanmaktadır. Tabiat ona hiç yardım etmiyor. Beni çağırıyorsunuz, sizi ürküten bütün ârâzın cinsiyet usaresinin bolluğundan, dışan akıtılamamasından ileri geldiğini ilk bakışta anlıyorum. Kızının önlemnesi imkânsız çok kere de iyileşmesi güç bir deliliğe uğramak tehlikesi karşısında bulunduğunu haber verir ve devasını söylersem ne yaparsınız?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Size doğruyu söylemek lâzım gelirse, sanıyorum ki... Fakat böyle bir şey hiç olmaz...

BORDEU. — Kendinizi aldatmaktan vazgeçin. Bu seyrek görülen bir-hal değildir. Hattâ eğer ahlâk ve âdetlerimizde bu kadar serbestlik olmasaydı daha da sık rastlardık. Ama böyle de olsa bu prensipleri açıkça söyliyen edeb ve hayayı ayaklar altına almış, hakkında en çirkin şüpheleri uyandırmış, cemiyete karşı büyük bir cinayet işlemiş sayılır... Ne o, daldınız.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Evet, acaba şimdiye kadar hiç annelere böyle bir öğüt verdiniz mi diye sormak için tereddüt ediyordum.

BORDEU. —Tabii verdim.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Peki, ya bu anneler hangi yolu tuttular?

BORDEU. — Hepsi de, istisnasız, doğru yolu, akla uygun olan yolu... doktrinimi tatbik ettiği söylenen bir adama sokakta şapkamı çıkarmam, ona alçağın biri denilmesi bunun için kâfi bir sebeptir. Ama burada bizi dinliyen olmadığı gibi, konuşmamızdan bir zarar da gelecek değildir. Bundan başka

size felsefem hakkında, çırçıplak dolaşan Diyojen'in kendisine hücum eden genç ve utangaç Atinalı'ya söylediklerini söyliyeceğim: «Sakın korkma evlât, o kadar kötü değilim...»

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Doktor yaklaştığınızı görüyorum, bahse girerim ki...

BORDEU. — Ben girmem, kazanırsınız. Evet Matmazel, ben böyle düşünüyorum.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Nasıl! İnsan ister türünün çevresinde kalsın, ister bundan çıksın ikisi de bir mi?

BORDEU. — Evet böyledir.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Korkunçsunuz.

BORDEU. — Böyle olan ben değilim. Ya tabiat, yahut da cemiyettir. Dinleyin Matmazel, kelimelerin tesiri altında kalmam, ne kadar açık düşünüyorsam o kadar seıbest konuşuyorum, ahlâkımın hiçbir noktasından da şüphe edilemez. İkisi de aynı derecede şehvetle ilgili olan ve ikisi de faydasız zevk veren iki hareketten biri yalnız onu yapana zevk duyuran öteki de bunu aynı cinsten bir erkek veya dişi ile paylaşan, çünkü burada ne cinsiyet ne de cinsiyetin kullanılışı hiçbir rol oynamaz, iki hareket hakkında aklı selim ne der?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Bu meseleler benim için pek yüksek!

BODREU. — Ah! Dört dakika kadar erkek olduktan sonra, işte yine fistanınızı giydiniz, kadın oldunuz. Mübarek olsun! Ala! O halde size buna göre muamele etmeli. İşte bunu da yapıyorum... Maderne du Barıy'den tek kelime ile bile balısetmiyeceğim... görüyorsunuz ya her şey yoluna girdi. Sarayın alt üst olacağı sanılıyordu. Hükümdar, akıllı bir adam gibi hareket etti. *Omrte dulu punçtum.* Ya una kendisine zevk veren kadını aldı ve faydalı olan nazın da yerinde alıkoydu... Ama sizin dinlediğiniz yok... Ne düşünüyorsunuz?

MATMAZEL de L'ESPINASSE, — Hepsi de tabiata aykırı görünen bu işleri düşünüyorum.

BORDEU. — Var olan hiçbir şey ne tabiata aykırıdır ne de tabiatın dışındadır. Ben bundan bekâreti ve zoraki perhizkârlığı bile istisna etmem.

Bunlar, eğer tabiata karşı günah işlemek diye bir şey olsaydı, tabiata karşı işlenmiş suçlann en büyüğü olurdu. Bundan başka insanların hareketleri taassupla görenekten başka bir mihenge vurulduğu bir memlekette de bu âdetler, o memleketin içitimai kanunlarına karşı işlenmiş belli başlı bir suç sayılırdı.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Sizin şu mel'ûn kıyaslarınıza dönüyorum, ama bir türlü ortasını bulamıyorum. Her şeyi ya inkâr ya kabul etmek lâzım... Ama bakın doktor işin en namuslucası ve kısası çirkefin üstünden sıçramak ve ilk soruma dönmektir: «Türlerin birbirine karışması hakkında ne düşünüyorsunuz?

BORDEU. — Bunun için hiç de sıçramaya lüzum yok. Tam meselenin üstündeyiz. Somnuz fiziği mi, ahlâkı mı, ilgilendiriyor?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Fiziği, fiziği.

BORDEU. — Daha iyi. Ahlâk meselesi başta geliyordu, şimdi böyle diyorsunuz, o halde...

MATMAZEL de LESPINASSE. — Kabul... Şüphesiz bu bir başlangıç, ama isterdim... ki, siz sebebi neticeden ay ırasınız. Şu iğrenç sebebi bir tarafa bırakalım.

BORDEU. — Bu bana sonundan başlamamı emretmek oluyor. Madem ki istiyorsunuz size şunu söyliyeceğim ki, pısırıklığıııuz, tiksinmelerimiz, kanunlaruruz, baül düşüncelerimiz yüzünden pek az tecrübe yapmış bulunuyoruz, tamamiyle kısır çiftleşmelerin ne sonuç vereceğini, faydalı ile güzel birleştiği takdirde ne olacağını, değişik ve devamlı tecrübelerle ne biçim türler elde edileceğini devler gerçek varlıklar ıudır, yoksa uydurma ıudır, katır ırklan birbirinden ayn yüz şekilde üretmek kabil midir, ve bunlardan bizim tamdıklanıruz gerçekten kısır ıudırlar, bilmiyoruz. Fakat birçok okumuş adamlann size doğru anlatüklan, lâkin aslında yalan olan bir hikâye- bu adamlar arşidükün kümesinde hayasız bir tavşanın bu işe ahşan hayasız yirmi tavuğa horozluk ettiğini gördüklerini söylerler, ve bu canavarlığın mahsulü olan kıllı piliçleri gördüklerini de söyliyecekleıdir. Bunlarla alay edildiğine emin olabilirz.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Fakat devamlı tecrübe sözü ile ne kast ettiniz?

BORDEU. — Şunu kasdediyorum: varlıkların gelip geçişi derece derecedir. Varlıkların birbiri tarafından temsil edilmeleri hazırlığı gerektirir ve bu çeşit tecrübeler de başan elde edebilmek için ise gerilerden başlamalı ve ilkin hayvanlan aynı gıda rejimine tâbi tutarak birbirine yaklaştırmalıdır.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Bir adaıu ot yemeğe zorlamak güç olacaktır.

BORDEU. — Ama sık sık keçi sütü içinnek böyle olımyacak, bundan başka keçiye de kolaylıkla ekmek yedinnek kabil olur. Kendimce değeri olan bazı düşüncelerden dolayı keçiyi seçtim.

MATMAZEL de LESPINASSE. — Nedir bu düşünceler?

BORDEU. — Amma da cesursunuz! şu ki... Belki bundan kuvvetli, akıllı, yorulmak bilmez ve çevik bir ırk elde ederiz ve bunlar bizim için mükemmel hizmetçiler olurlar.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Çok güzel bir fikir doktor. Şimdiden şu sizin düşeslerinin arabalarının arkasında keçi ayaklı küstah mahlûklardan beş altsının yürüdüklerini görür gibi oluyorum.

BORDEU. — Böylece insan kardeşlerimizi hem bize hem de onlara yakışmıyan işlere katlanmaktan kurtarmış oluruz.

MA TM AZ EL de V ESPİNASSE. — Ne iyi olur. •

BORDEU. — Ve yine böylece artık kolonilerimizdeki insanlan bir yük hayvanı haline düşürmekten vazgeçebiliriz.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Çabuk,, çabuk doktor, hemen işe koyulun ve bize keçi ayaklı insanlar yapın.

BORDEU. — Hiçbir kaygınız olmadan buna razı oluyor musunuz?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Durun, bi. kaygım var; sakın sizin bu keçi ayaklılar birtakım çığırından çıkmış edebsizler olmasın.

BODREU. — Doğrusu pek de ahlâklı şeyler olacaklarını garanti edemem.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Artık namuslu kadınlar hiç emniyette olamıyacaklar, bu mahlûklar son derecede çoğalacak, zamanla onlan ya

öldürmek yahut itaat altına almak gerekecek. Aman istemiyorum artık, istemiyorum. Vazgeçin.

BORDEU, gitmek üzere. — Ya onlara ne ad verileceği meselesi?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Sorbonne'da kıyamet koparacak bir mesele.

BORDEU. — Saray Bahçesinde, cam bir kafesin içinde, çölde vaaz veren bir saint-jean gibi duran orangotanı gördünüz mü?

MATMAZEL de L'ESPINASSE— Evet, gördüm.

BORDEU. — Kardinal de Polignac bir gün ona «Klonuş; seni vaftiz edeyim» demişti.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. —*Eh,* güle güle doktor, bizi yine aylarca aramamazlık etmeyin zaman zaman sizi ne kadar çok sevdiğimi hatırlayın. Sizin bana anlattığınız korkunç şeyleri bir bilseler...

BORDEU. — Kimseye bir şey söylemiyeceğinizden eminim.

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Pek güvenmeyin, ben başkalarına da anlatmak zevki için dinlerim. Bir kelime daha sonra bütün ömrümce bu meseleye dönmiyeceğim.

BORDEU. — Nedir?

MATMAZEL de L'ESPINASSE. — Şu iğrenç zevkler neden ileri geliyor?

BORDEU. — Her yerde gençlerde bir bünye bozukluğundan, ihtiyarlarda da ruh düşüklüğünden. Atina'da güzellik merakı, Roma’da kadın kıtlığı ve Paris’te de çiçeğe tutulmak korkusu yüzünden. Allah'a ısmarladık, hoşça kalın.

DIDEROT ABBE BARTHE LEMY İLE DIDEROT ARASINDA KONUŞMA

1772 - 1773 (?)

....e^2)[4]

DIDEROT. — Bununla beraber, Abbe her halde siz hiç cevap vermiyen biriyle konuşmaktan hoşlanmazsınız değil mi?

ABBE, — Elbette.

DIDEROT,— Peki öyleyse dua ettiğiniz, yani Allah'a yahut Meryem'e hitabettiğiniz zaman ne cevap alıyorsunuz?

ABBE. — Fakat cevap beklemiyorum ki.

DIDEROT. — O halde neye konuşmalı?

ABBE. — Aldanıyorsunuz aziz filozofum, iki şeyi birbirine karıştırıyorsunuz. Dua konuşma değildir.

DIDEROT. — O halde monolog mu?

ABBE. — Öyle olsun. Dua ruhlarımızın Allah'a doğru yükselişi, bir kendini veriş, kulluk ve minnettarlık borcumuzun ifadesi ve ödenişidir, çok kere de bir dilek, bir yalvarıştır.

DIDEROT. — Hiçbir zaman karşılık görmedikten sonra bu dilek neye yarar? Sizin Allah'ınız, azizim Abbe, nihayet ebedi sükûttur. Bunu sanıyorum, Flechier söylemişti. Hiçbir zaman Allah'ın sesini duyduğunuz yok; ona boş yere şöyle feıyat ediyorsunuz: Yarabbi, Yarabbi! acı bana. Merhamet et sana yalvanyorum. Dualarınız ne kadar coşkun ve vecitli, ne kadar göz yaşlan içinde, ne kadar hazin ve dayanılmaz olsa da ondan en ufak bir cevap kırıntısı koparamadığınız gibi bir kerecik bile bu kadar yalvanlan ve bu kadar rahim olan Babanın size «Oğlum!» dediğini duymuş değilsinizdir. Hatırlıyor musunuz bir gün, öğleden sonra Saint-Roche klişesinde Meryem heykelinin önünde ağlıyarak dua eden secdeye varan bir kadın görmüştük? Ne yürek parçalayıcı bir manzaraydı o! Bu sahne karşısında o kadar müteessir olmuştunuz ki kadına yaklaşmış ve derdini sormaktan kendinizi alamamıştınız.

ABBE. — Hatırlıyorum. Ölüm döşeğindeki kızı için, on beş yaşında bir çocuk için dua ediyordu.

DIDEROT.— Hem de nasıl luçkırarak dua ediyordu zavallı! Buna bir kaya bile dayanamazdı. Ama taştan Meıyem heykelinin kılı bile kıpırdamadı... Yahut hiç olmazsa biz böyle bir şey olduğunu farketmedik. Böyle bir şey olduğunu da pek zanneüniyonun; bari çocuk kurtuldu mu?

ABBE. — Hayır, öldü; hem de galiba anası diz çökmüş dua ederken öldü!

DIDEROT.— Her halde Allah'ın bu genç ruhu yamna çağırmakta acelesi vardı; melekleri kendisine az gelmiş olmalı!.

ABBE. — Belki. Muhakkak cennete gitmiştir. Bu ona Allah'ın bir lütfudür.

DIDEROT. — Anasına da mı?

ABBE. — Anasına da kızına da, ikisine birden. Biz neye ihtiyacımız olduğunu bilir miyiz? Kadiri Mutlak olan tann Hikmeti Rab-baniyesiyle bizim için en muvafık şeyin ne olduğunu bizden daha iyi bilmez mi?

DIDEROT. — O halde bunu ne diye bize söylemez? Neden bu kadıncağızı feryat figan içinde, perişan bir halde bırakır? Ne feci, nej koıkunç bir hah vardı hatırlıyorsunuz, değil mi? Onu teselli için bir kelimecik yeterdi: «Sevdiklerimi yanıma alının. Bunun için ey kadın kahırlanacağına, sevin!»

ABBE. — İşte, hakikat da budur, tamam mı.

DIDEROT. — İşte ananın da#nlamadığı, kabul edemediği budur. Daha böyle nice kimseler, tıpkı onun gibi bunu göremiyecek kadar kördürler, ve çocuklarını yanlarında görmeyi, onların bu «dar-ı fena» da yaşamalarını, göklere uçtuklarını görmeye tercih etmektedirler. Bundan başka ben ağız alışkanlığiyle görmek, göklere çıktığını görmek demiş bulunuyorum, çünkü hiçbir şey gördüğümüz yoktur... Göz kapaklan düşer, ses zayıflar ve söner zekâ kararır ve yok olur, hiçbir hareket kalmaz, hepsi bu kadar...

ABBE. — Evet, Diderot, ölüm sizin için her şeyin sonudur.

DIDEROT. — Söylemediğim şeyi bana söyletmeye kalkmayın. O kadar ileri gitmiyelim. Kaldı ki size bir efsane Lazare'in öldükten sonra, İsa

tarafından, dirilmesi efsanesinin sonunu da anlatabilirim «Öldükten sonra orada ahrette ne gördün? Hiçbir şey Efendimiz, hiçbir şey görmedim» diye Lazar cevap verir. Bunun üzerine İsa kulağına şunu fışıldar. «Evet, hiçbir şey olmadığını ben de biliyorum, ama bunu söyleme».

ABBE. — Efsane, tamamiyle efsane!

DİDEROT. — Bence de öyle! Fakat kendi hesabıma ben gözümün önünde olan şeyle ilgiliyim. Ruhumuzun mahiyeti, nereden geldiği, mukadderatı, ölümümüzden sonra ne olacağı ve bütün bunların hepsinden önce de gerçekten ruh diye bir şey var mı yok mu, bunlar hakkında bir şey bilmediğim gibi bir şey de söyliyemem ve öyle sanıyorum ki ondan bize bu kadar kolaylıkla ve *kemâli salâhiyetle* bahsedenlerde benden daha fazla bir şey bilmezler.

ABBE. — Bununla beraber şayet ruhu kaldırırsanız...

DİDEROT. — Benim bir şeyi kaldırdığım yok ki: sadece bilmediğimi söylüyorum.

ABBE. — Allah'ı da yok etmeniz gerekir.

DİDEROT. — Hiç de böyle bir şey gerekmez. Ama bir kere daha söyleyeyim ki, benim hiç bir şeyi yok etmek istediğim yok. Ben bilgisizliğimi söyliyecek kadar açık yürekli ve cesur bir bilgisizden başka bir şey değilim. Şunu söylemeye cesaret ediyorum: «Bilmiyorum».

Şunu da görüyorum ki biz durmadan değil yalnız bilmediğimiz fakat bilmemiz de kabil olımyan. bizim idrakimizin üstündeki bir mesele etrafında boşuna tartışıp durmaktayız. Halbuki, ebedî bir çekişme konusu olan bir şey, Voltaire'in de geçenlerde yazdığı gibi, bizim için daima beyhude bir şeydir ve bunun için de zaruri değildir; bunu anlamış olmamız lâzımdır. Bundan başka âdeta kaderin bir cilvesi gibi, üzerinde en çok lâf edilen, şeyler, en az anlaşılan şeylerdir. Bizim her gün kullandığımız sözlerden çoğunun hiçbir mânası yoktur. «Allah onu yanma aldı!» Bunu nekreden biliyorsunuz? yoksa Allah size sırrını mı açtı? «Allah ona kavuşmak için acele etti!» dedikleri bir mahlûk doksan bir bahar gönnüştü. Görülüyor ki burada öyle acele filân yok. Dindar anasının bağrından kopanlan genç kız için demin «cennete gitti» demiştiniz., ama bu cennet dediğiniz, nedir, nerededir? Önce oraya çıkılıyor mu? «Yukarda» dediniz. Ama bu sabah yukarda olan yer, akşama «aşağıda» olacaktır: çünkü dünya

dönmektedir. Bunun böyle olmadığını söyliyebilınek için papa Urbain'le Mukaddes en-kizisyon gibi dünyanın döndüğünü inkâr etmelisiniz.

AB BE. — Ben bu fikirde değilim aziz dostum.

DIDEROT. —Eskiler hiç olmazsa cennetlerine bir yer bulabiliyor, yahut hiç olmazsa bir yer arıyorlardı. Bazılarına göre Kanarya adalanndan biri olan Fothunes'lerdeydi, *Arva bicta*. Bazılarınca da daha yukarda İzlanda da, bazılarına göre de.

ABBE — Yani, pek çok meslekde olduğu gibi bunda da anlaşmış değildiler.

DIDEROT. — Tıpkı bizim gibi, Abbe. Bu Sabah bir İsveç tarihinde okuduğuma göre Kıral, bu memleketin Kiralı. Allah'ın inayetiyle lüş-manlarına karşı zafer kazanmış. Bu zaferi inkâr eden Türkler'e göre ise Allah îseveç Kiralından "inayet" ini esirgemiştir! İspanyollara göre ise Allah kendisine edilen dualara sağır kalmıştır. Görüyorsunız ya herkes Allah'ın inayetini kendine göre tefsir etmekte, işine geldiği şekilde hü-kümlendirmekte, onu keyfine göre hareket ettirip, konuşturmaktadır... Buna göre bizce Luthercilerc göre, yahut hiç olmazsa İsveçlileri göre bir Allanın İnayeti, müslüınanlara yahut Türklere göre bir Allahın İnayeti, İspanyalılara göre bir Allah'ın İnayeti Ruslara göre bir Allah'ın İnayeti, Lehlilere göre bir Allah’ın İnayeti, Fransızlara göre bir Allah'ın İnayeti olmalıdır. Şimdi eğer yalnız ve tek ise bu Allah’ın İnayeti’nin her milletin kendisini aynı mesele etrafında biıbirine aykırı maksatlar ve zıt menfaalerle andığım görerek bu dilekleri yerine getirmekte ne kadar güçlük çekeceğini talimin edebilirsiniz! Bundan maada bu kadar çok cepheli olan ve Allah'ın İnayeti denilen bu hükümdarın bizim ufak tefek işlerimizle ilgilenmeye razı olacağından emin olmak lâzımdır ki, bu bana son verecek şüpheli görünüyor. Çünkü bu takdirde bu Mukaddes-Prens'in sırtına yükleyeceğimiz cinayetlerin, hayasızlıkların ve alçaklıkların haddi hesabı yoktur! Bence el akılıca hareket bir daha, onun bizimle meşgul olmaması gibi, bizim de onunla meşgul ol-mamaklığımızdır. İşte Abbe, bence bizim en büyük kabahatimiz budur, ve korkanın daha uzun zaman bu olacaktır: meseleler üzerinde en ufak kesin ve pratik bir sonuca varmadan, yalnız anlaşmazlık ve kinle neticelenen, aklımızın enniyeceği, melekelerimizin erişmiyeceği konular üzerinde hiç ara venneden tartışmamız. Bu tartışmalar daima korkunç kinler ve bunların ardından da zulümler doğuracak. Bu kinler ekseriya milletler

arasında din anlaşılmazlıklanndan ve doğrudan doğruya bu milletleri coşturan Allah aşkından doğmuş değil midir? Ne olurdu vaktinde bu iğrenç uçuruma yuvarlanmamak için durabilsek, mutlak hakkında aynı görüşe sahip olmadığımız, yahut Allah'ın İsa'da tecellisi esrarı üzerinde veya ekmek ve şarap itikadına dair aynı şekilde düşünmediğimiz için biribirimizi parçalamaktan, boğazlamaktan, diri diri yakmaktan vazgeçebilsek; o zaman çok akıllıca bir iş yapmış olurduk! Görüp gözden, geçirebileceğimiz, kontrol edilebileceğimiz pratik günlük hayat meseleleri üzerinde duracak yerde, neden kendimizi bulutlar arasında kaybediyoruz? Birçok insanların felaketine sebep olan şey tabiat üstü şeyleri araştırma meraklandır.

ABBE. —Tesellilerinin ve saadetlerinin de sebebi olduğu gibi.

DIDEROT. — Teselli verici hatalar olduğunu inkâr edecek değilim. Bir doktor hastasına iyileşmekte olduğunu, can çekişen birine de sağlığa kavuşacağım, haftaya kalmaz ayağa kalkacağım söyler ve bu adam da o akşam can verir. Ama o gün bir ümit ışığı kalbini ısıtmış, onu huzura kavuşturmuştur. Hekimin yalanı hastanın son dakikalarım sükûnete erdirmiştir. Bu, iyi bir şeydir.

Ama bu iyilik, onun kötü bir şeyden, yalandan, doğduğunu düşünmemizle engel olmamalıdır.

ABBE. —Müsaade edin! Dinin tesellileri ve buna bağlı olan vaatleri asla yalan değildir.

DIDEROT. — Şüphesiz Abbe, bunu inkâr edecek değilim. Fakat bu vaatler garantisiz ve delilsizdir, açık ve elle tutulabilir bir delilden mahrumdur. Demin adı geçen bahtsız anayı, kızının doğruca cennete gittiğine ve edebiyetin sinesinde dinlenmekte olduğuna inandırmaya çalışıyordunuz. Bunlar birtakım kelimelerden, *boec sunt verba* dan başka bir şey değildir. Gerçekte ise zavallı çocuk meşeden veya çamdan bir sandığın içine konmuş ve toprağa gömülmüştür. İşte, görebildiğimiz ancak budur; alt tarafı, alıiret filân hayal, faraziye ve ilham işidir... Yani rüya! Kabul edelim ki kızının «tekrar dirileceğini ve selâmete ereceğini temin edip» bir gün onu yukarda «Allah'ın sevgili kullarının arasında bulacağını» söyliyerek anayı teselli etmiş olun. Bu iyi, mükemmel bir şey! Ama bir nokta var: size, sadece sözle inanılmasını istiyorsunuz. Halbuki bir bilge kişi sadece söylenmiş bir hükümle yetinemez: *Sapiens nibil ajfırmat qucd*

non probet Ouod Gratis asseritier gratis negatur[5] aramızda azıcık lâtince konuşabiliriz, değil mi, Monsignore?

ABBE. — Hiçbir zaman halkın bu yüksek teselliye baş vurmasına, tabiat üstü şeylere ilgi göstermesine ve bunlarla uğraşmaktan hoşlanmasına engel olmazsınız.

DIDEROT. — Mümkün! Ama siz cemaatinize daima teselli mi sunuyorsunuz? Hadi hadi daima değil. Bakın şu zavallı Desmahis dostunuza: o kadar, kıvrak zekâlı ve sevimli, o kadar güzel yaradılışlı olan bu adam cehennemde yanacağım hattâ ebedî alevler içinde, günahlarımın cezası; diye çoktan yanıp kül olduğunu kurarak müthiş bir korkuya kapılmış değil mi?

ABBE. — Aklını oynatmış, da ondan.

DIDEROT. — Aklını oynatmış veya oynatmamış, ne olursa olsun bu adama teselli edilmiş diyebilir misiniz? daha böyle nice insanlar anlaşılması pek kolay lâkin iğrenç, ebedi alevler korkusuna kapılmıştır? Saint-Eustache kilisesinde *cennete gireceklerin azlığı* üzerinde vaazdan Massillon'u düşünün? Çağırılan çok, fakat cennete alınan pek az, bu ne demektir Abbe! Bu demektir ki, bizim İlâhî şefaatçimizin bütün iyiliklerine rağmen ağır basan daima Şeytandır!... Evet, Ma-sillon'nun bu vaazını dinlerken cemaatin nasıl müthiş bir korkuya nasıl bir paniğe düştüğünü görmeliydiniz!

Bu adamlar hiç de teselli bulmuşa benzemiyorlardı. Siz cemaatinize iki manzara iki hal şekli gösteriyorsunuz: cennet ve cehennem. Bu bahiste ağır basanı cehennemdin böylece insanları teselli etmiş olmuyor, korkutuyor, dehşete veriyorsunuz. Bundan ötürü pek yerinde olan bu koıkuları kökünden yok etmek ve şeytana oyun oynamak için yeni doğmuş bir çocuğu, kendisini hirisitiyan yapan ve ona cennetin kapılarını ardına kadar açan vaftiz âyini biter bitmez çabucak yukarıya, veya aşağıya, göndermek daha tedbirli ve akıllıca bir şey olmaz mı?

ABBE. — Göndermek mi? Yâni nasıl? Öldürmelı mi?

DIDEROT. — Evet o kadar. İngiliz yazan Jolınathan Swift İrlandalI yoksul çocuklar için yazdığı *Naçiz teklifinde* açlıktan ölmeğe mahkûm olan Mandadaki yerli çocukların iyice beslenip, semirtildikten sonra tıpkı danalar ve koyunlar gibi kesilmeleri ve pek ince zevkli kibarların

faydalanması için çocuk mezbahaları kurulmasını ileri sürmüştü. Ben bu kadar çok şey istiyecek değilim, semirtmeyi size bağışlıyorum. Benim isteğim sadece bu küçücük melekleri bir an önce Ulu Tann'ya gönderecek şu yeryüzünde kaldıkça, ölümlerinden sonra bütün ebediyet boyunca haşlanıp kavrulacaklar! hakkında hemen yüzde yüz kesinlikle edinecekleri inanışa düşmekten onları korumaktır. Mesele bu zalunete değer. Abbe. ebedî ateş! Bir yer ki her zaman gözyaşlan ve diş gıcırtıları vardır! Hem de daima! Söyleyin bakalım, onları hemencecik Allah'a yollamak daha iyi olmaz mı?... Hattâ daha ileri gideceğim. Büyükler için de böyle yapamazmıyız? Bir papaza günah çıkarttıktan sonra, şefaate eıer ermez, hiç vakit geçirinden, onları da... yani kaybedecek zamanımız yok!

ABBE. — Ama bu söylediğiniz delice bir şey.

DIDEROT. — Yanlış, aksine çok akıllıca bir iş. Düşünün bir kere! Ebediyet boyunca süren bir işkence ne demektir! Benim sağlık verdiğim şey bundan kurtulmanın, daima yakalıyacak ve pençesine geçirecek ruh arayan karanlıkların meleğini, lânetliyi aldatmanın, yere serip ezmenin en iyi çaresi değil mi? Kabul ediyorum ki pek kökten bir çare, ama herhalde ebediyet duyunca yanıp kavrulmaktan daha iyi! Rouen tiyatrosunda yanında oturan hiç tanımadığı ve hiç görmediği genç kızı hançerliyerek öldüren kaatili unutmaıuışsımzdır, her halde! Bu cinayeti işlemesinin sebebi boynu vurulmadan, yahut asılmadan önce şefaate ermekti. Halbuki kendini öldürseydi Allah'a karşı en büyük günahı işlemiş olarak öteki dünyayı boylıyacaktı.

ABBE. — Ciddî konuşalım, Diderot!

DIDEROT. — Zaten öyle yapıyoruz.

ABBE. — Boş yere çekişip duruyoruz, size bir kere daha söylüyorum ki, halkın tabiat üstü şeylere karşı duyduğu ilgiyi yok edemezsiniz. İnsan kafası böyle kurulmuş, kendiliğinden kendi üstünde, kendi zekâsına üstün, şeylere çevriliyor...

DİDEROT. — Evet, gözünü kamaştıran büyülüyen her şeye karşı. Halk olağanüstü şeyleri sever ve mucize ne kadar garip, ne kadar efsanevi, görülmemiş ve anlaşılmaz olursa onu o kadar kendine çeker, ona o kadar zevk verir. Ama vazifesi her şeyi apaydın görmek olan - ki bunun son derecede güç bir iş olduğunu kabul ediyorum - biz filozoflar, bu enayilerin

sayısını mümkün olduğu kadar azaltmaya ça[A] lışınz. Bizce insanlara yapılacak en büyük iyilik onlara akıllarını kullanmayı, yalnız doğrulayıp ispat' edebilecekleri şeyleri doğru olarak kabul etmeyi öğretmektir. Herhalde siz de kabul edersiniz ki bir millet ne kadar çok bilgi edinir ve bilgisini artırırsa tabiat üstü olan şeylere karşı imanı o kadar azalır ve zayıflar. Tabiat üstü şeylere karşı olan imanın derecesi medeniyet derecesinin ölçüsüdür. Bougainville'in gördüğü vahşileri hatırlayın: bunlara her şey büyü, sihir, mucizeden ibaret. Bizde mucizeye; olağanüstü, anlaşılmaz şeylere gösterilen düş-ğünlüğe rağemen pek az raslanır değil mi? Ama bir yerde inananlar ne kadar çoksa o kadar çok mucize vardır, doğru değil mi? Görüyorsunuz ya abbe, bir kere şu tabiat üstü alanına girildi mi artık sınır diye bir şey olmadığı gibi insan nereye gideceğini, neyle karşılacağım da bilemez. Biri kaikar-beş bin kişiyi beş somunla doyurduğunu söyler. Başka biri ertesi gün elli bin kişiyi tek bir somunla, bir başkası da bu kadar adamı hava cıva ile doyurduğunu ileri sürer. Enfes değil mi? Boyuna takılan birtakım madalyalar ve muskalar sizi kazadan belâdan korur ve bütün hastalıklardan kurtarır, «cin çarpıruş» denilen, şu akıl hastalarının nöbetlerini mi teskin etmek istiyorsunuz? Bir çanak dolusu mukaddes sudan içirdiniz mi bire bir gelir! Bizim köylerde bir azizim reliqueelerini[6], meselâ Burgonya da Saint Potencient'e ait olduğu söylenen birkaç kemik parçasının dolaştırmakla, istenildiği zaman havanın açması, yağmurun yağması, havanın ısınması sağlanır. Bundan başka da mübarek Saint-Denis'nin kesik kafasını ellerinin arasında tutarak yürümesi ve Savinien'in imparator Aurelien'in kellesini kestirdikten sonra bunu taklit etmeğe can atmış olması, sainc-Nicolas'nın daha doğar doğmaz oruca başlaması: söylentiye göre bu aziz çarşamba ve cuma günleri yalnız bir defa meme emermiş. Ya şu kocası yanında yokken gebe kalan kibar kadını, kurtannak için. Allah'ın da yar-dımıyle, koruyucu azizenin gebeliğini kaybetmekle kalmıyarak, adı geçen azizenin - sainte-Pelagf e veya başka biri - vücuduna geçmesine ve böylece onun günalum yahut, günalun sonuçlarım yüklenmesine ne buyurulur? Ya sain-Pancrace'nı biri yirmi iki yaşına, öteki de otuz altı yaşına ait olduğu söylenen iki kafatasının bizim biribirine rakip iki pa-roisse da ayrı ayn kutlanmasına ne dersiniz? Dünyada azizlerin hayatı kadar insanı eğlendiren bir şey olamaz. Zaman zaman bütün bunları yazmak arzusunu duyanın... Ama yazmışlar. Elimizde *Yaldızlı Efsane* var.

ABBE. — Kimsenin sizi bunlara inanmaya zorladığı yok ki.

DİDEROT. — Affedersiniz, İliç de öyle değil! Bize bütün bu masalları sayıp döken en meşhur kısasçılarınızdır.

AB BE. — Bunlar dinin ahkâmından değildir.

DİDEROT. — Gördünüz mü Abbe, şimdiden gerilemeğe, kaçamak yoluna sapmaya başladınız. Eğer sizin bütün keramet ve mucizeleriniz arasında bir seçme yapılsa...

ABBE. — Tabii yapılabilir, hem yapılmalıdır da.

DİDEROT. — Gidin de bunu bizim köy papazlarına anlatın! onların saint PotentdienTeri var! Sonra inanılması gerekli olan dogmalarınız, teslisiniz, yaratıcılarına karşı gelen ve onu tahtından indirmeğe yeltenen kötülük melekleriniz, Adem'in kaburgasından yaratılmış. Havva'nız, bir genç adamla bir kuşun ziyaretini kabul eden, sonunda da genç adamdan değil de kuştan gebe kalan mukaddes bakireniz - o bakire ki çocuk doğurduğu halde yine bakire kalmıştır! -Allah'ı hoşnut etmek için kendini çarmıha gerdiren sonra da, yeniden can bularak göğe çıkan (göğe: nereye?) Allah'ınız var. Bütün bunlar mitolojiden, paganizmden başka bir şey değil azizim. Bunlar Uranüs'e, Satürn’le Titanlara, Jüpiter'in beyninden tepeden tırnağa kadar silâhlanmış olarak fırlayan, Minerva’ya bir çiçeği koklıyarak Mars'a gebe kalan Junon'a, güneşin arabasını yürüten Apollon Febüs'e denk şeyler... Hepsi de biıbirine benziyen saçma sapan hikâyeler. Dostumuz d'Holbach «tabiat üstü'nün kendisini ilgilendirmediğin;» açıkça söylemişti. Evet, onun için bunun hiçbir mânası yok: çünkü sapıklıktan kaçıklıktan başka bir şey değil. Birkaç basit sözle, yani dilin ucuyla, biraz havayı titreterek kâinatın kanunlarım ve tanrının buyruğu denilen şeyleri değiştireceğini düşünmek, gerçekten, delilik değil de nedir?

ABBE. — Yok, filozof hayır, hiç de öyle değil; çünkü bu sözler üstün, kadiri mutlak, son derecede kemal sahibi bir Varlık'a, son derece de iyi bir Baba'ya yüceltilmektedir, o bunları dinler, bir tarafa yazar...

DİDEROT. — Ve yerine getirir, amin! Misal: Saint-Roche kilisesinde gördüğümüz bahtsız kadın! Peki kendisine sığındığınız bu çok iyi ve merhametli Baha'nın sizin sesinizi duyduğunun delili nerede? Kimsenin böyle bir şeyden haberi yok. Böyle bir delile rastlasam mest olurdum. Fakat hiç, daima hiç, daima açılmaz ve aşılmaz bir sükût. Hatırlamıyorum şimdi,

bilmem hangi vali, hangi piskopos veya kardinal, emirlerinin dışına çıkan bir başka piskoposa çıkışırken, suçlu, asıl bir sükûnetle: «Monseigneur, Allah'a dua etmiş, ondan öğüt istemiştim, haçıma danışmıştım...» der. Öteki: İyi ya budala herif Allah'ın ve haçının dediğini yapsaydın ya!» diye onu susturur. Bunun mânası bir köşeye çekilip bir şey yapmasaydın demektir. Allah, kâinatın varlığını anlatmak bakımından bir kelimeden, basit bir lügatten başka nedir ki? Nihayet bu kelimenin hiçbir şeyi açıklamadığını da düşünün. Çünkü şayet bana karşı bir saatçi olmadan hiçbir saatin yapılmış olmıyacağını ileri sürerseniz, ben de size saatçiyi kimin yaptığım soranm. Öyle ki daima aynı nokta da, aynı soru noktasında kalmış oluruz.

ABBE. — Bununla beraber, Diderot, sizin de bazan bu saatçinin varlığım kabul ettiğiniz olmamış imdir?

DİDEROT. — Kabul etmek sözü biraz fazla.

ABBE. — Açıkça: «Dinsizlerle pekâlâ anlaşmama rağmen Allah'a inanıyorum.» diye yazdığınız bir mektup ellerde dolaşıyor.

DİDEROT. — Voltaire'e yazılmış bir mektup. Hoşuna gitmesin diye yazmıştım onu... Ya, demek! Bu abuk sabuk laflan siz de okumuştunuz! Bakın size de söyliyevim: dinsizlerle bir arada olduğum zaman, dünyada dinsiz eksik değil - Allah'ın varlğından yana bütün deliller aklıma gelir, dine inananlar yanında olduğum zaman da Allah'a karşı ileri sürülen, Allah fikrini yıkan bütün deliller âdeta gözümün önünde fışkırır.

ABBE. — Bu itiraftan sonra tenakuz içinde bir kafanız olmadığını söyleyemezsiniz sevgili Diderot.

DİDEROT. — Şurası muhakkak ki tenakuz yahut hiç olmazsa tezat konuşmayı canlandırdığı, süslediği kadar ona çeşni de verir; her zaman hep aynı fikir de olmak ne monoton, ne usandırıcı ve yavan şeydir! Böyle olsaydı hayat pek tatsız bir şey olurdu. Yüzler ve karekterler nasıl çeşitli ise, görüşlerin de, çeşitliliği o kadar zaruri ve kaçınılamaz bir şeydir. Şunu kabul etmeliyiz ki, birinin hoşuna giden, ötekinin hoşuna gitmez. Fakat hayır sevgili Abbe'm, kafamda sadece aksini söylemek gibi sudan bir zevk uğruna, kimsenin, tezine zıt fikirler doğmuş değildir. Ama ne yaparsamz bu benim yaratılışımın hususiyeti, bir garabeti. Neden böyle olduğumu da pek anlatamayacağım. Eh, böyleyim işte!

ABBE. — İnanmanın faydasını görüyorsunuz ya! Sizin de imanınız olsaydı...

DİDEROT. — Bütün bu güçlükler ortadan kalkardı tabii. Pascal da şöyle düşünüyordu: yanlış olsun, doğru olsun, mukaddes dinimize doğru diye inanırsanız bir zararınız olmaz, fakat yanlış diye inanırsanız çok zarar edersiniz. Ama bir yahudi de bunu böyle söyler, bir müslüman da, bir protestan da. Bu öyle bir semerdir ki her ata uyar, öyle, bir beıber koltuğudur ki her sırt yerleşebilir. Ne yazık ki Abbe. bende şa iman dediğiniz her derde deva, yani yanlış, kabul edilemez, inanılamaz açıkça belli olmayan şeylere inanmak istidadı yok. Benim için bir masa masadan, bir iskemle iskemleden, bir ekmek ekmekten, bir şarap da şarapdan başka bir şey değildir. Doğrusu ya size bu imansızlığın beni altüst ettiğini, kafama saplandığını, gecemi ve gündüzümü zehirleyip huzursuzlaştırdı ve bundan dolayı da yemeden içmeden kesildiğimi söyleyemem, hayır, heyhat! size bunu söyleyemem, çünkü aksine, bu imansızlık, yahut bilgisizlik umurumda bile değildir. Buna karşılık aklımızın dışında, hiç kavrayamadığımız bazı olayları ileri sürmek, bunlan ispata kalkmak ve İsrarla ortaya koymak, işte bence iddiacılık olduğu kadar gülünç olan da budur. Zorla kabul ettirmek için bu kadar çırpındıkları tabiat üstü şeylere inananlar, daima vâki olduğu gibi, hikmeti ilâhiyeye, mutlak hakikata sahiptirler. O hakikat ki ebedî selâmetimiz ona bağlıdır. O halde «Benim gibi düşün; yoksa Allah'ın gazabına uğrarsın... Benim gibi düşün yoksa seni gebertirim!» İşte, zaruri sonuç ve son durak. İncil de, Tevrat da, heınşerilerimizin arasından bizim din inançlarımızı beniınsemiyenleri öldürmemizi emretmiyor mu? «Kardeşim, oğlun, kızın, anan, karın kim olursa olsun, bu gibilerle tartışma! derhal, öldür onları!» Bu emir pek açık ve keskindir. Güzel program doğmsu! Hem de Allah'ın adına çizilmiş! şuna iyi dikkat edin ki Abbe, bir kimseden dinini değiştirmesini isterken, netice itibariyle ondan kendi yapamıyacağınız bir şeyi istemiş oluyorsunuz. Ne güzel mantık!

ABBE. — Fakat...

DIDEROT. — Evet, biliyorum, ne söyleyeceğinizi kestirdim. Yani sizin dininiz dinlerin en doğrusu, tek doğru, tek iyi olanıdır. Benimki ise beş para etmez. Vaktiyle papa ile duc de Sully'nin birbirlerine yazdıkları meptuplan hatırlıyor musunuz? Papa protestan nazırın politikasını ve iyi idaresini övdükten sonra, mektubunun sonunda, yolunu şaşıran kuzuyu ağıla götürmek istiyen saf sığırtmaç gibi onu tanrının ışığına gözlerini açmaya

hakikatin nerde olduğunu görüp ve katolik kilisesine dönmeğe davet ediyordu. Sully: «ben de her gün Allah'tan sizin için bunu diliyorum, durmadan Efendimiz'in hak yoluna dönmeniz için dua ediyomm» diye cevap vermişti.

ABBE. — Ne küstahlık!

DIDEROT. — Bu da kuzunun adı geçen çobana verdiği cevaptır... Gelelim öteki meselemize. Acaba bütün düşünce ve tasarılardan sonra, Allah bize, ona karşı yaptığımız ibadetin içinde göründüğünden başka türlü görünüyor mu? onun kendini başka türlü tanıttığım gördünüz mü Abbe?

ABBE. — Fakat aziz filozofum, bunu gönnek için gözlerimizi açmaktan ve bakmaktan başka yapacak bir şey yok. Bütün tabiat...

DIDEROT. — Ama asla hiçbir şey görmemiş olan körler, farkında olamazlar ki...

ABBE. — Bırakalım şimdi körleri.

DIDEROT. — Pekâlâ, biz gözü göıenler için Allah'ın varlığım gösteren tek şeyin bizim dualarımız, kurbanlarımız, âyinlerimiz yalnız bunlar olduğunu siz de kabul edersiniz değil mi Abbe? Halbuki şunu sizden saklıyamam ki, benim için ve bazı kimseler için bu kadarı yetmez. İsteriz ki bu şehadetler daima bizden gelmesin, biraz da bu kadar yücelten, yükseltilen, yalvarılan Allah'tan da gelsin.

ABBE. — Bu şehadetler vaktiyle toplanmış, mukaddes kitaplarda yazılmış.

DIDEROT. — Ama sizin mukaddes kitabımz komşununkine uymaz. Hepsi birbirinden aynlır. Sonra ben de bunları kendim bilmek, görmek isterdim... Çünkü eninde sonunda Allah adına konuşan hep insanlar, şu ölümlü dünyada Ulular Ulusu'nun temsilcileri olduklarını ileri süren insanlardır. Ama bu vekiller asla bize vekâletnamelerini göstermiş değillerdir, asla!

ABBE. — Göstermişlerdir zahir! Ama siz bunları görmemeğe azmetmişsiniz.

DIDEROT. — Ne kadar az açık, sağlam ve kandırıcı olsalar da -ki hiçbir zaman böyle değillerdir! - benim de istediğim bu. Bir de Allah için

övülecek bir şey olmıyan şu olaya dikkatinizi çekerim; nerede bir Allah varsa orada bir mezhep vardır, nerede bir mezhep varsa orada ahlâk ödevlerinin tabii düzeni altüst olmuştur.

ABBE. — Altüst mü? nasıl olur bu?

DIDEROT. — Böyledir. Pazar günü kiliseye gitmemek veya cuma günü bir parça pirzola yemek; komşunun kesesini aşırmak yahut kızım ayartmaktan daha müthiş bir günah oluyor. Gel de bunu anla! Birinci halde sizi suçlu çıkartan Allah'ın kendisi, ikinci halde de ya-kınlanımzdır. Napoli civanndaki şu fırsat buldukça ve çok kere haydutluk eden çobanın hikâyesini okumuşsunuzdur. Papaza günah çı-kartııken lıiÇbir zaman kendisinde cuma günü dalgınlıkla bir parça et haşlaması tıkınmaktan başka bir suç bulunmuyordu. Ceza mahkemesinde hiçbir zaman soygunculukları, adam öldürmeleri mev-zuubahs olmuyordu. Bunu hesaba katmıyorlardı bile! Bıçağının ucundan kan sızarak dolaşan başka biri de kendine günah olarak yalnız ekmeğe bir parça yağ sünnüş olmasını gösteriyordu. Bizde, insan nasıl bir ömür sünnüş olursa olsun, ne kadar kepazelik ve fenalık yapmış olursa olsun doğruca cennete gitmek için ölürken papazdan şefaat almak yeter de artar bile. Hindistan'da Ganj'ın kıyısında ölürseniz, yahut külleriniz bu nehre savrulmuşsa peşinen cennete kabul edildiniz demektir. Düşünün bir kere, sevgili Abbe. şu Allah ve mezhep fikri düşüncelerimizi ne kadar kanştınp, bozmaktadır. *EEsprit des Lois* da denildiği gibi önemsiz olan veya böyle olması icabeden şeyi bize gerekli göstererek, çok gerekli olan şeyi önemsiz zannettiren bu fikir değil midir? Sadece bizimle aynı şeye inanmadıktan için bize milyonlarca insanı boğazlatan da yine o değil midir? Vaudois[7]lar, Albigeois[8]lar, Saint Barthelmy, inquistion, Dragonnades[9]lar ve daha bilmem neler hep bunu ispat etmiyor mu? Ya hele şu Ulu Varlıkı, rahim ve şefik olan Allah'ın gazabını yatıştırmak için insanların katlandıkları fedakârlıklar! Siz bile hatıralarınızdan birinde, aklımda kaldığına göre, şöyle diyordunuz: «uzun zamanlar Allah'ın gazabını dindirmek için tapınakları insan kaniyle sulamaktan başka çare bilinmiyordu...»

ABBE. — Bu sözler puta tapanlar için söylenmiştir.

DIDEROT. — Biz de onlardan pek farklı değiliz, biz de az yaluıdi yakmadık az kâfire işkence etmedik... Bu öyle bir dereceye varmıştır ki, meslektaşlarınızdan ve rahiplerimizden abbe Longuerue, sizin. Yunan

tarihiyle uğraştığınız gibi o da din tarihi ve eski Fransa tarihi üzerinde çalışır, dinin, uğrunda akıtılan bunca kanlar yüzünden dünyaya iyilikten çok fenalık getirdiği kanaatindedir.

ABBE. — Evet, Longuerue, bilgin adamdır, ama, biraz sapıkçadır. Ne olursa olsun azizim filozof bu dinlerden vazgeçemezsiniz?

DIDEROT. — Vazgeçemez miyiz?

ABBE. — Evet, hiçbir zaman. Halk daima evlenme ve doğum törenlerine, cenaze İlâhilerine, ölülerini gömeıken yasa bürünmeye, mezarlarının üzerine mukaddes şu serpmeye düşkün olacaktır. Böyle olmazsa hiçbir kaideye uymadan çiftleşen ve öldükleri zaman çöplüğe atılıveren hayvanlara benzemekten korkar.

DIDEROT. — Amma da yaptınız Abbe, sanki biz de hayvanlar gibi döl yapmıyormuyuz? Biz de onlar gibi nefes alıyor, yiyor, hareket ediyor değil miyiz? Süleyman peygamber bize öğretmemiş midir ki, insanlıkla hayvanlık arasında fark yoktur ve ikisinden de kalan şey birbirine benzer? O halde bu ayırt ediş, bu küçümseme neden? Hayvanlar da bizim için, akıllan daha az, fakat ihtiyaçları iştihaları ve ihtirasları bizimkilerle aynı olan ve böyle sayılmaları gereken küçük kardeşler değil midirler? O halde, size göre, hayvanlara benzememek için yemek yememeli miyiz?

ABBE. — Onlara çirkin taraflarından benzememeğe çalışmalı ve zekâmızı da mümkün olduğu kadar yukarı doğru yükseltmeliyiz...

DİDEROT. — Bakışlarımızı da: *O sublime reait.*

ABBE.— Elbet ya.

DİDEROT. — Zihnimi kurcalayan bir nokta daha var: acaba enginlerde yuvarlanan ve şu bizim... yer yuvarlağımız gibi insanlar dolu olan - hiç olmazsa böyle sayılan - şu milyonlar ve milyonlarca yıldızlarda yaşayanlar da acaba *origmel*[10] *y*ahut *original* - Oh! evet Original*di* - günahi irtikâp etmişler, bir Mesih'e ve çocuk doğuran bir Bakireye ihtiyaç duymuşlar mıdır?

ABBE. — Bana pek çok şey soruyorsunuz aziz filozofum, zaten cehennem sizin gibi meraklılar için yapılıruştır.

DİDEROT. — Hadi ordan muzip! Beni Desmahis mi zannediyorsunuz?

ABBE. — Katiyen. Dünya kunılduğundanberi bu misallerin hiçbir sonuç vermeden münakaşa edildiklerini siz de kabul ettiğiniz halde bunları hâlâ münakaşa etmenin neye yarayacağını sormak isterim.

DİDEROT — Ah; şimdi ne güzel konuşuyorsunuz Abbeciğim. Vaktimizi kaybediyoruz. Pascal bize bunu söylemişti: bütün felsefe münakaşaları, hattâ felsefenin kendisi bile bir saatlik zalunete değmez.

ABBE. — Biz insanların dünyevî felsefeleri, fakat...

DİDEROT. —Teoloji mi, o hiçbir zalunete değmez!

ABBE. — Ama insan iç güdüsünün zoruyla, önüne durulmaz bir şekilde kendine üstün olan şeye gözlerini dikmiş ve daima dikecektir. Öbür dünya hakkındaki duyuşları hiçbir zaman onu bırakmıyacak ve sön-miyecektir. Şunu da hatırınızda tutun ki biz hıristiyanlar bir hareket üssüne sahip bulunuyoruz, bir doktrinimiz, bir kanunumuz, asıl adıyla bir ilmi lıâhmiz var. Halbuki sizde bunlaryok ve hiçbir zaman da olmıyacak.

DIDEROT. — Hah! Hah!

ABBE. — Evet, olamaz; çünkü: inkâr ve şüphe üzerine kanun kurmak, insanları inandırmak kabil değildir. Öğretmek ve kanunlaştırmak için, reddedilemez bir veriler bütününe sahip olmak gerekir, hele bizi en yakından ilgilendiren şeyler, bizim en devamlı ve temelli düşüncelerimiz, aslımız, bizim ve kâinatın yaradılışı...

DIDEROT. — Altı günde, yedinci gün de istirahat.

ABBE. — Bizim bir ilmi halimiz var, kuvvetimizi veren de budur.

DIDEROT. — Demin, bahsettiğiniz gibi törenleriniz, âyinleriniz, bayramlarınız, İlâhileriniz, organlarınız da var: halkı çekmek için çok iyi tertiplenmiş bir müziğiniz ve gösterileriniz var. İşte başarınızın, kuvvetinizin bir âmili de bu. Elde ettiğiniz faydaların hiçbirini görmemezlikten gelmiş değilim Abbe. Ama biz filozoflar da kendi başarılanınızı inkâr etmeyelim ve devamlı bir ilerleme halinde bulunduğumuzu bilelim. Geçenlerde de Granval'de Pere Hoop anlattı: İsviç'rede papazı bulunmıyan yahut hasta olan bir köyde bir protestan rahibinin bunun yerini aldığını görmüş, Rahip sabahları protestan çocuklarına din dersleri verir, akşamları da katolik çocuklarına kateşizim

okuturmuş. Bu iş de aynı zamanda hem katolik lisesi hem de protestan tapmağı olan yerde yapılırmış.

ABBE. — Bu protestan rahibi akşam duasına başlık edecek kadar ileri gitmiyordu her halde?

DIDEROT. — Henüz bunu yapmıyor ama zamanla bu da olur. Hoş görürlük yavaş yavaş her yere sokuluyor, giriyor. Katoliklerle Protestanlar artık birbirlerini ateşte yakmıyorlar: bu da epey bir şeydir. Hoş görürlük te zaruri olarak kayıtsızlığa yol açacağından, benim hesabıma göre luristiyanlığın ancak iki üç asırlık ömrü kalmıştır.

ABBE. — Lûtften bu müddeti biraz daha uzatın: *Tu es pelrus et sıper hanepetranı...*

DİDEROT. — Yazık ki, bu dünyada ebedî olan bir şey yok, Abbe, Montesquieu size nihayet beş yüz yıllık bir ömür veriyor. Bir buçuk asır önce ölmüş olan İskoçyalı Jean Graig size bin üç yüz elli yıl bağışlamıştı? Ben o nadir cömert değilim ve en çok iki üç asır verebiliyorum.

Belki haksızım, belki siz daha uzun bir ömre lâyıksınız. Şurası muhakkaktır ki, şu yer yüzünde her şey istihale etmekte, her şey değişmekte, yıpranmakta, sönmekte, devrilip yok olmaktadır. Bu öyle bir umumi kanundur ki, siz dahi bütün kerametlerinize, *Tu es pet*-ruj'unuza rağmen onun hükmünden kurtulamazsınız. Zaten bir hayli de bocalamış bulunuyorsunuz! Nerede papalarınızın nüfuz ve üstünlükleriyle dünyaya hükmettiğiniz günler! Sizden önce de Jüpiter bütün yareniyle birlikte Olimpiya'da tahta kurulmuş değil miydi? Hem de o kadar kuvvetle hüküm sürmüştü ki, Trente konsili toplandığı sırada yani bundan henüz iki yüz yıl önce, iki bilgin bunun farkına vararak ona şöyle yalvarmışlardı, hem de Trente de, «Şu içerdekiler istedikleri kadar belagat savursunlar, istediklerini yapsınlar... Ergeç senin mezhebine dönmek zorunda kalacağız. Evet Jüpiter sana iman ediyoruz! Sen de tekrar eski yerini aldığın, tekrar hükmetmeğe başladığın zaman bizi unutma! Sana sadık kaldığımızı hatırlamak lûtfunda bulun ey Jüpiter!»

ABBE. — Bunlar birtakım hayalperestler, kâhinlerdir.

DİDEROT. — Evet öyle! Ama doğrusu hayalperestlik ve kâhinlik bahsinde sizin üstünüze çıkacak yoktur. Hele Katolik Kilisesinin Saint-Pierre'denberi ne kadar kılıktan kılığa girdiğini, başlangıçtaki haliyle

bugünkü arasında ne büyük farklar bulunduğunu size bir anlatmak gerekse... siz de benim kadar bilirsiniz ki bunu Saint-Pierre bile tanıyamaz. Ve yine siz de bilirsiniz ki size kuvvet veren şu kanununuz yahut kateşizminiz yalan düzenle, birtakım olmaz şeylerle dokunmuş biıjsumaştır.

ABBE. — İstediğinizi söyleyin, azizim filozof, ama bu kumaş sapa sağlamdır, sağlam bir bütün halindedir...

DIDEROT- Sağlam ha!

AB BE. — Evet halk yığınları için, herkesin ihtiyacına cevap vermekte ve yetmektedir. Halbuki sizler, ansiklopedici baylar insan zihnini kurcalıyan büyük sorulardan hiçbirine cevap vermemektesiniz: «Dünya nasıl yaratılmıştır? Allah nedir? İnsan yeryüzünde nasıl türemiştir? v b...» Siz, filozoflar, yahut içinizden pek çokları... Sizi kibirle yoğrulmuş olmakla, böbürlenmekle suçlandıracak değilim. Hayır, aksine! Ağzınızdan şu sözün düştüğü yoktur: Bilmiyorum... Bilgim yok!

DIDEROT. — Doğrudur. Ben de çok kere böyle derim. Fakat sizler de, Abbe, aksine, daima her şeyi bilirsiniz, asla hiçbir şeyden şüphe etmezsiniz.

ABBE. — Evet öyleyizdir!

DIDEROT. — Durmadan öyle hükümler verirsiniz ki ilim bunları her gün biraz daha fazla yalanlamaktadır...

jABBE. — İnsan ilmi!

DIDEROT. — Sakın bunu kötülemeyin! Araştırmak ve tartışmak için ona başvurmaktasınız. Hiç kimse sizin kadar ilim için kötü şey söylemek zorunda değildir. Siz ki ömrünüzü kitaplarınızın, yazmalarınızın, madalyalarınızın, bütün o eski Yunan ve Roma devirlerinin yadigârlarının arasında geçirmektesiniz. Ansiklopedistler dediğimiz kimselerin size ne kadar değer verdiklerini de bilirsiniz.

ABBE. — Bilirim Diderot. ne kadar müsamahalı ne kadar ince duygulu insan olduğunuzu bilirim.

DİDEROT. — Pekâlâ, aziz dostum, biran için büyük bilginizden başka Katolik dogmalarının doğruluğu hakkında bir kanaat sahibi olacak kadar sağ duyunuz bulunduğuna ve benim gibi bu hususta kati bir fikriniz

olduğuna eminim. Bana boşboğaz diyeceksiniz. Peki ama siz neden Katoliksiniz söyler misiniz?

ABBE.— Nasıl neden?

DİDEROT. — Evet, neden?

ABBE. —Fakat...

DIDEROT. — Pekiyi, durun ben diyivereyim. Bunun sebebi yalnız - yalnız! - Fransa'da doğmuş, katolikler tarafından yetiştirilmiş «beslenmiş» olmanızdır. Bir an. Antipod'larda Zengibar'da, Cat-hay'da yahut Patagonya'da doğmuş olduğunuzu ve o zaman ne olacağınızı düşünün. Ne Yahudi, ne Protestan, ne de Müslüman olabilirdiniz. Olsa olsa Budhist, Brahmanist, bir Puta yahut havaya tapan ve daha bilmem ne olurdunuz! Beğenin beğendiğinizi. Bütün bunlar, görüyorsunuz ya azizim Abbe, bir yer, bir tesadüf, bir şans işi...

ABBE. — İyi söylediniz, Diderot, bir şans! Öyle olsun! İşte ben de şanstan faydalanmış bulunuyorum.

DİDEROT. — Mübarek olsun! Ama benimle beraber şunu kabul edin ki insanın en önemli şeyi, ebedî selâmeti, başka deyimle, din, sadece tesadüfe, kaderin cilvesine bağlı bir iştir. Ne büyük bir meziyet değil mi doğrusu?

ABBE. —Bundan dolayı da Allah'a hamdüsena...

DİDEROT. — Bunun için de hakkınız var, Abbe. Ben imansız, bu kelepirden faydalanamıyorum... Ama affedin beni, suallerimi hoş görün... Bilirsiniz ki hiç kendimi tutamam, kafamdan geçeni olduğu gibi söylerim.

ABBE. — Ben bütün tartışmalardan uzak yaşıyorum. Çalışıyorum, zamammdakilerden çok eski Roma'nın, Yunan'in ve Filistin'in bilge kişileriyle düşüp kalkıyorum.

DİDEROT. — Çalışmak; hah, evet, işte bu ölümlü dünyada bizim payımıza düşen şey; bizim rolümüz budur. Bizden sonrakilere eskiden olduğundan fazla ışık ve refah bırakmak; geçmişten bize kalan mirası artırmak, işte bizim kendimizi vermemiz gereken iş bu olmalı. Sözlerime şunu da eklemek isterim: Etrafımızdakilere bütün yol arkadaşlarımıza elimizden geldiği kadar iyilik etmek, onlan elimizden geldiği kadar ıztıraptan kurtarmak. İyilik, her şeyden üstündür. Çalışma ve iyilik işte

benim imamının iki direği Abbe, Alt tarafı... Ben de d'Holbach kadar sonsuzlukla ilgili değilim, ama hiç mi hiç. Dünya ne zaman ve kimin tarafından yaratmıştır? Öldükten sonra nereye gidiyoruz, ne olacağız? Sizin birinci derecede önem verdiğiniz bu problemler benim gözümü kırpmama bile engel olamıyor. Yüzlerce, binlerce yüzyıldan beri kimse, halletmek şöyle dursun, bunlara biraz ışık bile serpememiştir. O halde... Allah, ruh, ahiret gibi şeylere ne inanının, ne de bunları inkâr ederim. Bu meseleleri ortadan kaldırırım, içinde bulunduğumuz hayata gözlerimi çeviririm ve tıpkı Spinoza gibi öbür dünya ve ölüm üzerindeki bütün düşünüşleri faydasız, boş ve tüketici bir iş sayanın.

ABBE. — Ah zavallı Diderotcuğum! Hesapta bizim yerimiz mi olur! Gerçek bilgelik aksine, dunnadan ölümü düşünmekte değil midir? Bourda bunun pek muhteşem bir şekilde söylediği gibi.

DİDEROT. — Allah mübarek etsin! Bana gelince, bende o kadar uzağa giden keskin bir görüş yok. Bu günün içinde kalmak ve ne olmuşsam ve ne görüyorsam ona bağlanmakla yetiniyorum. Bundan başka Allah'ın varlığı, ruhun ebediliği gibi meseleler üzerinde de fikir sahibi olamadığımdan ötürü de kahırlaıunıyorum; neye iki kafam, üç kolum yahut dört bacağım yok diye üzülmediğim gibi! Hayatı olduğu gibi alıyor ve onu mümkün olduğu kadar namusluca, rahat ve hoş geçinneğe bakıyorum. Şayet, Styx'in[11] ötesinde bir yargıca raslarsam, ki bunu hiç ummuyorum, onun bilgeliğine ve merhametine inancım var. Herhalde beni bilgisizliğimden, düşkünlüğümden olduğu kadar açık sözlülüğümden dolayı da cezalandırmayacaktır. Eğer böyle yapmazsa ona şöyle demeğe hakkım olur: «daha açık konuşmanız gerekirdi Allah'ım. Eğer muammaları çözememişsem, bu benim kabahatim mi? Beni içine daldırdığınız karanlıklarda yol alabilmek için, nereden hileydim ki, fenerimi, şu tek ve biricik alevimi, şu titrek ışığı, bana bağışladığınız şu küçücük aklı söndürmem gerekirmiş?»

BİR FİLOZOFLA LA MAREŞAL ARASINDA KONUŞMA

1744

Bilmem Mareşal de... ile görülecek nasıl bir işim vardı da bir sabah konağına gitmiştim. Kendisi evde yoktu. Madam La Mareşal'e haber gönderdim. Alımlı bir kadındır: Bir melek gibi güzel bir sofudur. Yüzünden büyük bir tatlılık okunur. Yüzüne pek uygun düşen bir sesi ve konuşması vardır. Tuvalet masasının önüne oturmuştu. Bana bir koltuk verdiler, oturdum ve konuşmaya başladık. Birkaç sözüm ona benim nasıl düşündüğümü öğrettiği kadar hayret de uyandırdı Çünkü ona göre çok mukaddes Teslis'i inkâr eden kimse ipten kazıktan kurtulmuşun biridir. Ve son nefesini mutlaka dar ağacında verecektir. Bana şöyle dedi:

— Siz Mösyö Diderot değil misiniz?

DIDEROT.— Evet.

LA MAREŞAL. — Demek şu bir şeye inanamıyan sizsiniz.

DİDEROT. — Ta kendisi.

LA MAREŞAL. — Ama ahlâk lıakkındaki fikirleriniz dindar bir kimseninkinin aynı.

DİDEROT. — Neye olmasın; İnsan namuslu olduktan sonra?

IA MAREŞAL. —Peki bu ahlâkı tatbik ediyor musunuz.

DİDEROT. —Elimden geldiği kadar.

LA MAREŞAL. — Amma da yaptınız! Hiç lursızlık etmez, adam öldünnez, kimseyi soymaz mısınız?

DİDEROT. — Pek seyrek.

LA MAREŞAL. —O halde imansız olmaktan ne kazancımz var?

DİDEROT. — Hiçbir şey Madam La Mareşal; insan bir kazanç elde etmek için mi imanlı olur?

LA MAREŞAL. — Bilmem ama, kazanç gayesinin ne bu dünyada ne de öteki dünyada lüçbir zararı dokunmaz. Ben biraz şu insan oğlunun haline

acının; hoş daha başka türlü olmaya da lâyık değiliz ya... Peki ama hiç lursızlık etmez misiniz?

DİDEROT. — Hayır, namusum üzerine yemin ederim.

LA MAREŞAL. — Nc lursız ne katil değilseniz, o halde hiç olmazsa düşüncelerinizle hareketlerinizin birbirine uymadığını teslim edin.

DIDEROT. - Neden acaba?

LA MAREŞAL. — Çünkü bu dünyadan göçüp gittikten sonrası için ne bir ümidi ne de bir korkusu olmıy anlardan olsaydım, her halde henüz yaşarken nefsimi bazı ufak tefek zevklerden malımın etmezdim. Şunu itiraf edeyim ki Allah'a bir menfaat beklediğim için inanıyorum.

DIDEROT. — Böyle sanıyorsunuz.

LA MAREŞAL. — Hayır bu bir olaydır.

DIDEROT. — Ya peki, şayet imansız olsaydınız, yapmaktan geri durmayacağınız şeylerin neler olduğunu sorabilir miyim?

LA MAREŞAL. — Hayır, sakın, rica ederim. Bunlar ancak günah çıkarırken söyliyeceğim şeylerdir.

DIDEROT. — Ben kendi hesabıma ya hep ya hiç diyorum.

LA MAREŞAL. — Bu yoksulların başvurdukları bir yoldur.

DIDEROT. — Murabahacılık yapmamı daha mı iyi bulurdunuz?

LA MAREŞAL. — Elbette; insan, Allah'a karşı istediği kadar murabahacılık edebilir, hem de onu mahvetmek korkusuna düşmeden. Biliyorum ki bu pek kibarca bir şey değil, ama ne çıkar? Mesele ustalıkla veya zorla cenneti ele geçirmek olduğuna göre, hiçbir kân gö-zönünden uzaklaştınnadan her şeyi hesaba katmak gerekir.

DIDEROT. —Hiçbir şeyi.

LA MAREŞAL. — Hazin şey. Şunu kabul etmelisiniz ki siz ya pek kötü bir adamsınız yahut da delinin birisiniz.

DIDEROT. — Doğmsunu isterseniz ne olduğumu ben de bilmiyorum, Madame La Mareşal.

LA MAREŞAL. — Bir dinsizin iyi olması için deli olmasından başka ne sebep olabilir bunu öğrenmeyi çok isterdim.

DIDEROT. —Ben de size bunu söylemek üzereyim.

LA MAREŞAL. — Beni minettar etmiş olacaksınız.

DIDEROT. — Bir insanın doğuştan iyi karakterli olabileceğini, iyilik etmekten büyük bir zevk alacağım kabul etmez misiniz? *LA*

MAREŞAL. — Ederim.

DIDEROT. — İnsan doğuştan gelen iyilik duygusunu kuvvetlendiren mükemmel bir terbiye almış olamaz mı?

LA MAREŞAL — Olur tabiî.

DIDEROT. — Ve nihayet insan yaşlandığı zaman tecrübeyle öğrenmiş olmaz mı ki ne olursa olsun bir dünyada mesut olmak için namuslu olmak, edebsizin biri olmaktan daha elverişlidir?

LA MAREŞAL — Öyledir elbet: ama insanı kötülüğe doğru götürmek için kötü prensipler hırslarla elele verirse namuslu bir insan olarak yaşamak nasıl mümkün olur?

DIDEROT. — İnsanların yaptıklariyle söyledikleri birbirini tutmaz. Bundan daha yaygın bir hal var mıdır?

LA MAREŞAL. — Yazık ki, yok. Herkes dine inandığım söyler, sonra da her gün dinsizler gibi hareket eder.

DIDEROT. — İnanmaksızın da hemen inamyormuş gibi hareket edenler de vardır.

LA MAREŞAL. — Pekâlâ, böyle olsun. İyilik yapmak için birçok sebeplerle birlikte fazla olarak bir de din bulunur, fenalık yapmak için de din eksik olursa bundan ne çıkar?

DIDEROT. — Hiç derdim, eğer din iyilik yapmak için; dinsizlikte kölütük yapmak için bir sebep olsaydı.

LA MAREŞAL. — Bundan hiç şüphe edilebilir mi? Din fikri daima bu iğrenç ve bozuk insan yaradışım önliyen bir kuvvet değil mi? Buna karşılık

imansızlık korkuyu kaldırarak bunu büsbütün kötülüğe terk etmiş olmuyor mu?

DIDEROT. — Bu mesele aramızda uzun bir münakaşaya yol açacak Madam La Mareşal.

LA MAREŞAL. —Ne zaran var ki? Mareşal eıken gelmiyecek; hem ahpablanmızı çekiştireceğimize, böyle ciddî şeyler konuşursak daha iyi olur.

DIDEROT. — Meseleyi biraz daha gerilerden ele almam lâzım."

LA MAREŞAL. — İstediğiniz kadar geriden alın, yeter ki ne düşündüğünüzü anlamış olayım.

DIDEROT. — Şayet anlamazsanız kabahat bende olacak.

LA MAREŞAL. — Çok kibarca bir söz; yalnız şunu bilmelisiniz ki, yalnız dua kitabımı okudum. İncilin dediklerinden başkasını yapmadan ve çocuk doğurdum.

DIDEROT. — Bu sizin pek güzel yerine getirdiğiniz iki vazife değil midir?

LA MAREŞAL. — Evet çocuklar bakımından öyle: hepsi altı tane, yedinci de yolda; başlayın anlatmaya bakalım.

DIDEROT. — Mademe La Mareşal bu dünyada hiç mahzuru olmayan bir yilik var mıdır?

LA MAREŞAL. — Hiç yoktur.

DIDEROT. — Ya peki sizin iyilik ve kötülük dediğiniz nedir?

LA MAREŞAL. — Kötülük faydasından çok zararı olan şeye, iyilik de aksine, zararından çok faydası olan şeye denir.

DIDEROT. — Hatırlanın. Buna siz bir tarif mi ediyorsunuz.

*DIDEROT*Evet.

LA MAREŞAL. — Yani bu da felsefeden sayılır mı?

DIDEROT. — Hem de mükemmel.

LA MAREŞAL. — Demek ben felsefe yaptım öyle mi?

DIDEROT. — Demek oluyor ki siz dinin zararından çok faydası olduğuna inanıyor ve bundan ötürü onu iyi buluyorsunuz?

*LA MAREŞAL*Evet.

DIDEROT. — Bana kalırsa kâhyanızın paskalyanın arifesinde de, bayram ertesi de sizi soyduğundan ve dinin zaman zaman birçok küçük kötülüklere sebep olduğu gibi birçok küçük iyiliklere de yol açtığından şüphe etmem.

LA MAREŞAL. — Damlaya damlaya göl olur.

DIDEROT. — Ama dinin geçmişte sebep olduğu, gelecekte de olacağı felâketleri bu küçük faydalar telâfi eder mi dersiniz? Dinin, milletlerin arasına çok derin bir soğukluk soktuğunu ve bunun hâlâ da devam etmekte olduğunu bir düşünün. Bir tek müslüman yoktur ki, kendisinden daha da müsamahalı olmıyan, hıristiyanlann hepsini kılıçtan geçirirken Allah'ı ve Peygamberi hoşnut ettiğini düşünmesin. Dinin bir yerde, hemen daima kan dökülmesiyle sona eren aynlıklara sebep olduğunu da düşünün. Bizim tarihimizde bunun birçok yeni ve feci örnekleri vardır. Dinin cemiyette yurttaşlar, ailede de hısımlar arasında pek kuvvetli ve devamlı kinler yarattığını da bir gözönüne getirin. İsa kanyı kocadan, anayı çocuklardan, kızı erkek kardeşinden, dostu dosttan ayırmaya geldiğini söylemişti. Onun bu kehaneti faz-lasiyle gerçekleşmiş bulunmaktadır.

LA MAREŞAL — Evet bütün bunlar din adına işlenmiş birtakım kötülüklerdir. Ama dinin kendisi değildir.

DÎDEROT. — Bu kötülükleri dinden ayınnıya imkân olmadığına göre, dinin kendisi demektir.

LA MAREŞAL. — Peki ama bu kötülüklerin dinden hiç ayrılamıyacağım nasıl isbat edersiniz?

DÎDEROT. - Pek kolay, söyleyin bana: bir insanlık düşmanı insanları felâkete sürüklemek için, onların üzerinde hiç an-laşaınıyacakları fakat canlanndan çok değer verecekleri bir varlığa insandan başka ane icad edebilirdi? Oysa ki, bir Allah mefhumundan, en derin bir anlaşmazlık mefhumu ve en önemli şey olmak vasfı ayrılabilir mi?

LA MAREŞAL — Hayır.

DÎDEROT. —O halde varın bunun neticesini siz çıkarın.

LA MAREŞAL — Şu neticeyi çıkarıyorum ki bu, delilerin kafalarında neticesiz kalmıyacak bir fikirdir.

DÎDEROT. — Şunu da bilin ki dünyada pek çok deli vardır. Bundan sonra da olacaktır. En tehlikeli deliler de dinin meydana getirdikleridir ki, cemiyette fesat çıkaranlar bunlardan faydalanmak fırsatım kaçılmazlar.

IA MAREŞAL — Ama kanunların engel olmadığı bazı hareketler üzerinde insanlara korku vermek lâzım; eğer dini yıkarsanız, yerine ne koyacaksınız?

DIDEROT. — Yerine bir şey koymazsam dünyadaki korkunç batıl itikatlardan biri eksik olur. Bunun söylerken hiçbir asırda ve hiçbir memlekette dinî fikirlerin o memleketin ahlâkına temel olmadığını hesaba katmıyorum. Dünyanın en namuslu insanan olan, eski Yunanlılarla Romalıların taptıkları Tannlar berbat bir güruhdu- diri diri yakılmaya lâyık bir Jüpiter, Hopitale’e[12] kapatılacak ve bir Venüs ve Bicetre'e[13] konalacak bir Mercure.[14].

LA MAREŞAL — O halde size göre luristiyan olmakla, puta tapar olmak arasında hiçbir fark yok mu? Yani puta tapsaydık değerimiz azalmıyacak, luristiyan olduğumuz için de artmış olmıyacak mı?

DIDEROT. — Vallahi bana sorarsanız, pua tapsaydık, şimdikinden daha neşeli olacağımızı söylerim.

LA MAREŞAL — Böyle şey olmaz.

DIDEROT. — Ama dünyada da gerçek luristiyan var mı sanki, Madame La Mareşal, ben hiç böyle bir şey görmedim.

LA MAREŞAL — Demek bunu bana söylüyorsunuz ha, bana?

DIDEROT. — Hayır Madame size değil hayır bir komşu kadına ki sizin gibi dindar ve namusludur, tıpkı sizin inandığınız gibi en temiz bir luristiyan imanına sahip olduğuna inanmaktadır.

I.A MAREŞAL — Şimdi siz bu kadına aldandığını mı göstereceksiniz?

DIDEROT. — Bir saniyede.

LA MAREŞAL — Bunu nasıl yapacaksınız?

DIDEROT. — Bir Incil'i açıyorum? Çok kullanıldığı yıpranmış olduğundan belli. Dağdaki vaaz'ı okuyorum ve her fıkrasında şunu o kadına soruyorum. «Bunu yapar mısınız? şunu da, ya bunu?» dalıa da ileri gidiyorum. Güzel kadındır, çok ağırbaşlı ve sofu olmakla beraber, bunun farkındadır da, bembeyaz bir teni vardır, bu küçük üstünlüğe pek aldırış etmemekle beraber, bundan ötürü metlıedilmeğe de kızmaz. Çok güzel gerdanı vardır. Pek mütevazi olmakla beraber, bundan bah-sedilmesinden hoşlanır.

LA MAREŞAL. — Şu şartla ki bunu yalnız kendisi ve kocası bilsin.

DIDEROT. — Herhalde bunu kocası herkesten iyi bilmektedir. Ama koyu luristiyan geçinen bir kadın için bu kâfi değildir. Ona şöyle diyorum: «Komşusunun karısına göz koyan kimse onunla kalbinde zina etmiş» sayılmaz mı?

LA MAREŞAL. — O kadın size evet diye cevap vermiştir herhalde.

DIDEROT. — Ona dedim ki «ya erkek kalbinin içinde zina işlediğinden ötürü cezaya lâyık görüldüğüne göre, yanma yaklaşanların hepsini bu günalu işlemeğe davet eden kaduun hali nice olur?» Bu son sual onu sıkıntılı bir duruma soktu.

LA MAREŞAL. — Anlıyorum; çünkü bu görülmemiş derecede güzel gerdanı lâzım geldiği şekilde saklaıuyordu.

DIDEROT. — Evet öyle. Bana bunun bir âdet meselesi olduğunu söyledi: Sanki hristiyan olmak veya olmamak bir âdet meselesi değilmiş gibi! Sonra insanın gülünç olacak şekilde giyinmemesi gerektiğini de söyledi. Sanki bir insanın gülünç olmasiyle, kendisini ve yakınlarının Allah'ın lanetine uğraması arasında bir münasebet vanrnş gibi. Kendisini böyle giydirenin terzisi olduğunu da, söyledi. Sanki terziyi değiştirmek dinden vazgeçmekten daha iyi değilmiş gibi. Kocasının böyle istediğini de söyledi. Sanki bir koca, karısının edep ve haya kaidelerini ve vazifelerini unutmasını isteyecek kadar düşüncesiz olabilirmiş ve gerçek bir luristiyan kadın böyle çılgın bir kocaya itaati Allah'ın emrine ve Peygamberin kavline karşı gelecek kadar ileri götürebilirmiş gibi.

LA MAREŞAL. — Bütün bu çocukça sözlerinizi önceden biliyordum; bende komşunuz gibi size aynı şeyleri söyliyebilirdim. Ama ikimiz de

bunun için kötü niyetli sayılırdık. Peki sizin bu hücumlarınıza karşı nasıl bir tavır takındı?

DIDEROT. — Bu konuşmanın yapıldığının ertesi, bir bayram günüydü. Bizim kata çıkıyordum. Güzel ve sofü komşumu aşağıya ineıken gördüm. Kiliseye gidiyordu.

LA MAREŞAL. — Her zaman ki gibi mi giyinmişti?

DIDEROT. — Her zamanki gibi; güldüm, o da güldü hiç konuşmadan birbirimizin yaradan geçtik. İşte iyi bir kadın, Madame La Mareşal, luristiyan, sofü bir kadın! Bundan ve bunun gibi yüz binlerce örnekten sona nasıl kalkar da bile bile, dinin ahlâk ve âdetler üzerinde bir tesiri olduğunu söyliyebilirsiniz. Hemen hiçbir tesiri yoktur. Böyle olduğu da daha iyi.

LA MAREŞAL. — Nasıl, daha iyi?

DIDEROT. — Evet Madam, eğer Paris'te yaşıyan yirmi bin kişinin aklına esse de bütün hareketlerini harfi harfine Dağdaki Vaaz'a uy-durmıya kalksa.

LA MAREŞAL. — îyi ya o zaman birkaç güzel gerdan daha örtülü kalırdı!

DIDEROT. — Deliler o kadar çoğalırdı ki poli müdürü ne yapacağını bilemezdi. Zira bu kadar deliyi tımarhaneler almaz olurdu. Din kitaplarında iki çeşit ahlâk vardır: biri umumi ve bütün milletlerde, bütün mezheplerde birdir, ve az çok kendisine uyulmaktadır. Bir de yal mz bir millete, mezhebe mahsus ahlâk vardır ki buna inanılır, kilisede vazedilir, evlerde göklere çıkarılır, fakat asla uyulmaz.

LA MAREŞAL. — Bu garabet neden ileri geliyor?

DIDEROT. — Bir milleti, bazı melonkolik adamların kendi ka rakterlerine uygun olarak koyduklan bazı kaidelere boyun eğdirmek mümkün değildir de ondan? Tıpkı manastırlardaki kaideler gibi din de zamanla gevşer gider: bunlar tabiatın bizi daima kanunlarına boyun eğmeğe sürükliyen kuvvetlerine karşı duramıyan birtakım delilikleridir. Bundan dolayı fertlerin iyiliklerini kanunun iyiliğine öyle sıkı bağ lanıuasuu sağlayın ki, bir vatandaş kendine zarar vermeden cemiyete de zarar vermesin; kötülüğü cezalandırdığınız gibi, fazileti mükâfatlandırınız. Dini, sosyal durumu ne olursa olsun, değeri olan kimseye davlet idaresinde yer

verilmelidir. Fenalığı meydana getirenin ıslah olmaz bir avuç bozuk yaradılışlı olduğunu da kabul etmelisiniz. Günah çok yakın cehennem ise çok uzaktır. Mademe La Mareşal, bir kanun adaıunın uğraşmaya değer bulmayacağı, yalnız çocukları korkutmaktan başka bir şeye yaramıyan, günah çıkarmaların, kolaylığı yüzünden cinayetlerin çoğalmasına yol açan suçluya, insana karşı yapılmış bir hakaretten dolayı Allah'tan af dileten, tabii ve ahlâki vazifeler nizamını, birtakım hayali vazifeler nizaıtuna tâbi kılarak alçaltan bir garip fikir sisteminden hiçbir şey beklememelisiniz.

LA MAREŞAL. — Ne dediğinizi anlanuyorum.

DIDEROT. — Açıklayım; ama bereket versin Mademe La Ma-reşal'in arabası tam vaktinde geldi de budalaca bir şeyler söylememi önledi.

LA MAREŞAL. — Söyleyin kuzum şu budalaca sözleriniz; ben dinlemem, yalnız hoşuma giden şeyleri dinlerim.

Yanma yaklaştım ve kulağına yavaşçacık dedim ki: kilesinizin papazına gidin de şunu sorun: «Şu iki suçtan, mukaddes bir kaba işemekle namuslu bir kadının şerefine dil uzatmaktan hangisi daha korkunçtur? Papaz dalıa birinci suçu duyar duymaz dehşetle ürpererek, dine hakaret diye feryadı basacak ve bu kâfirliği yapana diri diri yakılmak cezasını biçerken, medeni kanun bir kadının namusuna karşı yapılan iftirayı şöyle üstünkörü ele alarak fikirleri büsbütün bulandırarak, zihinlere fesat sokacak.

LA MAREŞAL. — Öyle kadınlar bilirim ki cuma günü orucu bozacağım diye ödleri kopar, öte yandan da... ben de nerdeyse budalaca şeyler söyliyeceğim - siz devam edin.

DIDEROT. — Fakat Madame, mutlaka Mösyö Le Mareşal'le konuşmalıyım.

IA MAREŞAL. — Bir dakika dalıa durun, sonra gider, beraberce onu girürüz. Size söyliyecek şey bulamıyorum. Ama siz de beni kan-dıranuyorsunuz.

DIDEROT. — Sizi kandırmaya da niyetim yok. Evlenme için de din için de böyle; birçoklarının bedbaht eden evlilik size ve M. Le Mareşal'e saadet getirmiştir: evlenmekle ikiniz de bir iyi şey yapmış oldunuz. Bunca kimsenin kötü olmasına yol açan ve gelecekte de açacak olan din, sizin daha da iyi olmanıza yardım etmiştir. İyi ki inanıyorsunuz ona sizin için

yanınızda, başınızın üstünde üstün ve büyük bir varlık'ın bulunuşunu onun sizin dünya yüzünde yaşayışınızı gördüğünü düşünmek hoş bir şeydir. Bu düşünce size kuvvet verir. Düşüncelerinizin bu muhteşem koruyucusundan, bu sizi gören, hareketlerinizin Ulu örneğinden faydalanmakta devam edin Madam.

IA MAREŞAL. — Demek artık herkesi dininden döndünnek merakından vazgeçtiniz?

DIDEROT. — Asla böyle bir merakım yoktur.

LA MAREŞAL. —Burdan dolayı da sizi daha çok beğenirim.

DIDEROT. — Kimsenin istediğini düşünmesine karışmak istemem, yeter ki beni de keyfime görü düşünmekte serbest bıraksınlar. Hem sonra böyle batıl itikatlar inanacak tipte olan insanların kimden ders almaya ihtiyaçlan yoktur.

LA MAREŞAL. — İnsanların batıl itikatlardan kurtulabileceklerine inanıyor musunuz?

DIDEROT. — Bilgisiz ve korku içinde yaşadıkları müddetçe, hayır.

LA MAREŞAL. — Batıl itikat, nihayet baül itikattır. Bizimki de başkalannınkinden farksız.

DIDEROT. — Sanmıyonım.

, *LA MAREŞAL*. — Doğru söyleyin bana: ölümümüzden sonra hiçbir şey olmaması fikri size çok fena gelmiyor mu?

DIDEROT. — Ölümden sonra var olmayı ben de isterdim ama, şu ölümlü dünyada beni bilmem hangi sebeple, bedbaht eden varlığın bu işi bir ikinci defa yaparak eğlenmiyeceğindenemin değilim.

LA MAREŞAL. — Bu mahzuruna rağmen, eğer gelecek bir hayata ümit bağlamak size hoş ve teselli verici geliyorsa, neden bunu insanların kafasından söküp atmalı?

DIDEROT. — Benim böyle bir ümidim yok, böyle bir şeyi arzu etmiş olmam onun pek boş bir şey olmasına engel değildir. Ama kimseden de böyle bir ümidi kaldırmıyorum Eğer göz olmadığı zaman görüleceğine, kulak olmadığı zaman işitilebileceğine, kafa olmadığı zaman

düşünüleceğine kalb olmadığı zaman sevileceğine duyu olmadığı zaman duyulabileceğine, ve insanın kendinden eser kalmadığı zaman da yaşayabileceğine uzaysız uzamsız bir şey olunabileceğine inamnak mümkünse, ben de buna inanının.

LA MAREŞAL. — Peki ama, bu dünyayı yaratan kim?

DIDEROT. —Ben de size sorayım.

LA MAREŞAL. — Allah

DIDEROT. — Ya Allah nedir?

LA MAREŞAL. — Bir ruh.

DIDEROT. — Bir ruh madde yaptığına göre, neden bir madde ruh yapamasın?

LA MAREŞAL. — Neden yapacakmış?

DIDEROT. — Her gün yaptığım görüyonun da ondan. Hayvanların ruhu olduğuna inanır mısınız?

LA MAREŞAL. — İnanının tabii.

DIDEROT. — Peki, bana söyleyin bakayım, Peru yılanı üst üste veya iki yıl iste kurutulduğu zaman ruhu ne oluyor.

LA MAREŞAL. —Ne isterse olsun, bundan bana ne?

DIDEROT. — Şu ki Madaıne La Mareşali bu kurutulmuş yılanın yeniden canlandığım, doğduğunu bilmemektedir.

LA MAREŞAL. —İnanmam buna.

DIDEROT. — Ama bunu pek ince fikirli bir adam söylüyor.

LA MAREŞAL. — İnce fikirli adamınız yalan söylemiş.

DIDEROT. — Ya söylediği doğru ise?

LA MAREŞAL. — Ben de o zaman hayvanların makine olduğuna inanının.

DIDEROT. — Ya herhangi bir hayvandan biraz daha mükemmel bir hayvan olan insan... Fakat Madam La Mareşal...

LA MAREŞAL. — Bir sualcik daha, son olacak; dinsiz olduğunuz halde kendinizi gerçekten huzur içinde hissediyor musunuz?

DIDEROT. —Herkesten çok.

LA MAREŞAL. —Peki ya aldanıyorsanız?

DIDEROT. —Ne olacakmış, aldanıyorsam?

LA MAREŞAL. — Bütün yanlış sandıklarınız doğru çıkacak ve cehenneme atılacaksınız. Mösyö Diderot cehenneme atılmak korkunç bir şeydir, ebediyet boyunca yanmak, çok uzun.

DİDEROT. — La Fontaine bizim oraya balığın suya alıştığı kadar alışacağımıza inanıyor.

LA MAREŞAL. —Evet, evet, ama sizin o La Fontaine'iniz sonunda aklını başına toplamıştı. Sizinde böyle olacağınızı umuyorum.

DİDEROT. — Aklıma sahip olmadığım bir zaman için hiçbir şey diyemem ama, ömrümü, can çekişen adamın aklına hiç zarar verniyen bir hastalıkla bitirecek olursam, o beklediğiniz anda da, şu şimdi beni gördüğünüz andaki kadar sakin olacağım.

LA MAREŞAL. — Bu kadar kahramanlık karşısında ne söy-liyeceğimi bilemiyorum.

DİDEROT. — En gizli düşüncelerimizi bile hükümlendirecek kadar sert olan, terazisinde en doğru bir insanın dahi kendini çok hafif his etmediği takdirde, kibri yüzünden suçlu çıkacağı bir yargıcın karşısında bulunduğuna inanan son nefesinde bir adam bence daha kahramandır. Hele bu can çekişen, eğer yok olmak veya böyle bir mahkemenin karşısına çıkmak şıklarından birincisini seçmekte tereddüt ederse kahramanlığına olan hayranlığım büsbütün artar: meğer ki Saint Bruno'nun yoldaşı kadar akılsız, Bohola kadar da kendi meziyetleriyle gözü kamaşmış ola.

LA MAREŞAL. — Saint Bruno’nun arkadaşlarının hikâyesini okumuştum, ama şu Bohola'yı hiç duymadım.

DİDEROT. — Litvanya'daki Pinsk kolejinden bir cizvittir. Ölürken bir çekmece dolusu altınla bir mektup bırakmıştı.

LA MAREŞAL. —Ne yazılıydı bu mektupta?

DİDEROT. — Şunlar «Kendisine bu çekmece emanet edilimiş olan sevgili yoldaşımdan sunu dilerim ki, mucizeler yarattığım zaman bu çekmeceyi açsın. İçindeki para günalılarden sıyrılmam için açılacak olan dâvada sarf olunsun. Bu çekmeceye faziletlerimi gösteren gerçeğe çok uygun bazı notlar da bıraktım ki, hayatımı yazacak insanlara faydalı olabilir».

LA MAREŞAL. — İnşam kahkahadan kırdıracak bir şey.

DIDEROT. — Benim için öyle, ama sizin için öyle mi? Sizin Allah'ınız alaydan anlamaz.

LA MAREŞAL. — Hakkınız var.

DIDEROT. — Madame La Mareşal! Sizin kanununuza karşı bir suç işlemek pek kolay.

LA MAREŞAL. — Kabul ederim.

DIDEROT. — Sizin akibetinizi tâyin edecek olan adalet de pek çetindir.

LA MAREŞAL. — Doğru.

DIDEROT. — Hele dininizdeki uluların sözlerine bakarsanız cennete gideceklerin sayısının pek az olduğunu görürsünüz.

LA MAREŞAL. — Oh! Jansenist olmadığım için madalyanın hep teselli eden tarafını görüyorum. İsa'nın kanı büyük bir alanı gözlerimden saklıyor. Oğlunu ölüme vermek istemiyen şeytan'in en kârlı dununda oluşu bana oldukça garip görünecek.

DIDEROT. — Sokrat'ı, Phocion'u, Aristide'i, Caton'u, Trajan'ı, Marc-Aurele'i cehenneme gönderiyor musunuz?

LA MAREŞAL. — Amma da yaptınız? Bunu düşünmek için insanın vahşi bir hayvan olması lâzım. Saint Paul diyor ki, herkes bildiği kanuna göre hüküm giyecektir. Saint Paul'ün hakkı var.

DIDEROT. — Ya dinsiz hangi kanuna göre hüküm giyecek?

LA MAREŞAL. — Sizin dunununuz biraz faiklı. Siz, kendilerini aydınlatan ışığa gözlerini kapayan ve kendilerine hitabeden hakikatin sesine kulaklarım ükayan lânetli Corozain ve Betzaida ahalisinden biri gibisiniz.

DIDEROT. — Madame La Mareşal eğer inamnak veya inanmamak ellerinde olsaydı bu Gorozai'n'lilerle Bezti'da'lılar yeryüzünde bir eşi daha olmayan insanlar olurlardı. La Mareşal öyle harikulade insanlar görmüşlerdi ki eğer Sur'da ve Sayda'da olmuş olsaydı ortalığı kasıp kavurmakta herkesi gölgede bırakırlardı.

DIDEROT. — Çünkü Sur ve Sayda şehirlerinin ahalisi ak-lıbaşında kimselerdi. Bu Corozaîn ve Betzi'da'lılar ise bir alay budaladan başka bir şey değildi. Fakat acaba bu budalaları yaratan, budala olduklan için onlan cezalandıracak mı dersiniz? Size demin bir hikâye anlatmıştım. Şimdi de bir masal söyliyeyim.

LA MAREŞAL. — Söyleyin.

DIDEROT. — Genç bir MeksikalI... Ya Mösyö Le Mareşal?...

LA MAREŞAL — Kendisini görebilir miyiz diye öğremnek için birini gönderin. Evet, genç bir MeksikalI...

DIDEROT. — Çalışa çalışa yorulmuş, bir gün deniz kıyısında ge-ziniyonnuş, bir ucu suya batmış öteki ucu da kıyıya dayanan bir tahtanın üstüne oturmuş ve gözlerini enginlere dikerek kendi kendine şöyle demeğe başlamış: «Büyük annemin anlatıp durduğu şu hikâye ne kadar doğru: bilmem ne vakit bizim denizlerin ötesinde, bilmem hangi yerlerden, bilmem hangi insanlar buralara gelmişler, bilmem hangi noktadan karaya çıkmışlar... Sağduyuya ne hacet: denizin gökle birleştiğini gönnüyor muyum? Duyulann şahitliğini bir yana bırakarak ne zaman olduğu bilimniyen, herkesin keyfine göre kılığa soktuğu sonra da uğrunda bin bir çılgınlık yaparak inandığı bir masala mı inanayım?» Böyle düşünüp dururken dalgalanan sular tahtasının üstünde bir beşikteymiş gibi onu sallamaya başlamıştı. Delikanlı uyuyakaldı. Uyuıken dalgalar, üzerine uzammş olduğu tahtayı sürükledi ve böy-lece bizim toy düşünür dalgalara kapıldı gitti.Heyhat! Tamamiyle bizim halimiz: hepimiz bir tahtaya uzanmışız, rüzgâr üfürüyor ve su götürüyor.

DIDEROT. — Uyandığı zaman karadan epiy uzaklaşmış bulunuyordu. Denizin ortasında bulumnaktan hayrete düşen kim oldu? MeksikalI. Sonra yine birkaç saniye önce üzerinde dolaştığı kıyılar gözden kaybolur olmaz denizin her tarafta gökle birleştiğini görerek daha çok hayrete düşen kim oldu, o. O zaman belki aldanmış olacağıni düşündü ve rüzgâr hep aynı

yönden eserse, belki büyük annesinin kendisine kaç defa anlatmış olduğu yerlere ulaşacağım ve oralardaki insanları görebileceği tasarladı.

LA MAREŞAL. — Ya hiç korkmuyor muydu? Bunun için bir şey söylemiyorsunuz?

DIDEROT. — Hiçbir korkusu yoktur. Kendi kendine şöyle dedi: «Ne olursa olsun ehemmiyeti yok; yeterki bir kıyıya ulaşayım? Birçok alımakça şeyler düşündüm, bu doğru, ama kendime karşı samimi idim. Benden istiyecekleri de yalnız budur. Akıllı olmak ne kadar bir fazilet sayılmazsa, akılsız olmakta bir suç değildir.» Bunları düşünürken rüzgâr esiyor, adam ve tahta parçası dalgaların önünde sürükleniyor, ve bilimniyen kıyı görünmeye başlıyordu. Nihayet oraya vardı, işte gelmişti artık.

LA MAREŞAL — Biz de bir gün orayı göreceğiz, mösyö Diderot.

DIDEROT. — Temenni ederim, Madame La Mareşal: nerede olursa olsun sizinle beraber bulunup konuşmaktan daima iftihar duyacağım. Daha tahtasından ayrılıp da kıyıya ayak basar basmaz yanında ayakta duran saygı değer bir ihtiyar gördü. Delikanlı ona nerede olduğunu ve kiminle konuşmak şerefine erdiğini sordu: «Ben bu yerlerin hükümdarıyım» diye ihtiyar cevap verdi. Bunu duyar duymaz delikanlı secdeye vardı; ihtiyar «kalkın ayağa dedi, Benim varlığımı ve hükümdarlığımın varlığım inkâr etmiştiniz değil mi?» - Evet doğru. -Bundan ötürü sizi affediyorum. Çünkü ben insanların kalplerinin en gizli köşelerini okurum. Sizin kalbinizden, iyi niyetli olduğunuzu okudum, ama öteki hareketleriniz ve düşünleriniz bu kadar temiz değil. Bunları söyledi ve kulağım tutarak ona hayatında yaptığı bütün hareketleri hatırlattı; MeksikalI bunların her birinde yerlere kapanarak, göğsünü yumrukluyor, af diliyordu... İşte Madame la Mareşal, gelin bir an kendinizi İhtiyarim yerine koyun ve bana sir olsanız ne yapardınız söyleyin: bu toy oğlanı saçlarından tutup ebediyet boyunca o kıyılarda sürüklemekten keyif duyamuydınız?

LA MAREŞAL — Doğrusunu isterseniz, hayır.

DİDEROT. — Meselâ şu güzel çocuklarınızdan biri evden kaçsa da, birçok abuk sabuk şey yaptıktan sonra dönse...

IA MAREŞAL. — Koşar bağrıma basar, gözyaşları dökerdim. Ama babası Mareşal, bu kadar yumuşak davranmazdı.

DIDEROT. — Mösyö Le Mareşal de bir canavar değil her halde.

LA MAREŞAL. —Olmaması lâzım.

DIDEROT. — Belki kendisine biraz yalvartırdı, ama yine affederdi.

LA MAREŞAL. — Şüphesiz.

DIDEROT. — Hele bu çocuğu dünyaya getinneden, bütün ömrünü nasıl geçireceğini bildiği halde, yaptığı kabahatleri cezalandınrsa ve bundan ne kendisinin, ne suçlunun, ne de kardeşlerinin eline bir şey geçmiyeceğini düşünürse.

LA MAREŞAL. —Mareşali, İhtiyarla bir tutulamaz.

DIDEROT. — Yani Mösyö Le Mareşal'in ihtiyardan daha mı iyi olduğunu söylemek istiyorsunuz?

LA MAREŞAL. — Allah esirgesin! Şunu demek istiyorum ki: benim adaletim nasıl Mareşal'inkine benzemiyorsa Mareşal'in adaleti de iihtiyannkinden başkadır.

DIDEROT. — Ah! Madame, bu cevabın ardından ne geleceğini düşümnüyorsunuz. Ya adaletin size, Mareşal'e, bana, genç MeksikalIya ve İhtiyar'a göre tarifi birdir; yahut ki ben neyin bu ihtiyarın hoşuna gittiğini, neyin gitmediğini bilemem.

Tam bunları konuşurken Mareşal'in bizi beklediğini haber verdiler. Elimi Madam La Mareşal'e verdim şunları söylüyordu: Bu in-sanan kafasını altüst edecek bir şey değil mi?

LA MAREŞAL. —Neden? yeter ki insanın sağlam bir kafası olsun.

LA MAREŞAL. — Ne olursa olsun, en iyisi sanki ihtiyar varmış gibi hareket etmektir.

DIDEROT. — Hattâ buna inamnasak bile.

LA MAREŞAL. — İnandığımız takdirde de iyiliğine pek güvenmemen.

DIDEROT. — Her ne kadar bu pek kibarca bir şey değilse de: pek emin tedbirdir.

LA MAREŞAL. — Söz gelişi, eğer hâkimlerin huzuruna çıksaydımz, şu prensiplerinizi onlara açıkça söyler miydiniz?

DIDEROT. — Ağır bir ceza vermelerini önlemek için elimden geleni yapardım.

LA MAREŞAL. — Ah, korkak, ya son nefesinizi verirken katolikliğin gerektirdiği şeyleri yapar mıydınız?

DIDEROT. — Hiç kaçırmazdım.

LA MAREŞAL. —Çekil karşımdan, miirayi adam!

---

[1] Görülüyor ki bahis mevzusu olan D'Alembert'in kendisidir. Çünkü d'Alembert bunların evlenme dışı dünyaya gelmiş oğullarıydı.

[2] Diderot, Daıvin'den bir asır önce transformizmi sezmiş gibi görünmektedir. *Pensees sur V interpretation de la natııre (l 754)* adlı kitabının LVIII, soru 2 de; <Nasıl bitki ve hayvanlar aleminde bir fert yaşamağa başlıyor, büyüyor, ömür sürüyor, sönüyor ve kaybolup gidiyorsa, bütün türler için bu böyle değil midir? Eğer din bize hayvanların, yaratıcının elinden bugün bizim gördüğümüz şekilde çıkmış olduklarını öğretmemiş olsaydı ve bunların başlaıgıçlariyle sonlan üzerinde en ufak bir şüpheye düşmek caiz olsaydı, kendi taşanlarına dalmış olan feylesof hayvanlığın ezelden beri maddenin içinde dağılmış, onun kütlesine karışmış olan birtakım kendine has elemanları olduğunu; bu elemanların bir gün, buna imkân hâsıl olduğundan, birleştiklerini, bu elemanların meydana getirdiği, ambriyonun sonsuz birtakım bünyelerden geçtiğini ve geliştiğini ve sonra birbiri ardından hareket, duyum, fikirlerle düşünüşe, şuura, duygulara ihtiraslara, işaretlere, jestlere, seslere, telâffuz edilen seslere, bir dile, kanunlara, bilimlere ve sanatlara sahip olduğunu; bütün bu gelişmelerin olabilmesi için milyonlarca yılın geçtiğini, daha da başka ve bilmediğimiz gelişmelerin, büyümelerin olabileceğini de düşünebilirdi. Bundan maada, bir duraklama halinin olduğunu veya olacağını hayvanların bu halden ardı arkası ke-silmiyen bir alçalma ile uzaklaştığını ve uzaklaşacağını ve bu sırada da melekelerini, nasıl kazanmışsa öyle kaybedeceğini ve nihayet ebedî olarak yok olacağını, yahut dalıa ziyade var olmakta devam edeceğini fakat bu anda görüldüğünden bambaşka bir şekil altında ve bambaşka vasıflarda olacağını da düşünemez miydi?..»

[3] Kelt ve Germen mitolojilerinde hava perisi.

[4] Bu noktalı satır eserin müsveddesinde vardır. Bu metinden bir parçasının eksik olduğuna delâlet etmiyor.

[5] Bilge kişi ispat edemiyeceği şeyi ileri sürmez... İddia olunmaya değmeyen şey, inkâr olunmaya da değmez.

[6] Hiristiyanlıkta azizlerden kalan eşya ve saire. (Çev).

[7] Orta çağda XII. yüzyılda Alpler bölgesinde doğııp, sonradan kalvinizme katılan bir mezhep. Bunlar François I. zamanında tamamiyle öldürülmüşlerdi.

[8] Güney Fransa'da Albi civarında XI. yüzyılda yayılan mezhep. Papa III. Innocent bunlara karşı bir haçlı seferi açmıştır.

[9] XIV. Louis devrinde, Fransanın güneyinde Protestanlara yapılan zulümlere verilen

[10] Diderot, burada «başlangıçtaki» anlamına gelen «origne!» sözü ile acaip anlamına gelen «Original» arasında bir kelime oyunu yapıyor. Kasdettiği «Peche Originel», yani Ademle Havva'nın cennetten kovulmalarına yol açan günahtır. (Çev).

[11] Yunan mitolojisinde, yeraltında ölüler ülkesi olan Hades'deki bir nehrin adı

[12] Fransa'da kötü kızlar Hopitale'e, serseri çocuklar da Biçetre'e kapatılırdı, (çev.)

[13] Fransa'da kötü kızlar Hopitale'e, serseri çocuklar da Biçetre'e kapatılırdı, (çev.)

[14] Fransa'da kötü kızlar Hopitale'e, serseri çocuklar da Biçetre'e kapatılırdı, (çev.)